СЛОВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ СУДДІВ УКРАЇНИ

Фахове загальнодержавне науково-практичне
та науково-методичне юридичне видання

ISSN 2707-6849

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)

№ 2 (35) 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ОНИЩУК Микола Васильович, ректор Національної школи суддів України, заступник голови робочої групи з питань розвитку законодавства про організацію судової влади та здійснення правосуддя Комісії з питань правової реформи, д. ю. н., заслужений юрист України, *шеф-редактор журналу (Україна)*

ВОЛОШИН Юрій Олексійович, декан факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету, д. ю. н., професор, Україна, заслужений юрист України, *голова Редакційної колегії (Україна)*

БАТЛЕР Вільям Еліот, професор Школи права Університету штату Пенсильванія, професор порівняльного права Університетського коледжу Лондона, закордонний член Національної академії наук України та Національної академії правових наук України *(США)*

БАХМАЙЕР ВІНТЕР Лорена, професор кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету університету Комплутенсе *(Королівство Іспанія)*

БЕЛЯНЕВИЧ Олена Анатоліївна, завідувач відділу правового забезпечення ринкової економіки Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор *(Україна)*

БЕРЗІН Павло Сергійович, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н. *(Україна)*

БЛАЖІВСЬКА Оксана Євгенівна, член Вищої ради правосуддя, д. ю. н. *(Україна)*

БОБРОВНИК Світлана Василівна, завідувач кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., професор *(Україна)*

БУРІБАЄВ Ермек, завідувач кафедри юриспруденції Казахського національного педагогічного університету імені Абая, доктор юридичних наук, професор *(Республіка Казахстан)*

ГЕТМАНЦЕВ Данило Олександрович, голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, професор кафедри фінансового права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), президент Асоціації податкових радників, член Європейської асоціації податкових професорів, д. ю. н., професор *(Україна)*

ГОРДОВЕНКО Віктор Валентинович, суддя Конституційного Суду України, член Консультативної ради європейських суддів, секретар Консультативної ради голів судів при Вищій раді правосуддя, тренер Національної школи суддів України, д. ю. н., професор, заслужений юрист України *(Україна)*

ГРИЩУК Оксана Вікторівна, професор кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка, д. ю. н., професор *(Україна)*

ГРИНЮК Володимир Олексійович, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., доцент *(Україна)*

ІЛЬКОВ Василь Васильович, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор *(Україна)*

КАТЕРИНЧУК Катерина Володимирівна, професор кафедри приватного та публічного права навчально-наукового інституту права та сучасних технологій навчання Київського національного університету технологій та дизайну, д. ю. н., доцент *(Україна)*

КІБЕНКО Олена Рувімівна, суддя Великої Палати Верховного Суду, д. ю. н., професор *(Україна)*

КОВАЛЬСЬКИЙ Віктор Семенович, президент видавничої організації ТОВ «Юрінком Інтер», д. ю. н., професор *(Україна)*

КОПИЛЕНКО Олександр Любимович, народний депутат України, академік Національної академії наук України, академік Академії правових наук, д. ю. н., професор *(Україна)*

КОСТИЦЬКИЙ Василь Васильович, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, д. ю. н., професор, заслужений юрист України *(Україна)*

КОСТРУБА Анатолій Володимирович, професор кафедри цивільного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, д. ю. н., професор *(Україна)*

КРАВЕЦЬ Ірина Мирославівна, доцент кафедри господарського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, к. ю. н. (Україна)

КРАВЧУК Володимир Миколайович, суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, член Ради суддів України, д. ю. н., професор (Україна)

КУХАРЄВ Олександр Євгенович, професор кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, тренер Національної школи суддів України, д. ю. н., доцент (Україна)

ЛЕВЧЕНКО Катерина Борисівна, Урядова уповноважена з питань гендерної політики, д. ю. н., професор (Україна)

МАЙДАНИК Роман Андрійович, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Національної академії правових наук України, д. ю. н. професор (Україна)

МАХІНЧУК Віталій Миколайович, старший науковий співробітник Інституту приватного права і підприємництва, д. ю. н., доцент (Україна)

МЕЛЬНИК Роман Сергійович, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, д. ю. н. (Україна)

МЕЛЬНИЧУК Ольга Федорівна, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, д. ю. н. (Україна)

МІЛІЄНКО Олена Анатоліївна, директор «Вінницького навчального центру» Національної школи суддів України, д. ю. н. (Україна)

МУЗИКА-СТЕФАНЧУК Оксана Анатоліївна, заступник начальника відділу Служби Державного секретаря Міністерства охорони здоров'я України, д. ю. н., професор (Україна)

НУСБЕРГЕР Ангеліка, директор Інституту східно-європейського права Кельнського університету, д. ю. н., професор (Німеччина)

РАДЗИВІЛЮК Валерія Вікторівна, професор кафедри господарського права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., професор (Україна)

САВЧИН Михайло Васильович, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету, д. ю. н., професор (Україна)

СМОКОВИЧ Михайло Іванович, голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, д. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ТВАРОНАВІЧІЄН Агне, директор Інституту публічного права університету М. Ромеріса (Литовська Республіка)

ФУЛЕЙ Тетяна Іванівна, начальник відділу Національної школи суддів України, к. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ЦУРКАН Михайло Іванович, директор тестологічного центру Національної школи суддів України, суддя Вищого адміністративного суду України у відставці, к. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ШАМРАЙ Оксана Василівна, начальник відділу Національної школи суддів України, к. ю. н., *відповідальний секретар Редакційної колегії* (Україна)

ШЕМШУЧЕНКО Юрій Сергійович, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, професор, дійсний член (академік) НАН України та НАПрН України, д. ю. н., заслужений діяч науки і техніки України (Україна)

ШУКЛІНА Наталія Георгіївна, проректор з науково-дослідної роботи Національної школи суддів України, к. ю. н., професор, заслужений юрист України (Україна)

ЮРОВСЬКА Галина Валентинівна, суддя Конституційного Суду України, тренер Національної школи суддів України, к. ю. н. заслужений юрист України (Україна)

ЗМІСТ

ПРОВІДНА СТАТТЯ НОМЕРА

Микола ОНИЩУК.
Проблемні питання здійснення судового контролю за дискрецією суб'єкта владних повноважень 6

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОЧИНСТВА

Павло ПАРХОМЕНКО.
Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект 16

ПРАВА ЛЮДИНИ

Оксана КУЧІВ.
Обмеження свободи пересування у світлі необхідності в демократичному суспільстві: підходи ЄСПЛ..... 27

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Володимир ПРОЩАЄВ, Вадим ГАЛЄЄВ.
Законодавче регулювання повноважень розвідувальних органів: порівняльний аналіз 40

ЗАКОНОТВОРЕННЯ

Андрій ДРІШЛЮК, Юрій ОРЗІХ.
Правозастосування vs «вдосконалення законодавства» (деякі міркування щодо сучасної юридичної практики) 52

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Оксана ПОЛЬНА.
Антикорупційне значення адміністративно-правового обмеження спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя 63

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Оксана ГНАТІВ.
Виборчі спори в правових позиціях Верховного Суду..... 74

ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**Сусанна СУЛЕЙМАНОВА.**

Щодо можливості відстрочення або розстрочення виконання рішення міжнародного комерційного арбітражного суду: правове регулювання та судова практика 85

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**Віктор Новожилов.**

Механізм реалізації завдань кримінального провадження щодо охорони прав, свобод і законних інтересів потерпілого та попередження вторинної віктимізації під час досудового провадження 95

СІМЕЙНЕ ПРАВО**Василь ДАЦЕНКО.**

Сучасні тенденції забезпечення найкращих інтересів дитини у справах про стягнення аліментів 112

ДОКУМЕНТИ НШСУ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ АДАПТАЦІЇ КУРСІВ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ОНЛАЙН-ЗАНЯТЬ 127

НОВИНИ 169

УДК 342.565.4

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-1

Микола ОНИЩУК,

*ректор Національної школи суддів України,
доктор юридичних наук, заслужений юрист України,
шеф-редактор журналу
ORCID: 0000-0002-0588-0540*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДИСКРЕЦІЄЮ СУБ'ЄКТА ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Вступ

В Україні визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України). Елементами цього принципу є принцип правової визначеності та принцип справедливості. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості й забезпечує ефективне поновлення в правах. У зв'язку з необхідністю дотримання принципу верховенства права постає питання меж судового контролю при реалізації суб'єктами влади дискреційних повноважень.

Мета й завдання дослідження

Досліджуючи питання дискреційних повноважень владарюючих суб'єктів та судового контролю за цими повноваженнями необхідно визначити зміст поняття «дискреція», межі дискреції, критерії їх визначення, та, відповідно, межі судового контролю.

Поняття дискреції

Українська мова оперує терміном «розсуд», що має декілька значень, основними з яких є «рішення, висновок» та «розмірковування, роздум».

Науковці та практики часто оперують таким поняттям як «адміністративний розсуд» [1, с. 18; 2, с. 102]. Нормативне його визначення відсутнє, однак за допомогою граматичного способу тлумачення цього словосполучення можемо дійти висновку, що «адміністративний» вказує на сферу та суб'єктів здійснення (управління та управління), а «розсуд» описує інтелектуальний процес вибору, прийняття рішення.

Більшість дослідників ототожнюють адміністративний розсуд з поняттям «дискреція». Вважаємо такий підхід допустимим, однак лише стосовно управлінських повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

П. 1.6 Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 24.04.2017 №1395/5, визначає дискреційні повноваження як сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом.

В свою чергу до Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи № R (80)2 стосовно здійснення адміністративними органами владних повноважень, прийнятих 11 березня 1980 року, термін «дискреційні повноваження» визначається як повноваження, що залишає адміністративному органу деяку міру свободи що стосується рішення, яке буде прийнято, що дозволяє йому вибрати з кількох юридично допустимих рішень, те, яке він вважає найкращим за даних обставин.

У Науковому висновку щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією [3] зазначається, що серед науковців існує єдність щодо того, що дискреційне повноваження може полягати у виборі діяти, чи бездіяти, а якщо діяти, то у виборі варіанту рішення чи дії серед варіантів, що прямо або опосередковано закріплені у законі. Важливою ознакою такого вибору є те, що він здійснюється без необхідності узгодження варіанту вибору із будь-ким [4, с. 38].

Отже, в правових джерелах дає під дискреційними повноваженнями розуміється сукупність прав та обов'язків суб'єкта на власний розсуд визначати повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів рішень, кожне з яких є правомірним.

Варто зазначити, що дискреційні повноваження є необхідним інструментом управління, оскільки вони:

- дозволяють владному суб'єкту самостійно оцінювати обставини (юридичні факти), що можуть бути підставами для ухвалення управлінського рішення;
- наділяють суб'єкта владних повноважень правообов'язком на свій розсуд вибирати міру впливу на відповідний об'єкт управління;
- дають змогу самостійно обирати форму реалізації повноважень (діяти чи утриматися від дій, якщо діяти то у який спосіб, який акт видати, тощо);
- у разі існуючої альтернативи наділяють самостійним правом вибору конкретного рішення;
- передбачають, що суб'єкт владних повноважень на власний розсуд визначає спосіб виконання ухваленого рішення, порядок та строки такого виконання.

Обсяг повноважень владного органу залежить від певного типу адміністративного розсуду. Сучасна правова доктрина виокремлює [5, с. 114]:

імперативний тип, коли норма передбачає право суб'єкта на свій розсуд ухвалювати конкретне рішення шляхом обрання з двох чи більше можливих варіантів. Виділяють два підвиди цього типу адміністративного розсуду. Перший характеризується наявністю чітких альтернативних варіантів рішення, а другий лежить між «крайніми» межами (наприклад санкція позначена словами «від» і «до»);

диспозитивний тип, коли правова норма уповноважує суб'єкта ухвалювати управлінське рішення на власний розсуд не із варіативного ряду, а за наслідками оцінки конкретних обставин;

інтерпретаційний тип, має місце коли суб'єкт приймає рішення на підставі норми, яка оперує оціночними поняттями (необхідність, доцільність, поважність, суспільний інтерес, тощо).

Наразі у науковців та практиків відсутня єдина позиція стосовно питання про ступінь свободи владного органу у процесі ухвалення управлінських рішень, особливо при реалізації диспозитивного та інтерпретаційного типу адміністративного розсуду. Зазначена проблема породжена ще й тим, що у законодавстві відсутні стандарти застосування дискреції.

Проблеми судового контролю

Безумовно, ухвалені із застосуванням дискреції рішення суб'єктів владних повноважень підпадають під судовий контроль, підставами якого є конституційні приписи (ст. 19, 55, 124 Конституції України), ординарні закони (ст.ст. 4, 19 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), підзаконні акти.

Переконані, що саме судова практика застосування законодавства щодо контролю за адміністративним розсудом здатна визначити належні межі дискреції. Фактично йдеться про окремий вид розсуду, тобто судовий, який не ототожнюється з адміністративним.

Адміністративні суди створені та діють з метою **захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин** (стаття 125 Конституції України).

Завданням адміністративного судочинства є **захист** прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій, в тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ (частина перша ст. 2 КАС України).

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку з здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, зокрема на публічно-правові спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності (частина перша та друга ст. 17 КАС).

Будь яке управлінське рішення стосовно особи, ухвалене державним чи муніципальним органом незалежно від способу прийняття, рівня і місця органу у відповідній системі, правових підстав, мотивів, способу та форм ухвалення підлягає судовому контролю, а відсутність закону про адміністративні процедури поширює дію правил статті 2 КАС на адміністративні органи, як вимоги щодо стандартів ухвалення ними управлінських рішень (йдеться про безсторонність, добросовісність, тощо).

Як вбачається зі змісту частини першої ст.5 КАС (способи судового захисту) та частини другої ст.245 КАС (повноваження суду), для захисту порушеного права у разі ухвалення протиправного управлінського рішення, суд може:

- визнати протиправними дії, бездіяльність, рішення суб'єкта владних повноважень чи окремі його положення і скасувати або визнати нечинним рішення чи окремі його положення;
- зобов'язати відповідача вчинити певні дії чи утриматися від вчинення певних дій;
- зобов'язати відповідача вирішити питання з урахуванням правової оцінки, наданої судом у рішенні.

Важливо, що суд **може обрати інший спосіб захисту прав, який не суперечить закону і є ефективним**.

Аналіз судових рішень дає підстави для висновку про належне і відносно однакове розуміння судами змісту дискреційних повноважень. Натомість, у разі встановлення судом порушень реалізації таких повноважень, обрання належного способу захисту вбачається проблемним.

Залежно від обсягу судового контролю за дискреційними повноваженнями виокремлюють дві групи правових систем серед країн Ради Європи [6, с. 65-66].

У першій діє принцип **повного судового контролю** (характерно для німецької правової традиції). Зокрема у Німеччині лише у деяких випадках судовому контролю не підлягає вільний вибір адміністративними органами своїх оцінок. Зокрема це рішення екзаменаційного характеру, надання характеристики державним службовцям, рішення-прогнози, чи рішення щодо оцінки ризиків, рішення адміністративно-політичного характеру. Подібного підходу дотримуються суди Польщі та Литви.

Друга група держав визнає широку **адміністративну гнучкість**, як на рівні фактів, так і на рівні юридичних наслідків, дотримуючись правила: суддя не замінює і не повинен замінювати адміністративний орган. Так трибунал Франції може визнати акт управління протиправним, однак не уповноважений зобов'язувати владний орган до ухвалення рішення конкретного змісту.

Адміністративне судочинство України стосовно судового контролю за дискреційними повноваженнями формувалося відповідно до німецької правової традиції.

Однак, суди часто схиляються до висновків про визнання оспорюваного рішення протиправним із покладенням на суб'єкта обов'язку повторно ухвалити управлінське рішення. Звісно, це зумовлено пануючою доктриною про неможливість підміни судом органу владних повноважень відповідно до класичного поділу влади як такої. Разом з тим, вважаємо такий підхід ірраціональним, таким, що не узгоджується із згаданою метою запровадження адміністративного судочинства та дією принципу верховенства права, зокрема такої його складової, як правова визначеність.

Варто зауважити негативні тенденції, що відбулися в процесуальному законодавстві у ході процесуальної реформи 2016 року, які суттєво послаблюють судовий контроль за рішеннями, діями, бездіяльністю суб'єктів владних повноважень.

Зокрема йдеться про встановлення абз. 2 ч. 4 ст. 245 КАС України процесуальних меж судового контролю, коли у випадку, якщо прийняття рішення на користь позивача передбачає право суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд, суд зобов'язує суб'єкта владних повноважень вирішити питання, щодо якого звернувся позивач, **з урахуванням його правової оцінки, наданої судом у рішенні**.

Крім того, ч. 5 ст. 77 КАС України визначено, що суд не може витребувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, окрім **доказів на підтвердження обставин, за яких, на думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів**.

Вбачається, що такі зміни не є синхронізованими з новими конституційними приписами ст. 125 Конституції України, які визначили, що завданням адміністративного судочинства є саме захист прав осіб у публічно – правових відносинах.

По - суті, йдеться про певні ознаки «сповзання» до французької моделі судового адміністративного контролю та відмови від задекларованих конституційних імперативів. Відтак Верховному Суду належить забезпечити, зокрема через правозастосовчу

практику та тлумачення відповідного процесуального законодавства, повернення до високих стандартів захисту прав у адміністративному судочинстві.

Звісно, у разі прийняття управлінського рішення неналежним органом, за відсутності у нього повноважень, з явним порушенням процедури розгляду (ігнорування права особи бути вислуханою, без зазначення мотивів, тощо) можливий висновок про відсутність розгляду питання як такого. За таких обставин відсутній інший спосіб відновлення права особи, ніж покладення на орган обов'язку належно, відповідно до закону прийняти рішення.

У разі, якщо виключною компетенцією ухвалювати конкретне рішення (присвоювати ранг, чергове військове звання, тощо) наділений суб'єкт владних повноважень, можна погодитися з позицією судів, які визнавши оскаржуване рішення протиправним, зобов'язують відповідача ухвалити законне рішення з обов'язковим врахуванням правової оцінки суду, яка унеможливорює прийняття рішення аналогічного оскарженому.

Варто погодитися із твердженнями судів про ефективність способу захисту порушеного права, що є результатом ухвалення рішення, яке виключає подальшу протиправну діяльність органу чи, як варіант, яке б стало самостійною підставою для примусового виконання.

Отже, чинниками, що впливають на ефективність судового контролю за дискреційними рішеннями владного органу є, по по-перше, усічене тлумачення поняття «дискреції», як права органу обирати один із альтернативних варіантів рішень, що характерне для імперативного розсуду і не враховує існування диспозитивного та інтерпретаційного його типів. Таке розуміння дискреції штучно обмежує коло питань, що повинен з'ясувати суд при вирішенні спору, зокрема стосовно меж розсуду, дотримання суб'єктом основних прав особи чи загальних конституційних принципів.

По-друге, помилковим є твердження про виключну компетенцію суб'єкта владних повноважень видавати управлінський акт і неможливість судом зобов'язувати орган ухвалити відповідне рішення з метою захисту порушеного права.

В українських реаліях відхід від принципу повного судового контролю означає вихід за межі конституційних засад в діяльності адміністративних судів та втрати ними своєї ролі.

Визначення меж судового контролю

Водночас, можна виокремити наступні основні правила визначення меж судового контролю.

Критеріями перевірки законності управлінського рішення є конституційні положення про те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у

спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (формальний критерій), а складові принципу верховенства права дають суду підстави досліджувати зміст ухваленого (сутнісний критерій) на предмет відповідності легітимній меті, недискримінації, пропорційності, тощо.

За відсутності чітких меж дискреційних повноважень адміністративного органу застосовною може бути практика Європейського суду з прав людини, який досліджує питання про втручання органів влади у права людини за допомогою трискладового тесту:

- Чи було втручання передбачене законом?
- Чи переслідувало воно легітимну мету?
- Чи було необхідним у демократичному суспільстві?

Вітчизняний алгоритм перевірки та міжнародні стандарти оцінки рішень адміністративного органу зобов'язують суд з'ясувати:

- Чи були перевищені межі розсуду?
- Чи є застосування/незастосування дискреційного повноваження протиправним?
- Чи не була допущена помилка у застосуванні дискреційного повноваження?
- Чи не порушило дискреційне повноваження основні права особи чи загальні конституційні принципи?

Позитивна відповідь на будь-яке із запитань матиме (повинна мати) наслідком визнання оскаржуваного рішення протиправним із визначенням способу (комплексу способів) ефективного захисту, який залежить від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, та від характеру порушення такого права.

Обрання конкретного способу захисту покладає на суд обов'язок скористатися власною дискрецією з дотриманням основних засад судочинства.

Суд може зобов'язати орган (посадову особу) повторно розглянути заяву (звернення) лише у випадку якщо є підстави вважати, що розгляду порушеного питання з яким звернулася особа не відбулось у силу того, що:

- заява (звернення) були розглянуті не уповноваженим суб'єктом владних повноважень (без повноважень або з перевищенням повноважень);
- розгляд відбувся не у порядку визначеному законом, тобто коли є підстави вважати, що розгляд як такий не відбувся, або відбувся з суттєвими порушеннями, що вплинули на ухвалене органом владних повноважень рішення.

Визначальним критерієм ефективності судового захисту від неправомірної діяльності на виконання дискреційних повноважень є постановлення рішення, яке унеможливило повторне звернення до адміністративного органу або повторне вирішення ним того ж питання.

Про ефективний захист може йтися і у випадках коли:

- Порушене право особи поновлено.

- Відновлено попередній статус позивача.
- Усунуті перешкоди в реалізації суб'єктивного права.
- Задоволена вимога про захист правового інтересу.
- Рішення суду може бути звернено для примусового виконання, тобто є реально виконуваним і містить заходи, які забезпечили мету звернення особи до суду.

Висновки

В Україні доцільно застосовувати модель повного судового контролю, а визнання оспорюваного рішення суб'єкта протиправним із покладенням на суб'єкта обов'язку повторно ухвалити управлінське рішення суперечить принципу верховенства права, за виключенням обставин, коли:

- був відсутній розгляд питання як такий (недотримання процедури прийняття рішення, прийняття рішення неналежним суб'єктом);
- наявна виключна компетенція відповідного органу ухвалювати конкретне рішення (присвоювати ранг, чергове військове звання, тощо).

Можна виокремити два критерії перевірки судом законності управлінського рішення: формальний та сутнісний.

Ознакою ефективного судового захисту від неправомірної діяльності на виконання дискреційних повноважень є постановлення рішення, яке унеможливорює повторне звернення до адміністративного органу або повторне вирішення ним того ж питання.

Перелік використаних джерел

1. Закурін М.К. Дискреція – дія на власний розсуд. Поняття та прояв. Вісник господарського судочинства, 2009, № 4. С.17– 24.
2. Грінь А. А. До питання про поняття «дискреційні повноваження органів виконавчої влади». Держава і право. Юридичні і політичні науки, 2014, вип. 65. С. 101–107.
3. Перепелюк В. Науковий висновок щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/naukovi_visnovki/nauk_visnovok_01_03_2018 (дата звернення 12.07.2021)
4. Грінь А. А. Дискреційні повноваження органів виконавчої влади України та їх реалізація: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 256 с.
5. Харенко О.В. Адміністративний розсуд у діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Часопис Київського університету права, 2018, №3. С.119 – 124.
6. Губська О. Особливості реалізації дискреційних повноважень суб'єктами владних повноважень і вибору судами способу захисту під час здійснення адміністративного судочинства. Слово Національної школи суддів України, 2020, № 4(33). С. 58 – 75.

References

1. Zakurin M.K. (2009) *Dyskretyiia – diia na vlasnyi rozsud. Poniattia ta proiav.* [Discretion is an action at one's own option. Concept and manifestation]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*, no. 4, pp.17 – 24 [ukr.].
2. Hrin A. A. (2014) *Do pytannia pro poniattia «dyskretyiini povnovazhennia orhaniv vykonavchoi vlady».* [On the concept of «discretionary powers of the executive branch»]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, 2014, no. 65, pp. 101–107[ukr.].
3. Perepelyuk, V. (2018). *Naukovyi vysnovok shchodo mezh dyskretyiinoho povnovazhennia subiekta vladnykh povnovazhen ta sudovoho kontroliu za yoho realizatsiieiu.* [Scientific conclusion on the limits of discretion of the subject of power and judicial control over its implementation]. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/naukovi_visnovki/nauk_visnovok_01_03_2018 [ukr.].
4. Hrin A. A. (2019) *Dyskretyiini povnovazhennia orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy ta yikh realizatsiia* [Discretionary powers of executive authorities of Ukraine and their implementation] dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 , Kyiv, 2019, 256 p. [ukr.].
5. Kharenko, O.V. (2018). *Administratyvnyi rozsud u diialnosti subiektiv publichnoho administruvannia* [Administrative discretion in the activities of public administration entities]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 3, pp.119 – 124[ukr.].
6. Hubska O. (2020). *Osoblyvosti realizatsii dyskretyiinykh povnovazhen subiektamy vladnykh povnovazhen i vyboru sudamy sposobu zakhystu pid chas zdiisnennia administratyvnoho sudochynstva* [Peculiarities of the exercise of discretionary powers by the subjects of power and the choice by the courts of the method of protection during the administrative proceedings]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*, no. 4(33), pp. 58 – 75[ukr.].

ОНИЩУК М. Проблемні питання здійснення судового контролю за дискрецією суб'єкта владних повноважень.

У статті визначається поняття «дискреційні повноваження», розглядаються типи адміністративного розсуду, підходи до обсягу судового контролю над реалізацією дискреційних повноважень у різних європейських країнах, критерії ефективного судового контролю над здійсненням дискреційних повноважень, а також формулюються висновки щодо меж дискреційних повноважень владних суб'єктів.

Ключові слова: верховенство права, адміністративний розсуд, процесуальний розсуд, судовий контроль, спосіб захисту прав.

ОНИЩУК Н. Проблемные вопросы осуществления контроля за дискрецией субъекта властных полномочий.

В статье определяется понятие «дискреционные полномочия», рассматриваются типы административного усмотрения, подходы к объему судебного контроля за

реализацией дискреционных полномочий в различных европейских странах, критерии эффективного судебного контроля за осуществлением дискреционных полномочий, а также формулируются выводы относительно границ дискреционных полномочий властных субъектов.

Ключевые слова: верховенство права, административное усмотрение, процессуальное усмотрение, судебный контроль, способ защиты прав.

ONISHCHUK M. *The problematic issues of judicial control over the discretion of the authority.*

The purpose of the article is to define the concept of «discretionary powers», to formulate conclusions on the limits of discretionary powers of government authorities, to analyze the limits of judicial control over discretionary powers, the correlation between court procedural discretion and public administration discretion.

The theoretical and methodological basis of the study are modern general scientific and special legal methods of scientific knowledge. The formal-logical method and the method of analysis and synthesis are used in the study of doctrinal provisions on the concept of «discretionary powers». The method of comparative legal analysis is used in the study of foreign models of judicial control over the exercise of discretionary powers.

The article defines the concept of «discretionary powers», considers the types of administrative discretion, approaches to the scope of judicial control over the implementation of discretionary powers in different European countries, gives the criteria for effective judicial control over the exercise of discretionary powers.

The attribute of effective judicial protection against illegal activity in the exercise of discretionary powers is the issuance of a court decision that makes it impossible to re-apply to the administrative body or re-resolve the same issue. Based on this, it is concluded that in Ukraine it is appropriate to apply the model of full judicial control, and the recognition of the disputed decision as illegal with the obligation to re-adopt the administrative decision is contrary to the rule of law principle, except the situations when:

- there was no real consideration of the issue as such (non-compliance with the decision-making procedure, decision-making by an inappropriate subject);
- there is an exclusive competence of the relevant body to make a specific decision (assign a rank, military rank, etc.).

Key words: rule of law, administrative discretion, procedural discretion, judicial control, remedies.

УДК 342.9

DOI 10/37566/2707-6849-2021-2(35)-2

Павло ПАРХОМЕНКО,

голова Бахмацького районного суду Чернігівської області,

тренер Національної школи суддів України,

кандидат юридичних наук

ORCID: 0000-0002-0275-9120

СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАЛ СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми та її зв'язок із наукою та практикою. Потрапляння дитини у сферу дії правосуддя незалежно від її статусу вимагає створення таких умов, які б мінімізували можливості впливу негативних чинників процесу відправлення правосуддя на саму дитину.

Як носії прав, діти повинні мати можливість звернутись до засобів судового захисту задля ефективної реалізації прав або у разі порушення їхніх прав. Національне законодавство повинно сприяти, якщо необхідно, забезпеченню доступу до суду дітей, які достатньо розуміють власні права, а також забезпечити застосування судових засобів захисту їхніх прав на основі належно наданої юридичної консультації [1, с. 35].

Все ж таки не можливо повністю уникнути ситуацій, за яких дитина не потрапить у судові засідання, і в будь-якому разі вона відчуватиме на собі додаткове навантаження. При цьому сама ідея правосуддя, дружнього до дитини, покликана створити особливі умови, які б убезпечили дитину від таких негативних наслідків.

Одним із дієвих елементів у системі правосуддя, дружнього до дитини, може стати організація спеціального залу судових засідань, який був би пристосований для розгляду справ за участю дитини, що ще не набуло широкого застосування в національній практиці і не має відповідного правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв’язання проблеми. Проблемі окремих елементів захисту прав дитини, а особливо питанню опитування дитини, в тому числі і організації місця такого опитування, була присвячена увага багатьох науковців, зокрема це прослідковується з робіт Н. Бочкор, В. Горошко, О. Даценко, К. Левченко, Т. Мальованої, В. Мозгової, О. Пасько та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Проте дослідження цих науковців більше стосувались порядку опитування дитини під час кримінальних проваджень, особливо на стадії досудового розслідування, і не відображали проблематики організації залу судових засідань, у якій можливий судовий розгляд різних категорій справ за участю дитини.

Формулювання цілей статті. Цілями статті є теоретико-правове дослідження існуючих міжнародних стандартів і національного правового регулювання організації залу судових засідань, дружнього до дитини, визначення основних елементів для його створення, за допомогою якого можливо сформулювати основні підходи для реалізації правосуддя, дружнього до дитини.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Відповідно до Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року планувалось розробити та поширити рекомендації за методикою «зелена кімната» для судів з метою проведення судових засідань у оточенні, дружньому до дитини [2], що є важливим кроком у створенні дієвої системи захисту та забезпечення прав дитини.

Міжнародні стандарти відносять до складових елементів правосуддя, дружнього до дитини, серед іншого, і питання створення максимально комфортних умов для дитини у приміщенні суду та безпосередньо під час слухання справи [3, с. 44].

Зокрема, ст. 14 Мінімальних стандартних правил Організації Об’єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), які охоплюють сферу кримінальної юстиції, передбачає, що судовий розгляд має здійснюватися в атмосфері розуміння з тим, щоб неповнолітній міг брати участь у ньому і вільно висловлювати свою точку зору. Принцип урахування віку і зрілості дитини може також зажадати зміни процедур і практики організації та ведення судових засідань [4].

Своєю чергою ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) передбачено проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні [5].

Також можемо побачити проблеми з організацією судових процесів за участю дитини і як наслідок порушення права на справедливий суд із прецедентів Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Наприклад, у справі «*T. і B. проти Сполученого Королівства*» два хлопчики віком 11 років упродовж трьох тижнів були суб'єктами відкритого розгляду в дорослому суді – з доволі високим рівнем преси та суспільної зацікавленості – за вбивство маленької дитини, яке вони скоїли у десятилітньому віці. Вони були засуджені за вбивство. Суд встановив порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), вказавши, що справу дитини, яка обвинувачується у вчиненні злочину, слід розглядати повною мірою з урахуванням її віку, ступеня зрілості, а також інтелектуального та емоційного потенціалу [6].

В іншій справі «*S. С. проти Сполученого Королівства*» 11-річний хлопчик, з дуже низьким інтелектуальним рівнем розвитку для його віку, був засуджений дорослим судом до тюремного ув'язнення на два з половиною роки за спробу вкрати мішок у 87-річної жінки, яка при цьому впала та зламала руку. Суд встановив порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку із тим, що хлопчик був не в змозі повною мірою брати участь у суді, він не розумів ролі присяжних і необхідності справити на них хороше враження, він також не усвідомлював, що має ризик потрапити в тюрму, а думав, що повернеться додому зі своїм прийомним батьком. Неповнолітнього заявника з обмеженими розумовими можливостями повинен був судити спеціальний суд [7].

Цікавою є свіжа справа «*R. B. v. Estonia*» [8], у якій в основу засудження батька-кривдника були покладені свідчення дівчинки, яку всупереч вимогам національного законодавства не попередили про те, що вона повинна говорити тільки правду і що вона має право не свідчити проти свого батька, хоча ця вимога мала загальний характер і поширювалася на свідків-дітей. Верховний суд вирішив, що свідчення дівчинки не є допустимими через зазначені порушення і виправдав її батька. ЄСПЛ наголосив, що свідчення заявниці були визнані неприйнятними саме через суворе застосування процесуальних норм, що не робили відмінності між дорослими і дітьми, як наслідок було встановлено порушення Конвенції.

Також недоліки організації опитування дитини були встановлені Верховним Судом, який підкреслив, що, розглянувши клопотання неповнолітніх потерпілих про їх допит з іншого приміщення суду, які були обґрунтовані побоюванням незаконного впливу на них з боку товаришів та знайомих обвинуваченого, суд першої інстанції, незважаючи на заперечення сторони захисту, без постановлення мотивованої ухвали, прийняв рішення про задоволення клопотання потерпілих. При цьому допит потерпілих здійснювався з іншого приміщення суду шляхом лише аудіоконференції в умовах, які не надали можливості стороні захисту бачити осіб, які допитуються. Рішення про забезпечення безпеки учасників кримінального провадження і проведення їх допиту в режимі відеоконференції з такими змінами

зовнішності і голосу, за яких осіб неможливо впізнати, як це передбачено частиною восьмою ст. 336 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), судом першої інстанції не приймалося. Таким чином, місцевий суд при допиті неповнолітніх потерпілих допустив порушення принаймні двох вимог ст. 336 КПК: 1) неприйняття мотивованої ухвали у випадках, прямо передбачених КПК, та 2) недотримання принципу гласності та відкритості судового провадження [9].

Такі приклади здебільшого стосуються кримінальної юстиції, але добре демонструють нам, що права неповнолітніх можуть бути порушені саме створенням неналежних умов процесу судового розгляду для дітей і, що є важливим, підкреслюють значення обстановки, в якій проводився судовий розгляд за участю дитини, який обов'язково повинен бути відмінним від судового процесу за участю дорослих.

Далі говорячи про національно-правове регулювання звернемо увагу на те, що чинне законодавство – ні процесуальні кодекси, ні нормативна база з організації судоустрою – не містить положень, які б регулювали питання організації спеціальної зали судового засідання, адаптованого до потреб дитини.

Першопрохідцями у спробі адаптувати приміщення до потреб дитини були органи внутрішніх справ. Зокрема, це можна простежити з наказу Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2012 року № 1176 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» [10] та наказу від 19 грудня 2017 року № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» [11], а також з Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту (2008 р.), які поширив Департамент кримінальної міліції у справах дітей МВС України [12].

Але ці приклади не стосуються судового розгляду, носили характер не завершеності.

Щодо організації роботи суду 20 березня 2017 року Державна судова адміністрація України видала наказ № 350 «Про затвердження Загальних вимог до загородження зі спеціального захисного скла для розміщення обвинувачених (підсудних), засуджених» [13], але він має загальний характер і не передбачає дієвих кроків щодо організації спеціальної зали судових засідань безпосередньо для розглядів за участю дітей.

Певні загальні технічні вимоги до зали судового засідання можна простежити із Державних будівельних норм ДБН В.2.2-26:2010 «Будинки і споруди. Суди» [14], які також не можуть бути дієвим правовим механізмом у організації дружньої до дитини зали судових засідань.

Поряд з цим маємо позитивні практики організації спеціальних залів судових засідань у деяких судах України (наприклад Івано-Франківський міський

суд Івано-Франківської області [15] та Бахмацький районний суд Чернігівської області [16]).

Як працює на практиці використання відповідного приміщення, адаптованого до дитини, можемо побачити з конкретної справи про визначення місця проживання дитини та про звільнення від сплати аліментів. У цій справі постало питання про з'ясування думки дитини щодо питань, які стосуються її життя. У зв'язку із цим Суд, враховуючи вікові особливості дитини, специфіку спірних правовідносин, позицію батьків та наявність спеціального приміщення для з'ясування думки дитини, вважав за необхідне провести відповідну процедуру без участі батьків із створенням умов для уникнення травмування дитини під час перебування в суді [17].

За відсутності належного національного правового регулювання допомогою у створенні алгоритму, який би допоміг створити відповідну залу судових засідань, дружню до дитини, можуть стати спеціальні міжнародні стандарти. Наприклад, Комітет Міністрів Ради Європи у Керівних принципах щодо правосуддя, дружнього до дитини [18], рекомендує вживати, зокрема, такі заходи:

- до судового засідання дитину слід ознайомити з приміщенням суду, іншими об'єктами, особами посадових осіб, які беруть участь у засіданні;
- урахувати під час судового засідання рівень зрілості, розуміння, вік, спеціальні потреби дитини;
- слід використовувати мову, відповідну до рівня і розуміння дитини, спілкуватися з дитиною з повагою і чуйністю;
- повинні застосовуватися такі методи проведення інтерв'ю, як відео- або аудіо-запис, або досудове слухання перед відеокамерою, і такі записи мають вважатися прийнятними доказами;
- повинен бути забезпечений, наскільки це можливо, захист дітей від зображень або інформації, яка може бути шкідливою для їхнього здоров'я.

Для сприяння участі дітей повною мірою в межах їхньої когнітивної здатності і задля забезпечення підтримки їхньої емоційної стабільності фактори, що порушують процес засідання, і фактори, що відвертають увагу, мають бути зменшені до мінімуму;,,наскільки це доречно і можливо, кімнати для проведення інтерв'ю і зали очікування повинні бути організовані для дітей і в умовах, сприятливих для дитини.

Зазначені стандарти дають змогу врахувати загальні особливості справ за участю дітей і звертають увагу на ті елементи, які є суттєвими при розгляді цієї категорії справ, завдяки чому навіть організаційно можливо адаптувати процес до потреб дитини.

Висновки з дослідження і перспективи подальшого наукового пошуку. Узагальнюючи викладене, наголосимо, що питання облаштування зали судових засідань, дружньої до дитини, не має законодавчої та відомчої регламентації, а на практиці облаштування таких місць – поодинокі випадки.

Вважаємо, заповнити законодавчу прогалину може закріплення відповідної категорії в спеціальному Законі України «Про юстицію, дружню до дитини», проєкт якого схвалений Кабінетом Міністрів України і зареєстрований у Верховній Раді України 04 червня 2021 року [19].

Такий підхід буде доцільнішим і простішим, ніж вирішувати це питання в процесуальних кодексах, які регламентують загальну процедуру провадження, або у відомчих нормативних актах, які не стосуються загальних принципів відправлення правосуддя.

Іншим варіантом може бути вказівка в законодавстві про судоустрій, що потребує окремої дискусії і подальших досліджень.

Відповідаючи на питання, що необхідно врахувати при організації зали судових засідань, дружньої до дитини, узагальнимо підхід, який ми спробували реалізувати на практиці [16].

У приміщенні суду має бути передбачено рецепцію для прийому дитини; потрібно враховувати розташування судової зали; зони очікування; забезпечувати інтер'єр судової зали. Ми з своєї сторони, враховуючи обмежені можливості, забезпечили організацію зали судових засідань дружньої до дитини, яка забезпечує:

- відсутність кабіни для обвинуваченого;
- особливі світлі кольори та дизайн меблів;
- наявність спеціальних картинок та пам'яток, які роз'яснюють права та обов'язки;
- знаходження учасників процесу на одному рівні (без підвищень);
- перебування дитини у безпосередній близькості до батьків, законного представника.

Такому підходу позитивну оцінку надають самі діти, які були запрошені до суду і які мали можливість порівняти загальну залу судових засідань та спеціальну [16].

Перелік використаних джерел

1. *Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навч.-метод. посібн. / за заг. ред. В. В. Щепоткіної, Т. І. Слуцької. Київ, 2017. 186 с.*

2. *Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 року № 1335-р. Урядовий кур'єр. 2020. 16 січ. № 8.*

3. *Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (некримінальний аспект) / за ред. Р. Куїбиди. 2020. 85 с.*

4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text

5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_927

6. Рішення ЄСПЛ у справі «Т. і В. проти Сполученого Королівства». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_362#Text

7. Рішення ЄСПЛ по справі «S. C. проти Сполученого Королівства». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-185530%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-185530%22]})

8. Рішення ЄСПЛ у справі «R. B. v. Estonia». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-210466%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-210466%22]})

9. Постанова Верховного Суду від 3.06.2020 року, справа № 754/3011/17 (провадження № 51-3456км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89793526>

10. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей: Наказ МВС України від 19.12.2012 № 1176. Офіційний вісник України. 2013. № 8. Стор. 48. Ст. 288 (втратив чинність).

11. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

12. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування «Зеленої кімнати». URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/Rekomendatsii_oputyvannya_Rada_Evropy.pdf

13. Про затвердження Загальних вимог до загородження зі спеціального захисного скла для розміщення обвинувачених (підсудних), засуджених: Наказ Державної судової адміністрації України від 20.03.2017 року № 350. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0350750-17>

14. Державні будівельні норми ДБН В.2.2-26:2010 «Будинки і споруди. Суди». URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/72.1.-DBN-V.2.2-262010.-Skan.-Budinki-i-sporudi.-Sudi.pdf>

15. Облаштування зали судового засідання в Івано-Франківському міському суді Івано-Франківської області. URL: <https://report.if.ua/kryminal/u-frankivsku-vidkryly-zal-dlya-rozglyadu-kryminalnyh-provadzhen-za-uchastyu-nepovnoolitnih/>

16. Облаштування зали судового засідання в Бахмацькому районному суді Чернігівської області. URL: <https://bh.cn.court.gov.ua/sud2501/pres-centr/interview/892872/>

17. Ухвала Бахмацького районного суду Чернігівської області від 1.06.2021 року, номер провадження 2/728/286/21 (єдиний унікальний номер 728/692/21).

URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97342315?fbclid=IwAR0Ur10PkOuyPJFYTtadSLZiGJ_38k6TVQpDbLdRjmMjgWTIF474OQiqeto

18. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини від 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>

19. Про юстицію, дружню до дитини: проєкт Закону України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-kabmin-shvaliv-zakonoproekt-pro-yustitsiyu-drujnyu-do-ditini>

References

1. *Osoblyvosti zdiysnennya kryminal'nykh provadzhen' shchodo nepovnolitnikh. [Features of criminal proceedings against minors]: Navchal'no-metodychnyy posibnyk / Za zahal'noyu redaktsiyeyu V. V. Shchepotkinoyi, T. I. Sluts'koyi. Kyiv, 2017. 186 p [ukr.]*
2. *Pro zatverdzhennya planu zakhodiv z realizatsiyi Natsional'noyi stratehiyi reformuvannya systemy yustitsiyi shchodo ditey na period do 2023 roku. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27 lystopada 2019 roku № 1335-r [On approval of the action plan for the implementation of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children until 2023]. Uryadovyy kur'yer. 2020. 16.01. № 8. [ukr.]*
3. *Zvit pro rezul'taty monitorynhu sudovykh protsesiv v Ukrayini. Standarty pravosuddya, druzhn'oho do dytyny, ta yikh vtilennya v Ukrayini (nekriminal'nyy aspekt). [Report on the results of monitoring of court proceedings in Ukraine. Standards of child-friendly justice and their implementation in Ukraine (non-criminal aspect)] / za redaktor R. Kuybida. 2020. 85 p. [ukr.]*
4. *Minimal'ni standartni pravyla Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy, shcho stosuyut'sya vidpravlennya zdiysnennya pravosuddya shchodo nepovnolitnikh ("Pekins'ki pravyla") [Minimum United Nations Standard Rules on the Administration of Juvenile Justice ("Pekin Rules")]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text [ukr.]*
5. *Konventsii Rady Yevropy pro zakhyst ditey vid seksual'noyi ekspluatatsiyi ta seksual'noho nasyl'stva (Lansarot's'ka konventsia) [Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Lanzarote Convention)]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_927 [ukr.]*
6. *Rishennya YESPL po spravi "T. i V. proty Spoluchenoho Korolivstva" [The decision of the European Court of Human Rights in the case "T. and V. against the United Kingdom"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_362#Text [ukr.]*
7. *Rishennya YESPL po spravi "S.C. proty Spoluchenoho Korolivstva" [The decision of the European Court of Human Rights in the case "S.C. against the United Kingdom"]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-185530%22%5D%7D> [ukr.]*

8. *Rishennya YESPL po spravi R. B. v. Estonia [Judgment of the ECtHR in the case of R. B. v. Estonia]*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-210466%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-210466%22]}) [ukr.]

9. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 3.06.2020 roku, sprava № 754/3011/17 (provdzhennya № 51-3456km19) [Resolution of the Supreme Court of 3.06.2020, case № 754/3011/17 (proceedings № 51-3456km19)]*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89793526> [ukr.]

10. *Pro zatverdzhennya Instruktsiyi z orhanizatsiyi roboty pidrozdiliv kryminal'noyi militsiyi u spravakh ditey: Nakaz MVS vid 19.12.2012 № 1176 [Order of the Ministry of Internal Affairs of 19.12.2012 № 1176 «On approval of the Instruction on the organization of the work of criminal police units for children»]*. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2013. 08.02. № 8. P. 48. Stat'ya 288. [ukr.]

11. *On approval of the Instruction on the organization of work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 19.12.2017 № 1044. Official web portal of the Parliament of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> [ukr.]

12. *Metodychni rekomendatsiyi shchodo orhanizatsiyi ta funktsionuvannya «Zelenoyi kimnaty» [Methodical recommendations for the organization and functioning of the «Green Room»]*. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/Rekomendatsii_oputyvannya_Rada_Evropy.pdf [ukr.]

13. *Pro zatverdzhennya Zahal'nykh vymoh do zahorodzhennya zi spetsial'noho zakhysnoho skla dlya rozmishchennya obvynuvachenykh (pidsudnykh), zasudzhenykh: Nakaz Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi Ukrainy vid 20.03.2017 roku № 350 [Order of the State Judicial Administration of Ukraine dated 20.03.2017 № 350 «On approval of the General requirements for the barrier of special protective glass for the placement of accused (defendants), convicts»]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0350750-17> [ukr.]

14. *Derzhavni budivel'ni normy DBN V.2.2-26:2010 «Budyanky i sporudy. Sudy» [State building codes DBN B.2.2-26: 2010 «Buildings and structures. Courts»]*. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/72.1.-DBN-V.2.2-262010.-Skan.-Budinki-i-sporudi.-Sudi.pdf> [ukr.]

15. *Oblashtuvannya zaly sudovoho zasidannya v Ivano-Frankivs'komu mis'komu sudi Ivano-Frankivs'koyi oblasti [Arrangement of the courtroom in the Ivano-Frankivsk city court of the Ivano-Frankivsk region]*. URL: <https://report.if.ua/kryminal/u-frankivsku-vidkryly-zal-dlya-rozglyadu-kryminalnyh-provdzhen-za-uchastyu-nepovnolitnih/> [ukr.]

16. *Oblashtuvannya zaly sudovoho zasidannya v Bakhmats'komu rayonnomu sudi Chernihivs'koyi oblasti [Arrangement of the courtroom in Bakhmatsky district court of Chernihiv region]*. URL: <https://bh.cn.court.gov.ua/sud2501/pres-centr/interview/892872/> [ukr.]

17. *Uhvala Bakhmats'koho rayonnoho sudu Chernihivs'koyi oblasti vid 1.06.2021 roku, nomer provadzhennya 2/728/286/21 (yedyny unikal'nyy nomer 728/692/21) [Decision of the Bakhmatsky District Court of the Chernihiv Region of June 1, 2021, case number 2/728/286/21 (single unique number 728/692/21)]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97342315?fbclid=IwAR0Ur10PkOuyPJFYTtdSLZiGJ_38k6TVQpDbLdRjmMjgWTlF474OQiqemo [ukr.]*

18. *Kerivni pryntsypy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddya, druzhn'oho do dytyny vid 17 lystopada 2010 roku [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice of 17 November 2010]. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> [ukr.]*

19. *On child-friendly justice: the draft Law of Ukraine of June 3, 2021. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-kabmin-shvaliv-zakonoproekt-pro-yustitsiyu-drujnyu-do-ditini> [ukr.]*

ПАРХОМЕНКО П. Спеціальний зал судових засідань як елемент правосуддя, дружнього до дитини: організаційно-правовий аспект.

Важливим елементом у системі правосуддя, дружнього до дитини, може стати організація спеціальної зали судових засідань, що була б пристосована для розгляду справ за участю дитини.

На основі проведеного аналізу з'ясовано, що питання облаштування зали судових засідань, дружньої до дитини, не має законодавчої та відомчої регламентації, у зв'язку із чим запропоновано шляхи заповнення цієї прогалини та орієнтири для організації такої зали.

Ключові слова: міжнародні стандарти; права дитини; правосуддя, дружнє до дитини; опитування дитини; зала судових засідань.

ПАРХОМЕНКО П. Специальный зал судебных заседаний как элемент правосудия, дружественного к ребенку: организационно-правовой аспект.

Важным элементом в системе правосудия, дружественного к ребенку, может стать организация специального зала судебных заседаний, который был бы приспособлен для рассмотрения дел с участием ребенка.

На основе проведенного анализа установлено, что вопросы обустройства зала судебных заседаний, дружественного к ребенку, не имеют законодательной и ведомственной регламентации, в связи с чем предложены пути восполнения пробелов и ориентиры для организации такого зала.

Ключевые слова: международные стандарты; права ребенка; правосудие, дружественное к ребенку; опрос ребенка; зал судебных заседаний.

PARKHOMENKO P. Special courtroom as an element of child-friendly justice: organizational and legal aspect.

The hit of child in the sphere of action of justice regardless of her status requires creation of such terms that would minimize possibilities of influence of negative factors of process of administering law on a child. In connection with it, one of effective and important elements in the system of justice friendly to the child there can be organization of the special hall of the judicial meeting, that would be adjusted for consideration of businesses with participation of child that is not widely used in national practice and does not have the corresponding legal adjusting in general. In addition, for today there are not researches that would represent the problems of organization of hall of the judicial meeting, in that it was possible to examine the different categories of businesses with participation of child. The article attempts to conduct a theoretical and legal study of existing international standards and national legal regulation of the organization of child-friendly courtrooms, identifying the basic elements for its creation, through which it is possible to formulate basic approaches to the administration of child-friendly justice.

The author stressed that international standards refer to the components of child-friendly justice, including the issue of creating the most comfortable conditions for the child in the courtroom and directly during the hearing.

To substantiate the conclusions, we analyzed the national case law and the case law of the European Court of Human Rights, which demonstrates cases of violation of children's rights by not creating appropriate conditions for the trial of children, and emphasizes the importance of the situation in which the trial took place from litigation involving adults. Positive practices of organization of special courtrooms in some courts of Ukraine are given.

Based on the analysis, it was found that the issue of arranging a courtroom friendly to children has no legislative and departmental regulations, in connection with which proposed ways to address the legislative gap in this direction and guidelines for organizing a special courtroom, which is positively assessed. To such approach a positive estimation was given by children that were invited in a court and that had the opportunity to compare the general and special hall of the judicial meeting.

Key words: international standards, children's rights, child-friendly justice, child interview, courtroom.

УДК 342.721

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-3

Оксана КУЧІВ,
*провідний науковий співробітник
Національної школи суддів України
ORCID: 0000-0002-8562-0131*

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ПЕРЕСУВАННЯ У СВІТЛІ НЕОБХІДНОСТІ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПІДХОДИ ЄСПЛ

Право на свободу пересування одне – з основоположних прав людини, усвідомлення цінності та важливості якого в XXI столітті прийшло разом з карантинними обмеженнями та локдаунами через пандемію COVID-19. Захист здоров'я населення як головна мета кожної держави в сьогоденних умовах пандемії змушує уряди вдаватися до обмежень прав людини, зокрема права на свободу пересування. Це зумовлює дослідження загальновизнаних європейських стандартів щодо свободи пересування.

Мета статті – проаналізувавши практику ЄСПЛ щодо ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції або ст. 2-П4), виділити основні фактори, які враховує Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) при визначенні, чи було обмеження свободи пересування «необхідним у демократичному суспільстві».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на свободу пересування досліджували в дисертаційних працях такі вітчизняні вчені, як І. Голубка (порівняльний аналіз конституційних прав на свободу пересування та вільний вибір

місця проживання в Україні та окремих країнах Європейського Союзу здійснено у дисертаційному дослідженні), С. Максименко (міжнародно-правовий зміст і гарантії забезпечення права людини на свободу пересування), Ю. Миколаєнко (теоретико-правові засади реалізації прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні). Тематиці свободи пересування присвячена ціла низка наукових публікацій – М. Анісімової, О. Динька, С. Чеховича та ін. Водночас потребує дослідження питання щодо виправдання обмеження свободи пересування з урахуванням практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Аналіз судових рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР) свідчить про застосування національними судами ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції при здійсненні правосуддя. Пошук за контекстом «свобода пересування», «стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини» за період з 11.10.2019 року по 11.10.2020 року дозволяє знайти 577 судових рішень (результат пошуку без часових фільтрів – 2339 судових рішень). Слід зазначити, що з 577 рішень – 507 рішень із застосуванням ст. 2-П4 у справах цивільної юрисдикції та 47 рішень – адміністративної.

Слід зауважити про відсутність судових рішень із застосування гарантій ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції у справах кримінальної юрисдикції. Водночас сфера дії цього конвенційного положення охоплює правовідносини щодо обмеження свободи пересування, які виникають у зв'язку з особистими зобов'язаннями у рамках кримінальних проваджень і щодо України є відповідна практика ЄСПЛ: «Антоненков та інші проти України» (заява № 14183/02), «Іванов проти України» (заява № 15007/02), «Нікіфоренко проти України» (заява № 14613/03).

Порівняно із кількістю рішень у справах цивільної юрисдикції помітно менше рішень адміністративних судів із застосуванням ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції, попри те, що саме адміністративна юстиція зародилася на противагу розширеному втручання держави в життя особи [1, с. 136–137]. Найчастіше ст. 2-П4 застосовується адміністративними судами у справах щодо реєстрації місця проживання (оскарження відмови суб'єкта владних повноважень у знятті з реєстрації місця проживання, зобов'язати зареєструвати місце проживання), які є масовими та нескладними.

Застосування ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції у таких справах відповідає висновкам Аналітичного звіту за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини про те, що переважна більшість посилок (на ЄКПЛ та практику ЄСПЛ) стосується типових/масових судових проваджень (67,1 %). Але існує інший аспект – саме в типових чи простих справах масово фіксуються випадки необґрунтованого застосування («зайві»; «формальні»; «декларативні») [2, с. 6].

На відміну від наведеного слід зауважити, що невелика кількість посилань на ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції чи відповідну практику ЄСПЛ у рішеннях адміністративних судів не свідчить про незастосування підходів ЄСПЛ при застосуванні та тлумаченні норм права національними судами.

Право на свободу пересування у світлі ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції включає три аспекти: свободу пересування, свободу вибору місця проживання та право вільно залишати країну, включаючи власну. Це право не є абсолютним та може бути обмежено з урахуванням вимог п. 3 та 4 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції. Так, обмеження свободи пересування буде виправданим за умови дотримання «трискладового тесту»: обмеження є законним, переслідує легітимну мету та є необхідним у демократичному суспільстві.

Саме концепція «необхідність у демократичному суспільстві» є найбільш незвичною для національної судової практики та однією із найскладніших концепцій ЄСПЛ у застосуванні. Аналіз рішень національних судів (у ЄДРСП) із застосуванням ст. 8 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції демонструє непоодинокі випадки, коли національний суд або не вдається до аналізу «необхідності у демократичному суспільстві», зупиняючись на аналізі дотримання вимоги законності втручання (першого елементу «трискладового тесту»), або вдається до аналізу дотримання справедливого балансу між приватним та публічним інтересом, не перевіряючи дотримання попередніх обов'язкових вимог «трискладового тесту».

Це докорінно неправильно, оскільки дотримання послідовності в аналізі критеріїв «трискладового тесту» є обов'язковим. Необхідно починати із аналізу законності обмеження; якщо цей критерій є дотриманим, переходити до визначення дотримання легітимної цілі(-ей) та необхідності у демократичному суспільстві. Важливою дією, але водночас часто не виконаною національними судами, є визначення легітимної цілі для обмеження прав, оскільки обмеження/втручання в гарантоване право повинне бути «пропорційним законній переслідуваній цілі» [3, п. 56]; не перевищувати міру, необхідну для її досягнення [4, п. 46].

Дослідження практики ЄСПЛ щодо застосування ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції щодо України та інших країн демонструє, що найчастіше Суд констатує порушення саме через те, що обмеження права на свободу пересування не було необхідним у демократичному суспільстві. Пропорційність є непрямою вимогою дотримання вимоги обмеження «необхідності у демократичному суспільстві». Саме на аналізі пропорційності втручання здебільшого побудована практика ЄСПЛ; на пошуку справедливого балансу між захистом публічного інтересу та фундаментальних прав конкретної людини, що зазвичай прив'язано до конкретних обставин кожної держави в конкретний проміжок часу.

Оцінка пропорційності є завжди трикроковим тестом: належність, необхідність та розумність. Належність означає, що використані засоби мають бути належними

для досягнення мети (слова синоніми належний, підходящий, відповідний). Необхідність використаних засобів повинна мати найменший обтяжуючий ефект для тієї чи іншої цінності. Тест на розумність означає, що використані засоби мають бути пропорційні очікуваним результатам, тобто тягар, який несе особа не повинен бути надмірним. І саме тут робиться балансувальна вправа [5, с. 118–119].

Для правильного розуміння та застосування вимоги пропорційності під час визначення, чи є обмеження прав виправданим, звернемо увагу на морфемну будову та етимологію слова «пропорційність». Слова «пропорційність», «пропорційні» (очікування), «пропорційно» (прийняті, вчинені (п. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) хоча й належать до різних частин мови, проте об'єднані спільним коренем «пропорційн», мають схоже лексичне значення та походять від слова «пропорція» (від лат. *proportio* – рівняю), яке найбільш відоме як математичний термін і означає рівність двох відношень.

Кодекс адміністративного судочинства України передбачає (п. 2 ст. 2), що у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони, серед іншого, пропорційно, зокрема, з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія).

Керуючись принципом пропорційності, адміністративні суди можуть з'ясувати, чи не є надмірним втручання публічної влади у приватну сферу особи у відповідній ситуації. Йдеться не просто про законність втручання, а про його необхідність у тій чи іншій ситуації, враховуючи важливість захисту публічних інтересів та шкоду, яка при цьому може бути заподіяна приватним інтересам. Без цього є загроза ухвалення начебто законних, але односторонніх, несправедливих судових рішень, які, скоріше за все, будуть на боці захисту лише публічного інтересу [6, с. 10].

Звернемо увагу на деякі ключові аспекти (фактори), які враховує ЄСПЛ під час перевірки дотримання критерію «необхідність у демократичному суспільстві» та його непрямої вимоги пропорційності при розгляді скарг щодо обмеження права на свободу пересування.

Одним із критеріїв, дотримання якого повинен перевіряти національний адміністративний суд при оскарженні рішень, дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень, чи прийняті (вчинені) вони обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії) (п. 3 частини другої ст. 2 КАС України).

Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ під час визначення, чи було обмеження особи у свободі пересування необхідним у демократичному суспільстві, потрібно аналізувати, чи державні органи влади застосували заходи обмеження з *урахуванням особистого становища особи*. Для цього можуть братися до уваги такі факти, як

тяжкість порушення, яке призвело до застосування обмежень, ризик того, що порушення повториться, сімейний, фінансовий стан, особиста ситуація особи, наявність чи відсутність судимості. Заходи, спрямовані на обмеження свободи пересування, не можуть бути автоматично застосовуваними до особи [7, п. 35].

Показовим щодо аналізу перелічених факторів є рішення ЄСПЛ *«Stamose проти Болгарії»* (заява № 29713/05), яке стосувалося накладення заборони на виїзд заявника зі своєї країни у зв'язку з порушенням імміграційного законодавства іншої держави – США. ЄСПЛ дійшов висновку про порушення ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції з огляду на те, що автоматичне застосування заборони на виїзд заявника з країни, без урахування державними органами при здійсненні своїх дискреційних повноважень його особистих обставин, не може вважатися необхідною в демократичному суспільстві (п. 31–33). Окрім тяжкості порушення та ризику його повторення, необхідно брати до уваги *суворість* самого заходу, яким обмежується свобода пересування.

У цій же справі *Stamose* ЄСПЛ зазначив, що, як правило, наслідками серйозного порушення імміграційного законодавства країни було б вислання відповідної особи з цієї країни та заборона (згідно із законодавством цієї країни) на повторний в'їзд до її території протягом певного періоду. У згаданій справі заявника було депортовано з США через порушення умов студентської візи. Тому заборона виїзду до будь-якої іншої іноземної держави вбачається досить суворою мірою з боку Болгарії, яку не можна вважати такою, яку безпосередньо зачепило порушення заявника (п. 34). ЄСПЛ зазначив, що *органи влади не надали жодних пояснень свого рішення та не розглядали особисту ситуацію заявника, а суди згодом постановили, що вони не вправі переглядати здійснення органами влади дискреційних повноважень з цього питання* (п. 35) [7, п. 31–35].

З огляду на це питання обґрунтованості рішення державного органу, на підставі якого право особи обмежується, та ефективного судового контролю набуває особливої ваги, оскільки «...одним з основоположних принципів демократичного суспільства є принцип верховенства права, пряме посилення на який міститься у преамбулі Конвенції Із принципу верховенства права випливає окрема, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада. Щонайменше це має бути судовий нагляд, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури» [8, п. 55].

Важливу роль під час визначення, чи було обмеження свободи пересування необхідним у демократичному суспільстві, відіграють не лише обставини конкретної справи, а загалом *обставини, які існували в державі на час застосування обмежень*. Так, у рішенні *Stamose* обмеження заявника у свободі пересування було застосоване у період, коли Болгарія була джерелом мігрантів. ЄСПЛ зазначив, що

той факт, що законодавство, яке передбачало застосування обмежень до заявника, було ухвалене як частина пакету заходів, спрямованих на розвіювання побоювань, зокрема, тодішніх держав-членів Європейського Союзу щодо нелегальної еміграції з Болгарії, не звільняє його від перевірки на відповідність Конвенції. Не може й сама міра, як її було застосовано до заявника, бути виправданою лише тим, що вона могла бути викликана міжнародним тиском, а держава-відповідач не може законно обмежитися посиланням на такі пояснення для того, щоб її виправдати (п. 36) [7, п. 36].

Тривалість застосованого обмеження є одним із факторів під час визначення, чи було обмеження права необхідним у демократичному суспільстві. Дослідження практики ЄСПЛ щодо застосування ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції дозволяє виділити щонайменше дві групи справ. У першій групі справ тривалість обмеження свободи пересування аналізувалася як важливий, проте не головний, фактор (наприклад, справи *Stamose, «Бартік проти Росії»* (заява № 55565/00), *«Солтисяк проти Росії»* (заява № 4663/05); у другій – тривалість обмеження сама по собі була достатньою для висновку про непропорційність застосованого заходу. Наприклад, у справі *«Нікіфоренко проти України»* (заява № 14613/03) тривалість обмеження свободи пересування через відібрання від заявниці підписки про невиїзд у рамках кримінального провадження була достатньою, щоб дійти висновку, що застосування такого заходу було непропорційним [3].

Слід зазначити, що тривалість обмеження/втручання у право може впливати на визначення, чи було воно пропорційним не лише під час застосування ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції, а й інших статей Конвенції, наприклад, ст. 8.

Дотримання вимог до закону (доступність та якість), на підставі якого здійснюється обмеження свободи пересування, визначається на першому кроці застосування «трискладового тесту». Однак законодавство може аналізуватися й у аспекті пропорційності втручання. У такому випадку адміністративними судами перевіряється пропорційність, а не законність нормативного акта, прийнятого регуляторним органом у межах його дискреційних повноважень: чи є він гнучким та чи не передбачає надмірних обмежень [9, п. 35].

Помітною є справа *«Бартік проти Росії»* (заява № 55565/00), яка стосувалася відмови заявнику – вченому державного бюро з розробки ракетних і космічних приладів, у видачі паспорта для закордонних поїздок через те, що він під час роботи мав доступ до державної таємниці. Серед обставин справи слід відмітити, що заявник здав усі робочі матеріали під час звільнення ще до звернення за видачею закордонного паспорта та декларував приватну мету поїздки (п. 47). У цій справі ЄСПЛ визнав, що обмеження свободи пересування було законним та переслідувало легітимну мету. Аналізуючи дотримання вимоги необхідності в демократичному суспільстві при розгляді скарги, ЄСПЛ зазначив, що застосоване національне

законодавство передбачало надмірні обмеження у праві виїзду за кордон осіб, які мали доступ до державної таємниці, не враховуючи цілей поїздок. Це призводило до того, що розгляд національними адміністративними органами та судами питань щодо виїзду за кордон був формальним і стосувався лише з'ясування, чи є інформація, до якої мав доступ заявник, все ще державною таємницею. Відтак не розглядалося саме питання: чи є обмеження особи у свободі виїзду з країни у приватних цілях необхідним для досягнення законної цілі і чи можливе застосування менш суворого заходу (п. 48) [4, п. 47–48].

Заходи обмеження мають бути належними щодо переслідуваної мети *протягом усього часу дії*, а не лише на початку. Так, у цій справі *Бартік* накладення заборони виїзду за кордон у приватних цілях було спрямоване на нерозголошення таємної інформації. На початку встановлення обмежень під час роботи заявника у державному бюро держава контролювала нерозголошення такої інформації за допомогою комплексу обмежень, які стосувалися контролю кореспонденції заявника, його контактів з іноземцями всередині країни та обмеження у виїзді за кордон. Коли перші два обмеження перестали застосовуватися, то заборона виїзду за кордон у приватних цілях перестала бути необхідним заходом для досягнення переслідуваної мети (п. 49 рішення «Бартік проти Росії»). *Національний суд має регулярно оцінювати*, чи зберігається необхідність в обмеженні права [4, п. 49; 10].

Під час визначення, чи було обмеження пропорційним, ЄСПЛ враховує динамічний підхід до тлумачення ЄКПЛ, згідно з яким *Конвенція є «живим» інструментом та має тлумачитися в умовах сьогодення*. Потрібно враховувати швидкий розвиток різних сфер суспільного життя. У справі «*Солтисьяк проти Росії*» (заява № 4663/05), яка є схожою зі справою *Бартік* і також стосувалася обмеження «носія державної таємниці» у свободі пересування, ЄСПЛ, визнавши, що заходи обмеження свободи пересування не були належними, зазначив, що таємна інформація може бути передана іншій особі різними способами, які не потребують виїзду особи з країни чи фізичного контакту осіб [11, п. 52].

Окрім свободи пересування та права вільно залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції гарантує право вільно обирати місце проживання.

Одним із ключових рішень ЄСПЛ щодо свободи вибору місця проживання у світлі п. 4 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції є рішення Великої Палати ЄСПЛ «*Гаріб проти Нідерландів*» (заява № 43494/09), марковане в HUDOC як «ключова справа».

За обставинами справи, заявниця із сім'єю проживала в місті Роттердамі, районі Тарвевейк у орендованому соціальному житлі. У час, коли заявниця хотіла змінити житло, переїхати в інший будинок у цьому ж районі, і тривав спір між нею та орендодавцем житла, був прийнятий закон, згідно з яким, щоб проживати у Тарвевейку, особи повинні мати дохід не з соціальних виплат, а з інших джерел

та проживати в районі щонайменше 6 років. Закон був прийнятий у зв'язку з соціальними проблемами у деяких районах міста Роттердам, викликаними зубожінням населення, низьким економічним становищем. Заявниця звернулася до місцевих органів влади для отримання дозволу на проживання, однак отримала відмову, оскільки не відповідала вимогам, встановленим законом. ЄСПЛ вказав, що відмова заявниці у наданні дозволу на проживання в обраному житлі становила обмеження свободи вибору місця проживання, яке за обставин справи слід розглядати у світлі п. 4 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції (п. 104, 110); обмеження було законним і виправдовувалося суспільними інтересами, а саме: зміною тенденції погіршення ситуації у неблагополучних районах міста і покращенням якості життя (п. 114–116). Для збалансування інтересів особи та суспільних інтересів у світлі п. 4 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції ЄСПЛ вказав на застосування підходу, виробленого в т. зв. «екологічних» справах із застосування ст. 8 ЄКПЛ. Для визначення, чи є підходящим для особи альтернативне житло, варто враховувати: з однієї сторони, конкретні потреби особи, її сім'ї, фінансові можливості, та з іншої сторони – інтереси місцевого населення (п. 161) [12].

Аналізуючи питання, чи не перевищив законодавець межу розсуду у світлі ст. 2-П4, Велика Палата ЄСПЛ взяла до уваги таке:

1) щодо закону, який передбачав обмеження у свободі вибору місця проживання, та державної політики:

- закон був прийнятий у контексті реалізації державної політики, направленої на вирішення в деяких районах м. Роттердама соціальних проблем шляхом створення умов для переїзду до таких районів нових жителів, які отримують доходи з власної економічної діяльності (п. 142);

- відповідно до закону ніхто не був позбавлений житла та не був змушений покидати своє місце проживання. Закон стосувався лише тих осіб, які порівняно недавно почали проживати в районі Роттердама. Особи, які проживали в регіоні понад 6 років, мали право отримати дозвіл на проживання незалежно від джерела їхніх доходів. За таких умов 6-річний строк не є надмірним (п. 144);

- ЄСПЛ узяв до уваги факти, на основі даних Амстердамського університету, які свідчили про ефективність запроваджених законом вимог: покращення соціально-економічного становища в районі, запровадження таких вимог і до інших районів м. Роттердама та ін. (п. 148–149) [12];

2) щодо гарантій закону (п. 150):

- закон захищав права осіб, які не можуть знайти житло. Для застосування закону щодо певної території адміністративні органи зобов'язані продемонструвати наявність достатньої кількості житла для осіб, які не відповідатимуть вимогам закону (п. 151);

- обмеження щодо вибору житла було регламентоване територіально і в часових рамках: обмеження застосовувалися до конкретних територій на один або декілька періодів тривалістю не більше 4 років (п. 152);
- закон зобов’язує державні органи звітувати про ефективність закону та наслідки його застосування (п. 153);
- закон передбачає можливість винятків щодо тривалості проживання у випадках, коли це може призвести до надмірно тяжких наслідків: у випадках надзвичайної ситуації медичного чи соціального характеру, наприклад, насилля; заявниця не була у такій ситуації (п. 154);
- закон передбачає можливість подачі адміністративної скарги та судовий контроль, що є процесуальною гарантією і відповідає ст. 6 Конвенції (п. 156) [12].

Далі ЄСПЛ аналізував ситуацію заявниці. ЄСПЛ вказав, що заявниця проживала у житлі орендодавця соціального житла, який фінансувався державою. Заявниця не вказала на причини, через які вона вирішила жити в іншому районі, покинувши свою квартиру, тоді коли для того, щоб відповідати одній із вимог закону – проживання 6 років, їй залишилося прожити у тому житлі 8 місяців. Заявниця не стверджувала, що житло, в якому вона проживає не відповідає її потребам чи є некомфортним, або що її здоров’ю чи сім’ї було завдано шкоди. Надана інформація не дозволяє дійти висновку, що відмова заявниці у дозволі на проживання в обраному нею житлі призвела до наслідків, які становили для неї надмірний тягар, для того, щоб її інтереси превалювали над інтересами суспільства, в яких передбачалися обмеження. Таким чином, не обґрунтовані особисті потреби не можуть переважати над рішенням органів державної влади, оскільки це може звести нанівець свободу розсуду держави (п. 166) [12].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що свобода пересування – одна із цінностей демократичного суспільства та основоположне право, гарантоване ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції. Право на свободу пересування не є абсолютним та може бути обмежене за умови дотримання «трискладового тесту». Аналіз практики ЄСПЛ демонструє, що найчастіше порушення цього права відбувається з огляду на те, що встановлені обмеження щодо свободи не є необхідними в демократичному суспільстві. Для того, щоб обмеження свободи пересування було пропорційним переслідуваній легітимній меті необхідно брати до уваги низку факторів, зокрема, особисту ситуацію особи, право якої обмежується, обставини, за яких це обмеження застосовується, тривалість обмежень, їх належність, наявність судового контролю та ін.

Перелік використаних джерел

1. Цуркан М. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві. Слово Національної школи суддів України. 2015. № 4 (13). С. 136–137.*

2. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Авт. кол.: М. В. Буроменський, О. В. Сердюк. Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, ГО «Інститут прикладних гуманітарних досліджень» у межах проєкту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя» за фінансової підтримки Міністерства міжнародних справ Канади. 2018. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/390506>

3. *Nikiforenko v. Ukraine*, no. 14613/03: European Court of Human Rights, 18 February 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97356>

4. *Bartik v. Russia*, no. 55565/00: European Court of Human Rights, 21 December 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78792>

5. Юдківська Г. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. Слово Національної школи суддів України. 2015. № 4 (13). С. 118–119.

6. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності у практиці судів загальних юрисдикцій. Право і суспільство. 2015. № 4, ч. 3. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_3/4.pdf

7. *Stamose v. Bulgaria*, no. 29713/05: European Court of Human Rights, 27 November 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126851>

8. *Klass and others v. Germany*, no. 5029/71: European Court of Human Rights, 6 September 1978. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57510>

9. *Trosin v. Ukraine*, no. 39758/05: European Court of Human Rights, 23 February 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-109197>

10. Свобода пересування у світлі практики Європейського суду з прав людини: відеоконференція для суддів / Національна школа суддів України. 1 лютого 2019. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/svoboda-peresuvannya-u-svitli-praktiki-evropeyskogo-sudu-z-prav-ludini/> (дата звернення: 01.02.2019).

11. *Soltysyak v. Russia*, no. 4663/05: European Court of Human Rights, 10 February 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354>

12. *Garib v. the Netherlands*, no. 43494/09: European Court of Human Rights, 6 November 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189059>

References

1. Tsurkan M. *Zakhyst prav liudyny v administratyvnomu sudochynstvi. Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. 2015. № 4 (13). P. 136–137 [ukr.]

2. *Analitychnyi zvit za rezultatamy monitorynhu sudovykh rishen shchodo zastosuvannia v Ukraini polozhen Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod ta praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Avtorskyi kolektyv: Buromenskyi M.V., Serdiuk O.V. Koordynator proektiv OBSIe v Ukraini, H. O. «Instytut prykladnykh humanitarnykh*

doslidzhen» v mezhakh proektu «Harantuvannia dotrymannia prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia» za finansovoi pidtrymky Ministerstva mizhnarodnykh sprav Kanady. 2018. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/390506> [ukr.]

3. *Nikiforenko v. Ukraine, no. 14613/03: European Court of Human Rights, 18 February 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97356> [engl.]*

4. *Bartik v. Russia, no. 55565/00: European Court of Human Rights, 21 December 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78792> [russ.]*

5. *Yudkivska H. Pryntsyp proporsiiinosti v systemi zakhystu prav liudyny. Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy. 2015. № 4 (13). P. 118–119 [ukr.]*

6. *Yevtoshuk Y. O. Pryntsyp proporsiiinosti u praktytsi sudiv zahalnykh yurysdyktsii. Pravo i suspilstvo. 2015. № 4 chastyna 3, S. 10. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_3/4.pdf [ukr.]*

7. *Stamose v. Bulgaria, no. 29713/05: European Court of Human Rights, 27 November 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126851> [engl.]*

8. *Klass and others v. Germany, no. 5029/71: European Court of Human Rights, 6 September 1978. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57510> [engl.]*

9. *Trosin v. Ukraine, no. 39758/05: European Court of Human Rights, 23 February 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-109197> [ukr.]*

10. *Svoboda peresuvannia u svitli praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Videokonferentsiia dlia suddiv. National School of Judges of Ukraine. February 1, 2019. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/svoboda-peresuvannya-u-svitli-praktiki-evropeyskogo-sudu-z-prav-ludini/> [ukr.]*

11. *Soltysyak v. Russia, no. 4663/05: European Court of Human Rights, 10 February 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354> [engl.]*

12. *Garib v. the Netherlands, no. 43494/09: European Court of Human Rights, 6 November 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189059> [engl.]*

КУЧІВ О. Обмеження свободи пересування у світлі необхідності в демократичному суспільстві: підходи ЄСПЛ.

У статті розглядаються питання права на свободу пересування, що гарантоване ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На основі практики ЄСПЛ наведено деякі ключові аспекти, які ЄСПЛ враховує під час перевірки дотримання критерію «необхідність у демократичному суспільстві» та його непрямої вимоги пропорційності при розгляді скарг щодо обмеження права на свободу пересування, що має практичне значення для релевантного застосування цієї статті у національній судовій практиці, зокрема, у справах адміністративної юрисдикції.

Ключові слова: свобода пересування, Протокол № 4 до Конвенції, практика ЄСПЛ, обмеження, адміністративна юрисдикція, необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність.

КУЧИВ О. Ограничение свободы передвижения в свете необходимости в демократическом обществе: подходы ЕСПЧ.

В статье рассматривается право на свободу передвижения, гарантированное статьей 2 Протокола № 4 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. На основании практики ЕСПЧ приведены ключевые аспекты, которые ЕСПЧ учитывает при проверке соблюдения критерия «необходимости в демократическом обществе» и пропорциональности, рассматривая жалобы относительно ограничения права на свободу передвижения, что имеет практическое значение для релевантного применения этой статьи в национальной судебной практике, в частности, по делам административной юрисдикции.

Ключевые слова: свобода передвижения, Протокол № 4 к Конвенции, практика ЕСПЧ, ограничения, административная юстиция, необходимость в демократическом обществе, пропорциональность.

KUCHIV O. Freedom of movement in terms of justification in a democratic society: ECtHR approaches.

The article is devoted to the right to freedom of movement, guaranteed by the Article 2 of the Protocol 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and compliance with the requirement of «necessity in a democratic society» while restricting freedom of movement. The article mentions the implementation of Article 2 of Protocol 4 to the Convention and the case law of the ECtHR by national courts in practice. In particular, it is stated that Article 2 of Protocol 4 to the Convention is most often applied in decisions of the courts of civil jurisdiction (507), less so in cases of the administrative courts (47), although namely administrative justice must protect human rights from arbitrary state interference. Article 2 of Protocol 4 to the Convention is most frequently applied by administrative courts in numerous and uncomplicated cases concerning the registration of a person's place of residence.

It is noted that freedom of movement includes 3 aspects: free movement, freedom to choose residence and the right to leave any country freely, including one's own. It is emphasized that freedom of movement, even though it is a fundamental freedom, is not absolute and may be restricted under the conditions set out in Article 2 of the Protocol.

Restrictions on freedom of movement must be necessary in a democratic society. Proportionality is an indirect requirement of necessity in a democratic society. The concept

of «necessity in a democratic society» is the most unusual for national jurisprudence. A study of the ECtHR case law on Article 2 of Protocol 4 shows that freedom of movement is most often violated because the imposed restrictions are not justified in a democratic society. Using the ECtHR case law (judgements «Garib v. The Netherlands», «Soltysyak v. Russia», «Stamose v. Bulgaria», «Bartik v. Russia») revealed (named, described) key aspects (factors) taken into account by the ECtHR when verifying compliance with the criterion of «necessity in a democratic society» and proportionality in the consideration of complaints concerning the restriction of the right to freedom of movement.

It is appropriate to take into account the following factors: the private situation of the person whose right is restricted, the severity of the measure, the duration of restrictions, the availability of judicial review. The circumstances that exist in the state at the time when the restrictions are applied are important. Restrictive measures must be appropriate to the purpose pursued throughout the duration of the restrictions. To determine whether the restriction was proportionate, it is necessary to take into account the dynamic approach to the interpretation of the ECHR, according to which the Convention is a «living» instrument and should be interpreted in the current context.

Key words: freedom of movement, Protocol № 4 to the Convention, ECtHR practice, restrictions, administrative jurisdiction, necessity in a democratic society, proportionality.

УДК 340.12

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-4

Володимир ПРОЩАЄВ,
*професор спеціальної кафедри
Академії зовнішньої розвідки України,
доктор юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0001-9784-3706*

Вадим ГАЛІЄВ,
*завідувач спеціальної кафедри
Академії зовнішньої розвідки України,
кандидат соціологічних наук, доцент*

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ РОЗВІДУВАЛЬНИХ ОРГАНІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Суттєвою ознакою кінця ХХ століття стало прийняття багатьма провідними демократичними країнами світу законодавчих актів про діяльність розвідувальних органів. З появою перших законів розпочався злам традиційних та усталених уявлень про розвідку від суто спеціальної, закритої, таємної структури до звичайного державного органу зі спеціальними повноваженнями, який має функціонувати в правовому полі й передусім на підставі конституційних положень.

Для досягнення мети вирішення розвідувальних завдань і здійснення визначених функцій законодавці наділяють розвідувальні органи певними повноваженнями, тобто правами та обов'язками. Саме через надані права суспільство в цілому і кожен громадянин зокрема можуть скласти уявлення про можливості розвідки щодо забезпечення національної безпеки від зовнішніх загроз, усвідомити дозволені їй межі втручання в приватне життя людини, а через обов'язки – про роль розвідки в певній сукупності правовідносин у суспільстві та можливу міру відповідальності за невиконання покладених на неї зобов'язань.

Проблема дослідження полягає в тому, щоб на підставі порівняння законодавчих актів деяких країн про розвідку з'ясувати змістовність, спрямованість, повноту визначених повноважень, а також уявити якість правових приписів щодо прав та обов'язків розвідувальних органів, наближеність їх до європейських стандартів. Особливо це стосується проблем гарантування та дотримання конституційних прав людини і громадянина під час здійснення щодо них розвідувальних заходів у межах визначених повноважень.

Навіть поверховий порівняльний аналіз законів різних країн свідчить про суттєві розбіжності щодо наданих прав і покладених на розвідку обов'язків. Ці особливості настільки різняться між собою, що виникає питання про невизначеність загальних методологічних підходів до проблеми повноважень органів зовнішньої розвідки. Вирішення методологічних основ дало б змогу, своєю чергою, з'ясувати такі проблеми, як доцільність та правова коректність застосування розвідувальними органами методів, наявних сил та засобів, кількісні та змістові характеристики розвідувальних заходів, можливість та порядок їх застосування як за межами держави, так і з території власної держави тощо.

Іншими словами, проблема полягає в тому, щоб уявити, яким чином у законодавстві мають бути найбільш правильно та змістовно відображені повноваження розвідувальних органів, тим самим надаючи їм додаткові та широкі можливості для вирішення розвідувальних завдань, але в межах міжнародно-правових стандартів та національних конституційних положень.

Отже, результати статті можуть бути корисними не тільки для співробітників розвідки, а й для вітчизняних науковців-юристів, які працюють у сфері вдосконалення правової основи організації та діяльності розвідувальних органів України.

З порушеної проблематики наразі публікацій українських авторів не існує. Немає й відкритих наукових праць, у тому числі й на інтернет-ресурсах, у зарубіжних науковців. Існуючі праці торкаються лише питань загальної теорії повноважень, самої категорії «повноваження» або проблем прав та обов'язків конкретних державних органів виконавчої влади. Тож проблематика повноважень саме розвідувальних органів досліджується вперше.

Метою статті є виявлення позитивного досвіду щодо визначення повноважень розвідувальних органів шляхом порівняння законодавства про розвідку іноземних держав із українськими законодавчими актами, а **завданнями** – аналіз чинних актів, пошук та обґрунтування вдалих правових приписів, формулювання висновків з дослідження та визначення перспектив подальших наукових досліджень проблеми повноважень у законодавчих актах про розвідувальні органи.

Виклад основного матеріалу. Методологічне підґрунтя для розкриття проблеми повноважень розвідувальних органів потрібно шукати в теорії держави і права, автономною частиною якої є теорія повноважень як сукупність достовірних знань

про повноваження, які мають бути одержані, оновлені та поглиблені в результаті проведених досліджень. Як загалом теорія держави і права, так і її складова – теорія повноважень, – це не тільки знання про закономірності функціонування цього правового інституту, а й це є наукою про загальні та об'єктивні закони їх розвитку [1, с. 15; 2, с. 147].

Згідно з теорією держави і права повноваження як соціальне явище – це «володіння правами і обов'язками членів (члена) суспільства, переданими суб'єкту відносин у порядку та у спосіб, визначений соціальними правилами і нормами, з метою реалізації в особистих або спільних інтересах особи делегувальника і можуть включати в себе право розпорядження її цінностями, право на загальнообов'язковій основі залучати до виконання суспільних доручень та застосовувати у випадках, передбачених правилами суспільного життя, заходи примусу» [2, с. 148].

Інше положення загальної теорії повноважень свідчить про те, що цілі, завдання, функції, повноваження і компетенція перебувають між собою у тісному взаємозв'язку. Дійсно, розвідувальні органи як державні органи створено з певною метою діяльності. Саме в їх завданнях відображається мета – забезпечення національної безпеки від зовнішніх загроз. Проте без функцій, завдяки яким реалізуються поставлені перед розвідувальним органом завдання, мета залишається лише на папері. Тому для виконання функцій кожний розвідувальний орган наділяється тими правами та обов'язками, які можна окреслити поняттям «повноваження». Своєю чергою, сукупність перерахованих структурних елементів становить поняття компетенції. Невипадково науковець А. Солонар стверджує, що «поняття «повноваження» розглядають так: повноваження як сукупність прав та обов'язків; повноваження як складовий елемент компетенції; повноваження як функції» [3, с. 254].

Отже, законодавець, формулюючи у законі повноваження для розвідувального органу, передає йому тільки ті свої «цінності», які співвідносяться із попередньо визначеними для нього метою, завданнями та функціями. І це можна побачити у більшості законодавчих актів про розвідку різних країн, у яких спочатку формулюються цілі, завдання, функції, а вже потім визначаються повноваження як сукупність прав та обов'язків.

Проаналізуємо декілька законодавчих актів про розвідку та визначимо особливості формулювання законодавцями повноважень для розвідувальних органів.

У Законі України «Про розвідку» після визначення мети, формулювання завдань та функцій у ст. 12 надається перелік з двадцяти п'яти повноважень, але додається ще двадцять шосте, а саме: «здійснювати інші повноваження, визначені законодавством» [4, ст. 12]. Тобто повністю перелік не визначений: він може доповнюватися у подальшому іншими законодавчими актами. Але, на нашу думку, останній двадцять шостий припис є зайвим і некоректним, оскільки згідно із Конституцією України державні органи та їх посадові особи «зобов'язані діяти лише на підставі, в межах

повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (курсив наш. – П. В.) [5, ст. 19]. Інакше кажучи, не може бути «інших повноважень», які начебто визначатимуться в майбутньому. Розвідувальні органи повинні користуватися тільки тими повноваженнями, які вже визначені законодавчими актами.

Першою особливістю українського законодавчого акта є те, що повноваження подаються не поділяючись на права та обов'язки. Тому важко уявити: чи є конкретний правовий припис правом розвідувального органу, чи його обов'язком. Загальновідомо, що права не можуть існувати окремо від відповідного обов'язку. Вони існують у тісному взаємозв'язку, і праву одного суб'єкта кореспондується обов'язок іншого [3, с. 255]. Обов'язки – це покладена державою і закріплена в адміністративно-правових нормах міра належної поведінки у правовідносинах, їх реалізація забезпечена можливістю державного примусу [6, с. 99]. Тобто обов'язок розвідувального органу має корелюватися із правом іншого суб'єкта, яке може бути обмежено розвідкою, наприклад, під час здійснення невдалого розвідувального заходу. Обов'язок розвідувального органу – це те, чого треба беззастережно дотримуватися, що підлягає безумовному виконанню, оскільки цього потребують суспільні відносини у сфері розвідувальної діяльності та невиконання якого передбачає настання певних юридичних наслідків. За змістом ст. 12 Закону України «Про розвідку» майже всі зазначені в ній повноваження можна віднести скоріше до прав, ніж до обов'язків. До речі, у Законі України «Про Службу зовнішньої розвідки України» [7] взагалі не йдеться ані про права, ані про обов'язки розвідувального органу.

Отже, на нашу думку, необхідно у законодавчих актах про розвідку або окрему розвідувальну структуру обов'язково вичерпно визначати як права, так і обов'язки конкретного розвідувального органу.

Друга особливість Закону України «Про розвідку» пов'язана з тим, що, хоча обов'язки й не визначено у конкретній окремій статті, але вони «розкидані» по всьому тексту. Наприклад, усі ознаки зобов'язання несе припис стосовно повідомлення розвідкою відповідного органу досудового розслідування у разі виявлення під час проведення розвідувальних заходів ознак злочину [4, ст. 24]; нерозголошення конфіденційної інформації про особу, що стала відома розвідувальним органам під час виконання покладених на них завдань і здійснення функцій, або надання інформації особі щодо обмеження її прав, свобод і законних інтересів виключно після завершення розвідувальних заходів, з якими було пов'язане таке обмеження, та за умови, що надання цієї інформації не створюватиме загроз національній безпеці України [4, ст. 25]; гарантування особам, залученим до конфіденційного співробітництва з розвідувальними органами, нерозголошення факту такого залучення, соціального і правового захисту з боку держави у порядку та на умовах, визначених законодавством [4, ст. 41]; гарантування соціального і правового захисту

співробітникам кадрового складу розвідувальних органів та членам їх сімей за умов настання негативних наслідків, матеріальних або моральних втрат під час здійснення розвідувальних заходів [4, ст. 37-40] тощо.

Третя особливість пов'язана з тим, що визначені у ст. 12 Закону України «Про розвідку» права як особливого виду заходів належної та допустимої поведінки у сфері розвідувальної діяльності та які встановлені і гарантовані державою, можна поділити на чотири групи:

а) права для безпосереднього здійснення розвідувальної діяльності:

- організовувати та проводити розвідувальні заходи;
- використовувати співробітників під прикриттям;
- виготовляти та використовувати засоби прикриття;
- використовувати умовні найменування;
- здійснювати конфіденційне співробітництво з особами;
- утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати структури прикриття, використовувати та відчужувати кошти та майно, набуті в результаті їх діяльності;
- здійснювати у визначеному законодавством порядку контрольоване (під оперативним контролем) пересування осіб та/або контрольоване (під оперативним контролем) переміщення предметів через державний кордон України тощо;

б) права для створення відповідних умов, без яких неможливо вирішувати завдання та виконувати покладені на розвідку функції:

- створювати структурні, у тому числі територіальні, підрозділи в межах загальної (граничної) чисельності та відповідно до визначеної Президентом України організаційної структури, а також заклади, установи;
- здійснювати перевірку осіб у зв'язку з призначенням на посади в розвідувальних органах або залученням до конфіденційного співробітництва з ними, здійснювати обробку персональних даних цих осіб та їх близьких родичів;
- здійснювати перевірку громадян України з числа співробітників під прикриттям та залучених до конфіденційного співробітництва осіб з метою надання їм доступу до конкретної (обмеженого змісту) секретної інформації та/або розвідувальної таємниці, ознайомлення з якими є необхідним для виконання цими органами покладених на них завдань, незалежно від наявності в таких громадян допуску до державної таємниці тощо;

в) права для вступу у юридичні стосунки із установами, організаціями та підприємствами, а також залучення інших суб'єктів розвідувального співтовариства до виконання розвідувальних завдань:

- користуватися послугами експертів та консультантів, у тому числі фахівців інших органів, підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності на платній і безоплатній основі;

– виступати замовниками науково-дослідних, дослідно-конструкторських та інших робіт, зокрема з розроблення і виготовлення технічних засобів розвідки, озброєння, боєприпасів, військової та спеціальної техніки, необхідних для здійснення розвідувальної діяльності, спеціальних технічних засобів, проводити їх випробування та дослідну експлуатацію;

– залучати в установленому порядку інших суб'єктів розвідувального співтовариства до виконання розвідувальних завдань;

– отримувати у встановленому законодавством порядку інформацію від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності, у тому числі шляхом безпосереднього доступу до їх інформаційних, довідкових систем, обліків, реєстрів, банків або баз даних тощо;

г) права для належного фінансового та матеріально-технічного забезпечення функціонування розвідки:

– відкривати та використовувати рахунки в національній та іноземній валютах у банках та інших фінансових установах;

– здійснювати управління об'єктами державної власності, що належать до сфери їх управління;

– створювати, закуповувати, програмувати, модернізувати, пристосовувати і застосовувати технічні засоби розвідки, озброєння, боєприпаси, військову та спеціальну техніку, спеціальні технічні засоби тощо.

Після умовного поділу законодавчо визначених повноважень на чотири групи стає очевидним, що перша група прав безпосередньо надає можливість розвідувальним органам реалізовувати свою суто спеціальну функціональність, яка відрізняється від функціональності інших державних органів. Ця група являє собою дійсно особливий вид заходів належної та допустимої поведінки у сфері розвідувальної діяльності, які встановлені і гарантовані державою. Саме по цій групі ми можемо судити, чи дійсно розвідка має спеціальні права на здійснення розвідувальної діяльності. До речі, деякі повноваження першої групи детально розтлумачуються у подальших статтях Закону. Наприклад, право на залучення осіб до конфіденційного співробітництва детально прописується у ст. 19 Закону, а повноваження щодо використання спеціально виготовлених речей та документів, створення структур прикриття, використання співробітників під прикриттям визначається, відповідно, у статтях 19 та 18, 20 Закону.

Останні три групи прав притаманні й для інших державних органів, передусім правоохоронних і контррозвідувальних, оскільки вони також створюють для них умови або надають можливість реалізації їх специфічної функціональності. Невипадково, що права цих трьох груп у ст. 12 Закону України «Про розвідку» визначаються поверхово або фрагментарно, натомість докладніше прописуються в інших розділах чи статтях законодавчого акта. Так, права щодо соціального і

правового захисту співробітників розвідувальних органів та осіб, залучених до виконання розвідувальних завдань, детально визначаються у п'ятому розділі Закону, а права щодо фінансового та матеріально-технічного забезпечення розвідки – у сьомому розділі.

Четвертою особливістю є те, що у ст. 11 Закону «Про розвідку» надається перелік повноважень керівника розвідувального органу, який передує визначенню повноважень розвідувального органу (ст. 12), хоча за законами логіки все повинно бути навпаки: спочатку повинні визначитися повноваження органу, а вже потім – його керівника. Не можуть повноваження керівника виходити за рамки повноважень, наданих Законом розвідувальному органу. Аналізуючи повноваження, надані законодавцем керівникові, можна відверто констатувати, що більшість з них мають радше характер функцій, ніж прав або обов'язків. Наприклад, явно мають характер функцій такі правові приписи, як те, що керівник організовує та спрямовує роботу відповідного розвідувального органу, забезпечує виконання покладених на розвідувальний орган завдань та контролює стан їх виконання, представляє в установленому порядку розвідувальний орган у відносинах з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, із компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями тощо. Доволі важко назвати ці приписи правами або обов'язками суто керівника розвідувального органу, оскільки вони характеризують повсякденну функціональність будь-якого керівника іншого державного органу.

Визначивши особливості Закону України «Про розвідку», порівняємо його із законодавчими актами інших країн. Наприклад, із Законом Грузії «Про розвідувальну діяльність» [8]. У невеличкому законодавчому акті (всього 17 статей) визначаються не повноваження розвідувальних органів, а саме права та обов'язки [8, ст. 10]. Проте як перші, так і другі визначаються в одній статті разом без поділу саме на права та обов'язки. Тому дуже важко уявити, наприклад, співробітництво з особами на конфіденційній основі або співробітництво з іноземними спеціальними службами – це право чи обов'язок розвідувальних органів?

Друга особливість грузинського законодавчого акта полягає у тому, що в ньому взагалі не визначаються повноваження керівника розвідувального органу. Натомість, на відміну від українського та інших законодавчих актів провідних країн світу, визначаються права та обов'язки осіб, які співробітничать із розвідувальними органами на конфіденційній основі. У цьому сенсі дуже цікавими є такі обов'язки як: не розголошувати факт і умови співпраці з розвідувальним органом; не надавати розвідувальному органу недостовірну або наклепницьку інформацію; зберігати довірену або відому конфіденційну інформацію, що містить державну таємницю [8, ст. 13].

Особливістю Закону Республіки Хорватія «Про систему розвідки та безпеки» [9] є те, що права, обов'язки та відповідальність посадових осіб розвідувальних

органів зосереджені у цілому розділі (статті 75–87), у якому сформульовані приписи стосовно правил поведінки на службі, дотримання певних заборон, а також права на певні умови служби, соціального захисту, страхування життя, відшкодування витрат або компенсування шкоди у разі втрати майна тощо під час здійснення розвідувальної діяльності. Стосовно повноважень щодо здійснення безпосередньо розвідувальних заходів, то права та обов'язки розкидані по всьому закону. При цьому спочатку формулюється завдання або функція, а потім визначається кілька прав або зобов'язань для їх виконання. Наприклад, у ст. 29 Закону для добування розвідувальної інформації як одне із завдань розвідки надається право на використання агентів під прикриттям. І в цій же статті визначається заборона щодо змушування когось бути таємним співробітником силових структур або спецслужб: «Спецслужби безпеки можуть збирати інформацію за допомогою агентів під прикриттям. Заборонено примушувати кого-небудь бути таємним співробітником силових структур і спецслужб. Служби безпеки та розвідки зобов'язані захищати особистості осіб, зареєстрованих як таємні співробітники, і, за необхідності, забезпечувати їх фізичну, сімейну і майнову безпеку» [9, ст. 29].

У Законі Литовської Республіки «Про розвідку», на нашу думку, дуже вдало визначені повноваження розвідувальних органів саме через сукупність прав та обов'язків. При цьому спочатку формулюються вісімнадцять прав, а потім шість обов'язків [10, ст. 9]. Але литовський законодавець також не зміг чітко сформулювати обов'язки так, щоб вони не були схожі на завдання або функції. Наприклад, сформульований обов'язок щодо надання державним установам, які забезпечують національну безпеку, розвідувальної інформації, що необхідна їм для виконання їх функцій, більше схожа на завдання або функцію, але ніяк не на обов'язок.

Певні особливості має Закон Російської Федерації «Про зовнішню розвідку» [11]. В окремій ст. 6 Закону, яка має назву «Повноваження органів зовнішньої розвідки Російської Федерації», сформульовано дванадцять повноважень, але частина з них має загальний характер, який притаманий будь-якому державному органу. Наприклад, «взаємодія з федеральними органами виконавчої влади, що здійснюють контррозвідувальну діяльність, і органами державної охорони». Крім того, це повноваження більш докладно розкривається у ст. 15 Закону через принципи та форми взаємодії органів зовнішньої розвідки РФ між собою, органів зовнішньої розвідки РФ з федеральними органами виконавчої влади, що здійснюють контррозвідувальну діяльність, і органами державної охорони, а також з розвідувальними і контррозвідувальними службами іноземних держав. До речі, серед загальних повноважень, що наведені у ст. 6, жодного слова не говориться щодо повноваження на здійснення взаємодії із розвідувальними та контррозвідувальними органами іноземних держав, а у ст. 15 це право несподівано виникає та доповнюється ще одним, а саме: офіційні представники органів зовнішньої розвідки РФ можуть направлятися в іноземні

держави в порядку, визначеному президентом РФ. Як і в Законі Хорватії [9], у російському законі конкретні обов'язки також розкидані по всьому тексту. Так, військовослужбовці, державні цивільні службовці та працівники органів зовнішньої розвідки РФ, які мають зареєстроване за межами РФ право власності на майно, зобов'язані в термін, визначений керівником органу зовнішньої розвідки РФ або керівником федерального органу виконавчої влади, у віданні якого знаходиться орган зовнішньої розвідки РФ, вжити заходів по його відчуженню [11, ст. 17].

Суттєві особливості стосовно повноважень розвідувальних органів має білоруське законодавство. На відміну від інших держав у Білорусі немає окремого закону про розвідку. Замість нього є Указ Президента Республіки Білорусь від 25 березня 2003 № 116 «Про питання зовнішньої розвідки» [12]. Повноваження розкрито в окремому пункті Указу [12, п. 1.10.], а обов'язки сформульовані у загальному вигляді і тільки для співробітників розвідки: «співробітники розвідувальних служб несуть обов'язки і мають права, передбачені законодавством для громадян Республіки Білорусь, за винятком обмежень, встановлених актами законодавства для співробітників розвідувальних служб. Співробітники розвідувальних служб для виконання своїх обов'язків можуть займати посади в інших державних органах, інших організаціях» [12, п. 1.11]. Як бачимо, для визначення окремого обов'язку формулюється ще одне додаткове право, яке не увійшло до п. 1.10.

Проаналізувавши акти зарубіжних країн, можна констатувати, що з метою подальшого удосконалення вітчизняного законодавства стосовно повноважень розвідувальних органів варто окремо визначати їх права та обов'язки, при цьому останні мають формулюватися так, щоб вони кореспондувалися із правами інших суб'єктів сфери розвідувальної діяльності. Права та обов'язки керівників розвідувальних органів мають визначатися не у загальному сенсі, як для керівників інших державних органів, а відповідно до своєї спеціальної функціональності. Варто права та обов'язки посадових осіб розвідки формулювати для виконання конкретного завдання, функції або для проведення окремого розвідувального заходу.

Висновок. Розглянувши декілька законодавчих актів інших держав про розвідувальні органи та порівнявши їх із Законом України «Про розвідку», можна стверджувати, що кожен законодавець по-своєму відображає правовими приписами повноваження розвідувальних структур, права і обов'язки їх керівників та співробітників. Також стає очевидним, що категорія «повноваження», як сукупність прав і обов'язків, безпосередньо пов'язана з такими категоріями, як цілі, завдання, функції та компетенція. У подальших наукових дослідженнях необхідно показати взаємозв'язок і співвідношення цих категорій, що дасть змогу більш чітко й адекватно визначати в національному законодавстві про розвідку права та обов'язки розвідувальних органів.

Перелік використаних джерел

1. *Теорія держави і права. Академічний курс / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 668 с.*
2. *Голосніченко І. П., Голосніченко Д. І. Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць. 2011. № 1 (9). С. 147–155.*
3. *Солонар А. В. Окремі аспекти розкриття змісту поняття «повноваження». Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 2. С. 253–256.*
4. *Про розвідку: Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>*
5. *Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>*
6. *Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.*
7. *Про внесення змін до Закону України «Про Службу зовнішньої розвідки України» щодо діяльності Служби зовнішньої розвідки України: Закон України від 17 липня 2020 року № 809-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/809-20#n2>*
8. *О разведывательной деятельности: Закон Грузии от 27 апреля 2010 г. № 2983-вс. URL: <http://www.matsne.gov.ge>*
9. *Act on the Security Intelligence System of the Republic of Croatia. Class: 215-01/06-01/04. Zagreb, 30 June 2006. URL: <https://docplayer.net/2495298-Croatian-parliament-pursuant-to-article-88-of-the-constitution-of-the-republic-of-croatia-i-hereby-pass-the.html>*
10. *Law on Intelligence. Republic of Lithuania, 17 October 2012, No XI-2289. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.450750>*
11. *О внешней разведке: Федеральный Закон Российской Федерации от 10 января 1996 г. № 5-ФЗ. URL: http://svr.gov.ru/svr_today/doc02.htm*
12. *О вопросах внешней разведки: Указ Президента Республики Беларусь от 25 марта 2003 г. № 116. URL: <http://kgb.by/ru/ukaz116/>*

References

1. *Teorija derzhavy i prava. Akademichnyj kurs / pid red. O.V.Zajchuka, N. M. Onishhenko. Kyjiv: Jurinkom Inter, 2006. 668 p. [ukr.]*
2. *Gholosnichenko I. P., Gholosnichenko D. I. Teorija povnovazhenj, jikh leghitymnistj ta vrakhuvannja potreb i interesiv pry vstanovlenni na zakonodavchomu rivni. Visnyk NTUU «KPI». Politologhija. Sociologhija. Pravo: zbirnyk naukovykh pracj. 2011. # 1 (9). P. 147–155. [ukr.]*

3. Solonar A. V. *Okremi aspekty rozkryttja zmistu ponjattja «povnovazhennja». Porivnjajjno-analitychne pravo*. 2014. # 2. P. 253–256. [ukr.]
4. *Pro rozvidku: Zakon Ukrainy vid 17 veresnja 2020 roku* # 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> [ukr.]
5. *Konstytucija Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy*. 1996. # 30. st. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [ukr.]
6. Kolpakov V. K. *Administrativne pravo Ukrainy: pidruchnyk*. Kyjiv: Jurinkom Inter, 1999. 736 p. [ukr.]
7. *Pro vnesennja zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Sluzhbu zovnishnjoji rozvidky Ukrainy» shhodo dijaljnosti Sluzhby zovnishnjoji rozvidky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 17 lypja 2020 roku* # 809-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/809-20#n2>. [ukr.]
8. *O razvedyvatelnoj deyatelnosti: Zakon Gruzii ot 27 aprelya 2010 g.* № 2983-vs. URL: <http://www.matsne.gov.ge> [rus.]
9. *Act on the Security Intelligence System of the Republic of Croatia*. Class: 215-01/06-01/04. Zagreb, 30 June 2006. URL: <https://docplayer.net/2495298-Croatian-parliament-pursuant-to-article-88-of-the-constitution-of-the-republic-of-croatia-i-hereby-pass-the.html>
10. *Law on Intelligence. Republic of Lithuania, 17 October 2012, No XI-2289*. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.450750>
11. *O vneshney razvedke: Federalniy Zakon Rossiyskoy Federatsii ot 10 yanvarya 1996 g.* № 5-FZ. URL: http://svr.gov.ru/svr_today/doc02.htm [rus.]
12. *O voprosakh vneshney razvedki: Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus ot 25 marta 2003 g.* № 116. URL: <http://kgb.by/ru/ukaz116/> [rus.]

ПРОЩАЄВ В., ГАЛЕЄВ В. Законодавче регулювання повноважень розвідувальних органів: порівняльний аналіз.

На основі порівняння Закону України «Про розвідку» та законодавчих актів деяких іноземних держав досліджується питання законодавчого регулювання повноважень розвідувальних органів. Показані особливості українського законодавства щодо визначення прав та обов'язків розвідувальних органів та їх керівників. Доведено, що права та обов'язки розвідувальних органів безпосередньо пов'язані з їх цілями, завданнями, функціями та компетенцією.

Ключові слова: національна безпека, розвідка, розвідувальні органи, законодавче регулювання повноважень розвідувальних органів.

ПРОЩАЕВ В., ГАЛЕЕВ В. Законодательное регулирование полномочий разведывательных органов: сравнительный анализ.

На основании сравнения Закона Украины «О разведке» и законодательных актов некоторых других иностранных государств исследуется вопрос законодательного регулирования полномочий разведывательных органов. Показаны особенности украинского законодательства относительно определения прав и обязанностей разведывательных органов и их руководителей. Доказано, что права и обязанности разведывательных органов напрямую связаны с их целями, задачами, функциями и компетенцией.

Ключевые слова: национальная безопасность, разведка, разведывательные органы, законодательное регулирование полномочий разведывательных органов.

PROSHCHAIIEV V., GALEEV V. Legislative regulation of the powers of intelligence agencies: a comparative analysis.

Based on the comparison of the Law of Ukraine «On Intelligence» with the legislative acts of some countries, the content, direction and completeness of the powers defined for the intelligence agencies have been clarified. The quality of legal regulations on the rights and responsibilities of intelligence agencies, their proximity to European standards has been studied. This is especially true of the problems of guaranteeing and respecting the constitutional rights of man and citizen during the implementation of intelligence measures against them within the defined powers.

It is proved that the state, represented by the legislator, transfers to the intelligence body as one of the subjects of the intelligence sphere a certain set of rights and responsibilities to dispose of them to achieve goals, solve tasks and perform the functions specified by law.

Peculiarities of the Ukrainian legislation concerning definition of powers of intelligence bodies are investigated. It is noted that all the rights granted by the domestic legislature to intelligence agencies can be divided into four groups, among which only one group reflects the functionality of intelligence.

The peculiarities of the legislative acts of Georgia, the Republic of Croatia, the Russian Federation, the Republic of Belarus and the Republic of Lithuania regarding the powers of the intelligence agencies have been determined.

It is proposed consider the positive experience of these countries to improve domestic legislation, namely: it is desirable to define separately in the law the rights and responsibilities of intelligence agencies; responsibilities should be formulated in such a way that they correspond to the rights of other intelligence actors; the rights and responsibilities of the heads of intelligence agencies should not be defined in the general sense, as for the heads of other state bodies, but in accordance with their special functionality; it is advisable to formulate the rights and responsibilities of intelligence officials to perform a specific task, function or to conduct a separate intelligence event.

Key words: national security, intelligence, intelligence agencies, legislative regulation of the powers of intelligence agencies.

УДК 340.134

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-5

Андрій ДРИШЛЮК,
заступник голови Одеського апеляційного суду,
тренер Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук, доцент

Юрій ОРЗІХ,
доцент кафедри цивільного
права Національного
університету «Одеська
юридична академія», приватний нотаріус Лиманського
РНО Одеської області, член комісії з міжнародного
співробітництва Нотаріальної палати України, член комісії
з деонтології нотаріату Міжнародного союзу латинського
нотаріату, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ VS «ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА»

(деякі міркування щодо сучасної юридичної практики)

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Законодавство України є динамічною системою, яка складається з комплексу елементів, які, в свою чергу, на певних рівнях утворюють підсистеми, що знаходяться у взаємозв'язку між собою та стан якого (законодавства) залежить від його місця в часі.

За таких умов постійна зміна, адаптація, інтеграція та інші процеси, що мають на меті трансформацію існуючого стану законодавства України, є нормальним життєвим циклом системи. І навпаки, відсутність таких трансформацій буде свідчити про застій системи, некроз окремих її елементів. Водночас постійні зміни законодавства не дають можливості сформулювати стійкі відносини по його реалізації. Крім того, цей процес свідчить про те, що законодавець, попри всі свої намагання не здатний та, мабуть, і не повинен охопити все різноманіття суспільних відносин

та врегулювати всі можливі варіанти поведінки їх учасників у приватно-правовій сфері. Водночас недостатні взаємозв'язок і взаємозумовленість правової теорії і практики призводять, зокрема, до того, що сучасні реалії цивільного судочинства ставлять перед суддями не тільки проблеми практичного правозастосування чинного законодавства, а й вирішення теоретичних проблем, що безпосередньо впливають та визначають суть і зміст правозастосовної діяльності [1].

Погіршує ситуацію й те, що навіть якщо в законодавстві сформульовано більш однозначні правила, на практиці зустрічаються такі випадки його застосування, які зводять нанівець всі задумки законодавця. Пропускаючи об'єктивні та суб'єктивні передумови для створення такої ситуації, оскільки це виходить за межі запланованого нами дослідження, обмежимося зауваженням, що ця ситуація стала можливою, зокрема, через зниження якості законодавчого матеріалу та рівня компетенції суб'єктів правозастосування, що, в свою чергу, підкреслює розрив між теорією правотворення, законодавчою діяльністю та практикою його застосування.

Водночас реалізація норм права пов'язана з індивідуалізацією абстрактних приписів норми права стосовно поведінки конкретних суб'єктів у конкретних життєвих обставинах, яка здійснюється уповноваженим суб'єктом.

Не спиняючись на питаннях, пов'язаних з законотворчістю та її якістю, оскільки це також виходить за межі обраного предмета дослідження, зупинимось на окремих аспектах правозастосування та спробуємо дослідити причини, які зумовлюють існуючу ситуацію.

Метою публікації є дослідження правозастосування як процесу, що запобігає порушенню прав та інтересів суб'єктів права шляхом вчинення суб'єктами правозастосування дій, що хоча прямо і не передбачені законодавством, проте не заборонені ним.

Ступінь розробки теми. Проблеми правозастосування вивчались з різних точок зору спеціалістами різних галузей права. Так, окремі проблеми правозастосування досліджувалися з позиції теорії держави та права, цивільного процесу: Є. Васильковським «Руководство к толкованию и применению законов для начинающих юристов» (1913), С. Вільнянським «Значение логики в применении правовых норм» (1948), М. Орзіх «Реализация советской общественностью норм общенародного социалистического права» (1965), П. Недбайлом «Применение советских правовых норм» (1970), І. Невзоровим у кандидатській дисертації «Принцип законності в правозастосувальній діяльності» (2003), М. Гнатюк «Правозастосування та його місце в процесі реалізації права» (2007), В. Думою «Правозастосовча діяльність та форми її здійснення» (2010). Особливості правозастосовної діяльності окремих державних органів досліджувалися в кандидатських дисертаціях О. Пунько «Правозастосовна діяльність міліції» (2005), А. Казачан «Правозастосувальна діяльність органів місцевого самоврядування України: питання теорії та практики» (2005).

Виклад основного матеріалу дослідження. Класичне розуміння процесу застосування права полягало в підведенні конкретних життєвих відносин під абстрактні норми права за методом виявлення подібності норми права з конкретною життєвою ситуацією та логічного висновку (силогізму), в якому роль більшої посилки відігравало право, а меншої – конкретний життєвий казус.

Оскільки дослідження визначення правозастосування не є власне метою цієї статті, зазначимо, що в літературі пропонувалось розглядати правозастосування як владно-організаційну діяльність компетентних державних органів, організацій та їх посадових осіб, яка здійснюється у процедурно-процесуальному порядку і полягає в реалізації норм права шляхом винесення юридичних рішень щодо конкретних суб'єктів з конкретних питань [2, с. 37]. Механізм правозастосування – як систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, присутніх у кожному випадку застосування права, що становлять зміст цієї специфічної юридичної діяльності, що відрізняється владним характером і забезпечує точну, ефективну, справедливу реалізацію волі законодавця [3, с. 57].

Зауважимо, що кожна галузь права з урахуванням специфіки предмета регулювання має свої особливості реалізації з точки зору механізму правозастосування. Наприклад, правозастосування цивільно-правових норм вирізняється специфічною метою: сприяти процесу безпосередньої реалізації цивільного права, яке здійснюється учасниками конкретного цивільного правовідношення; констатувати наявність чи відсутність у суб'єктів прав та обов'язків; здійснювати індивідуалізацію обсягу суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків, а також заходів цивільної відповідальності стосовно конкретної життєвої ситуації.

Вказані суб'єкти правозастосувальної діяльності при застосуванні цивільно-правових норм не є адресатами застосовуваних ними норм. Реалізуючи ту чи іншу норму у формі правозастосування, компетентні органи влади, як правило, лише сприяють її здійсненню у діяльності не наділених владою суб'єктів – учасників конкретного цивільного правовідношення в разі настання об'єктивних чи суб'єктивних підстав його трансформації. За своїм змістом правозастосування в механізмі реалізації цивільно-правових норм є діяльністю з ухвалення індивідуально-конкретних правових приписів, що скеровані на конкретні правові відносини та правовий статус суб'єкта цих правовідносин. Зазвичай таким статусом є правовий статус учасника цивільного деліктного або договірної відношення, який не виконав чи неналежно виконав зобов'язання, однак є інші випадки неделіктного та не зобов'язального правовідношення. Релевантним прикладом таких правовідносин будуть спадкові правовідносини, у межах яких у позасудовому порядку, за заявою спадкоємця, підпис на якій засвідчується нотаріусом та подається нотаріусу, може бути закликаний до спадкування спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини (ч. 2 ст. 1272 Цивільного кодексу України – далі ЦК). Отже, правозастосування має

індивідуальний, нормативний характер і за допомогою нього здійснюється владне, індивідуально-правове регулювання цивільних відносин.

Отже, правозастосування як особлива форма реалізації цивільно-правових норм і остання стадія механізму цивільного регулювання характеризується державно-владним характером, що полягає в односторонньому волевиявленні суб'єктами правозастосування делегованих їм державою повноважень з правозастосування у конкретних правових відносинах. Особливість правозастосування полягає у творчій, організуючій діяльності компетентних органів влади та їх посадових осіб [4, с. 16].

Механізм реалізації права – особлива правова категорія системного механізму дії права, блок регулятивних і охоронних правових засобів різного рівня, за допомогою яких об'єктивне і суб'єктивне право втілюються в життя, втілюються у фактичній поведінці суб'єктів [5, с. 143–144].

На нашу думку, відповідність чи невідповідність між правом і правозастосуванням є питанням не стільки ефективності норми права, скільки питанням інтерпретації та системного уявлення суб'єктів правозастосування, зокрема, про право, закон, суспільство, державу тощо.

Наприклад, в умовах відсутності прямого обов'язку у нотаріуса з'ясування факту смерті боржника за даними ДРАЦС на момент проведення торгів, нотаріус опиняється в ситуації вибору. Що це за вибір і як його наслідки можуть потенційно вплинути на права третіх осіб? На нашу думку, це вибір, який робить кожний суб'єкт правозастосування, а не тільки нотаріус, – це інтерпретативний вибір. Суб'єкт правозастосування, який не має відповіді на конкретне питання, що робити, а чого не робити, у конкретній ситуації змушений проводити інтерпретацію законодавства, яким цей суб'єкт повинен керуватися, а далі все залежить від того, які підстави для тієї чи іншої інтерпретації превалюють у цього суб'єкта і який каузальний зв'язок між причиною (конкретними обставинами ситуації) та наслідком (своїми діями чи бездіяльністю) проводить цей суб'єкт. Справа в тому, що у тієї чи іншої інтерпретації, як законодавства, так і ситуації, у якій воно застосовується, є свої підвалини, що не завжди мають правові витоки. І це і є, на нашу думку, первинним джерелом розриву між правом і практикою його застосування, оскільки такі підвалини повинні мати виключно правовий характер. Отже, питання того, чи проводити перевірку даних у ДРАЦС, залежить від того, як інтерпретується обов'язок нотаріуса самим нотаріусом.

Можна також навести аналогічний приклад і з судової практики. Так, звернення стягнення на майно боржника є доволі звичним і дієвим механізмом відновлення порушених прав кредитора. У судовому чи позасудовому порядку звернення стягнення на майно боржника призводить до того, що держава в особі органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, реалізує його на електронних торгах.

Якщо торги відбулися і майно придбане покупцем на торгах, кредитор має можливість використати грошові кошти, що сплачені покупцем за майно, у рахунок погашення боргу боржника. Звісно, необхідно враховувати, що не завжди майно реалізується на торгах і торги визнаються такими, що не відбулися, не завжди сума, сплачена покупцем за майно, повністю покриває розмір боргу і т. д. Існує чимало перешкод, які не дають змоги відновити порушені права кредитора навіть частково.

Щодо процедури торгів наразі діє Порядок реалізації арештованого майна, затверджений наказом Міністерства юстиції України 29.09.2016 року № 2831/5, яким регулюється порядок проведення різного роду торгів з урахуванням особливостей майна, що реалізується.

З огляду на порядок і сутність торгів убачається, що цей публічно-правовий механізм відновлення прав кредитора запозичує абсолютно приватно-правову конструкцію відносин між організатором торгів і покупцем майна, а саме договір купівлі-продажу. Зазначимо, що договір купівлі-продажу нерухомого майна на електронних торгах має принципові відмінності від звичайного договору купівлі-продажу нерухомого майна як елементу доволі повсякденних правових відносин. Так, ст. 658 ЦК України передбачається, що у випадку примусового продажу майна право продажу не належить власникові товару. Право продажу товару, за таких умов, отримує торгуюча установа в особі ДП «СЕТАМ».

Відповідно до п. 8 розділу X Порядку реалізації арештованого майна у випадку придбання нерухомого майна документом, що підтверджує виникнення права власності на придбане майно є свідоцтво про придбання нерухомого майна з прилюдних торгів, яке видається нотаріусом на підставі акта про проведені електронні торги. Таким чином, нотаріус за місцем знаходження нерухомого майна (ст. 72 Закону України «Про нотаріат») видає свідоцтво про придбання нерухомого майна з прилюдних торгів (далі – свідоцтво) на підставі акта державного або приватного виконавця.

Видача свідоцтва проводиться нотаріусом у порядку, передбаченому Законом України «Про нотаріат», Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Таким чином, сам факт купівлі-продажу та перехід прав від боржника до покупця чи стягувача нерухомого майна відбувається на торгах, а свідоцтво, яке видається нотаріусом, підтверджує факт виникнення такого права у покупця чи стягувача.

Наступним етапом після видачі свідоцтва є державна реєстрація права власності на ім'я набувача майна (стягувача чи покупця майна). Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» до загальних засад державної реєстрації прав, серед іншого, відноситься одночасність вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва та державної реєстрації прав. На даному етапі дослідження та залишаючись в його межах, не станемо детально спинятися на проблемі визначення

поняття «одночасності» в контексті згаданих засад, а лише зазначимо, що проблема існує і вона потребує детального дослідження.

У будь-якому разі наявність даної засади державної реєстрації робить очевидним, що нотаріус, який вчиняє нотаріальну дію з нерухомим майном, повинен провести державну реєстрацію прав на таке майно виходячи зі змісту документа, який є продуктом вчиненої нотаріальної дії. Окремо зазначимо, що існує й інше проблемне поле, пов'язане з браком визначення поняття «нотаріальна дія з нерухомим майном», яке дало б можливість чітко розрізняти ті нотаріальні дії, які відносяться та не відносяться до нотаріальних дій з нерухомим майном. І якщо на рівні дотеоретичних інтуїцій ми можемо з легкістю стверджувати, що, наприклад, засвідчення вірності копії, засвідчення справжності підпису на документі, посвідчення довіреності чи заповіту не відносяться до нотаріальних дій з нерухомим майном, то залишається доволі великий перелік дій, які досі знаходяться у неоднозначному становищі. До таких нотаріальних дій слід віднести посвідчення договору про здійснення повного розрахунку за договором купівлі-продажу з розстроченням платежу, яким передбачалося, що перехід права власності на нерухоме майно відбувається виключно після повного розрахунку з продавцем. Така конструкція відносин між продавцем і покупцем призводить до того, що право власності покупця не може реєструватися в момент укладання, підписання та нотаріального посвідчення договору купівлі-продажу, а реєструється в момент укладання, підписання та нотаріального посвідчення договору про здійснення повного розрахунку, хоча сама по собі дія, пов'язана з повним розрахунком, напряду не пов'язана з нерухомим майном.

Як вчинення нотаріальної дії у вигляді видачі свідоцтва, так і державна реєстрація прав унаслідок видачі такого свідоцтва здійснюється відповідно до певних, встановлених чинним законодавством України, порядків та процедур.

Але жоден зі згаданих порядків і законів не містить прямого обов'язку нотаріуса перед видачею свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів або свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів, якщо такі торги не відбулися, здійснювати перевірку наявності чи відсутності податкової застави, заборони відчуження або арешту майна шляхом безпосереднього доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Обов'язок нотаріуса, закріплений у п. 2.1 глави 2 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, передбачений виключно для посвідчення правочинів, а не під час видачі свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів або свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів, якщо такі торги не відбулися. Аналогічно обов'язок перевірити наявність / відсутність будь-якої заборони відчуження або арешту майна при посвідченні угод про відчуження або заставу нерухомого майна передбачений ст. 55 Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон).

Водночас, починаючи з 2012 року, зі змінами діє ст. 46-1 Закону, яка передбачає обов'язковість використання нотаріусом відомостей єдиних і державних реєстрів шляхом безпосереднього доступу до них під час вчинення нотаріальних дій. До таких реєстрів відноситься, серед іншого, Державний реєстр актів цивільного стану, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно.

Статтею 46-1 Закону також передбачається обов'язкове використання нотаріусом відомостей Єдиного державного демографічного реєстру, але доступ до нього досі нотаріусам не надано, що призводить до фактичної неможливості виконання такого обов'язку та необхідності вчинення нотаріусами дій, які прямо не передбачені законодавством.

З точки зору радикального прагматизму можна сказати, що існуюча неузгодженість і неврегульованість деяких аспектів законодавства жодним чином не завдає шкоди пересічному громадянину, який звертається для вчинення нотаріальної дії, і це лише внутрішньо професійна проблема нотаріальної спільноти. Це одна точка зору, але існує й інша.

Як у даному випадку отримання чи неотримання інформації з Державного реєстру актів цивільного стану про смерть боржника перед видачею свідоцтва вплине на майбутнього власника придбаного на торгах нерухомого майна?

Смерть боржника до проведення торгів призводить до наслідків, передбачених ст. 346 ЦК України – припинення права власності на нерухоме майно. Більше того, у дію вступає Книга шоста ЦК України – «Спадкове право» і відкривається спадщина. Звісно, це не означає, що обтяження та борги боржника зникають, вони переходять до правонаступників боржника, серед яких можуть бути, у тому числі, неповнолітні та малолітні особи, і порушення їх прав є неприпустимим. А за умови відсутності спадкоємців ситуація не стає простішою, оскільки тоді покупцю майна доведеться мати справу з проблемою від умерлої спадщини.

З іншого боку, перед нотаріусом, що переймається такими питаннями, постає проблема іншого порядку. Якщо нотаріус вважає, що вчинення нотаріальної дії за певних умов суперечить чинному законодавству України, нотаріус повинен відмовити у вчиненні такої нотаріальної дії та видати постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії, у якій викласти причини такої відмови. Тобто перед нотаріусом постає проблема аргументації підстав для відмови у вчиненні нотаріальної дії в ситуації, коли нотаріусом отримана інформація шляхом вчинення дій, які прямо не передбачені чинним законодавством і, більше того, мають відношення не стільки до акта, на підставі якого видається свідоцтво, скільки до торгів та їх дійсності.

Зауважимо, що, як правило, ситуації, пов'язані зі смертю одного з учасників спірних правовідносин, стають предметом судового розгляду, де суд визначає цивільно-правові наслідки.

Наприклад, скасовуючи рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 29 жовтня 2018 року та приймаючи нове рішення, Одеський апеляційний суд вказав, що у випадку смерті довірителя представництво припиняється та довіреність втрачає свою юридичну силу. Відтак, враховуючи вищенаведене, у контексті встановлених обставин справи, апеляційний суд зазначає, що частка спірної квартири, яка належала ОСОБА_5, була відчужена її довірителем ОСОБА_4 ІНФОРМАЦІЯ_2, тобто на наступний день після смерті довірительки – 08.02.2016 року. Тому оскільки представництво за довіреністю припиняє свою дію у зв'язку зі смертю особи, яка видала довіреність, то ОСОБА_4 не мав права відчужувати частку спірної квартири, яка належала ОСОБА_5, а вчинивши відповідні дії, він діяв без належних повноважень. При цьому суд повинен враховувати характер виданого доручення та наявність родинних зв'язків між відповідачем і спадкодавцем, що за відсутності доказів іншого призводять до формування презумпції про обізнаність особи про факт смерті спадкодавця-довірителя. Так, за вчинення правочину з порушенням норм чинного законодавства передбачено настання відповідних наслідків, зокрема, визнання вчиненого правочину недійсним [6].

Зауважимо, що перед суддею, як і у наведеному прикладі з нотаріусом, виникає значна кількість питань, які пов'язані з вчиненням / невчиненням дій, спрямованих на встановлення обставин справи, проте він як правозастосувач може бути пов'язаний вимогами цивільно-процесуальної форми. Наприклад, отримання витягу з державного реєстру речових прав на нерухоме майно, копії спадкової справи є діями, які необхідні для правильного вирішення спору, проте сторони можуть не заявляти клопотання з цього приводу. Разом з тим будь-який досвідчений правозастосувач (у широкому сенсі), крім формальних дій, передбачених у законі, вчиняє і додаткові дії, хоча і не передбачені законом, інструкцією, проте, маючи таку можливість, наприклад, здійснює перевірки за всіма доступними реєстрами, базами даних, надсилає запити до уповноважених органів тощо.

Висновки. Між нормою права та її правозастосуванням існує відмінність, яку можна пояснити тим, що будь-яка норма права є, у тому числі, моделлю ситуації та діяльності (дії чи бездіяльності), яка містить граничні умови допустимої поведінки. Відносини, у яких знаходиться право та практика правозастосування, можна порівняти з відносинами, у яких знаходиться модель і реальність, яка моделюється. Жодна така модель (норма права) не може відповідати реальності, яку вона змодельовала (практиці застосування права) на сто відсотків, і, навпаки, ніде і ніколи не може бути так, щоб реальність (практика застосування права) повністю відповідала її моделі (нормі права). Їх еквівалентність апіорно неможлива, оскільки модель – це завжди певний зліпок з або існуючого, або минулого, або ж майбутнього об'єкта.

Ефективність застосування юридичних норм залежить від багатьох факторів – рівня розвитку правотворчості, правосвідомості, професійних і особистих якостей

суб'єктів застосування права, їхньої здатності оцінювати правову природу фактичних обставин. Результативність правозастосовного процесу не меншою мірою зумовлена рівнем теоретичних і практичних знань про методи, способи, правила, засоби і прийоми здійснення цієї діяльності [7, с. 3].

Як слушно зазначалось у літературі, у вивченні механізму реалізації права необхідно подолати дві крайнощі. Перша – це зайва «юридизація» поведінки у сфері правового регулювання, тобто не можна применшувати значення соціально-економічних, психологічних, моральних та інших регуляторів поведінки, зводячи все до юридичного врегулювання всіх видів відносин. Друга – недооцінка специфіки юридичних засобів впливу, які вимагають спеціальної правореалізуючої діяльності, особливо щодо виконання і правозастосування.

На нашу думку, постійна зміна законодавства після декількох «неправильних» рішень не є панацеєю. Додаткові дії, які вчиняються досвідченим і теоретично підготовленим правозастосувачем, який аналізує ситуацію, а не механічно «прикладає» закон, можуть компенсувати недосконалість законодавства, у тому числі шляхом його тлумачення, застосування аналогії тощо, а тому доцільно стимулювати справжнє правозастосування, а не намагатись все врегулювати новою нормою за будь-яку ціну.

Перелік використаних джерел

1. Лічман Л. Г. *Щодо актуальності дослідження судового правозастосування. Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез міжнар. наук. конф. «Восьмі осінні юридичні читання» (Хмельницький, 13–14 листопада 2009 року: у 4 ч. Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2009. Ч. 3. С. 468–470.*
2. Макушев П. В., Хрідочкін А. В. *Теорія правозастосування: навч. посібн. Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2018. 360 с.*
3. Чванов О. А. *Механизм правоприменения: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 1995. 238 с.*
4. Дюрягин И. Я. *Применение норм советского права. Теоретические вопросы. Свердловск, 1973.*
5. Ленчик В. А. *Механизмы действия права: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2003. 179 с.*
6. ЕДПСУ. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82961210>
7. Колесник І. В. *Теоретическая модель правоприменительной технологии: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2014. 437 с.*

References

1. Lichman L. G. *On the relevance of the study of judicial law enforcement. Actual problems of legal science: coll. thesis international. Science. conf. «Eight Autumn Legal*

Readings» (Khmelnitsky, November 13–14, 2009: at 4 p.m. Khmelnytsky: Khmelnytsky University of Management and Law Publishing House, 2009. Part 3. pp. 468–470. [ukr.]

2. Makushev P. V., Khridochkin A. V. *Theory of law enforcement: textbook. manual* Kherson: Kind. Helvetica House, 2018. 360 p. [ukr.]

3. Chvanov O. A. *The mechanism of law enforcement: diss. ... cand. jurid. Science: 12.00.01. Saratov, 1995. 238 p. [russ.]*

4. Dyuryagin I. Y. *Application of the norms of Soviet law. Theoretical questions.* Sverdlovsk, 1973. [russ.]

5. Lenchik V. A. *Mechanisms of action of law: diss. ... cand. jurid. Science: 12.00.01. Moscow, 2003. 179 p. [russ.]*

6. EDSRSR. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82961210> [ukr.]

7. Kolesnik I. V. *Theoretical model of law enforcement technology: diss. ... Dr. jurid. Science: 12.00.01. Moscow, 2014. 437 p. [russ.]*

ДРИШЛЮК А., ОРЗИХ Ю. Правозастосування vs «вдосконалення законодавства» (деякі міркування щодо сучасної юридичної практики).

У статті досліджуються актуальні проблеми практики правозастосування та перманентного процесу вдосконалення законодавства України. Зокрема, фіксується існуюча суперечність між процесом перманентного вдосконалення законодавства та стабільністю, передбачуваністю та правовою визначеністю (legal certainty) як принципами правової системи. На прикладах судової та нотаріальної практики ілюструється як можливо забезпечити адаптивність законодавства в умовах постійних змін середовища його існування та без необхідності запуску механізму реформування законодавства.

Ключові слова: правозастосування, вдосконалення законодавства, нотаріус, суддя, судова та нотаріальна практика.

ДРИШЛЮК А., ОРЗИХ Ю. Правоприменение vs «усовершенствование законодательства» (некоторые соображения касательно современной юридической практики).

В статье исследуются актуальные проблемы практики правоприменения и перманентного процесса совершенствования законодательства Украины. В частности, фиксируется существующее противоречие между процессом перманентного совершенствования законодательства и стабильностью, предсказуемостью и правовой определенностью (legal certainty) как принципами правовой системы. На примерах судебной и нотариальной практики иллюстрируется каким образом возможно обеспечить адаптивность законодательства в условиях постоянных изменений

среди его существования и без необходимости запуска механизма реформирования законодательства.

Ключевые слова: правоприменение, совершенствование законодательства, нотариус, судья, судебная и нотариальная практика.

ANDRIY DRISHLIUK, YURII ORZIKH. Application of law vs «improvement of legislation» (some considerations on current legal practice).

Relevant problems of the practice of application of law and permanent process of improvement of the Ukrainian legislation are examined in this article.

In particular authors stress on contradiction between process of the permanent improvement of the legislation and sustainability, predictability and legal certainty as principles of legal system. On the one hand, constant reforming of the legislation of Ukraine does not give possibility for subjects of law to create stable legal relations, which are regulated in a predictable way.

On the other hand, legislation of Ukraine must be actual and even few “step ahead” the actual situation in Ukraine. It must give necessary methods, tools and legal instruments, which regulate relations between subjects of law.

Described judicial and notarial practical cases show in what way flexibility of the legislation could be provided in conditions of the ongoing changes.

Authors consider that qualified and high-quality application of the current legislation by the subjects of application of law gives possibility to provide flexibility of the legislation.

Such application of law is done by subjects applying the law, although their actions are not directly provided for by the legislation, but they are not prohibited either.

Essential principle of such application of law must be the whole tendency to create those legal consequences of the application of law which will not lead to the direct infringement of somebody's rights and interests within the process of application of law.

Illustrated lawsuit and case of notarial practice show how exactly interpretative mechanism and analogy as a tool of the subject applying the law help to avoid infringements of rights and interests of heirs of the deceased person.

Key words: application of law, improvement of the legislation, notary, judge, court and notarial practice.

УДК 343.35

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-6

Оксана ПОЛЬНА,
директор Львівського регіонального відділення
Національної школи суддів України
ORCID: 0000-0002-9442-0465

АНТИКОРУПЦІЙНЕ ЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБМЕЖЕННЯ СПІЛЬНОЇ РОБОТИ БЛИЗЬКИХ ОСІБ У СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ

Постановка проблеми. Під адміністративно-правовим обмеженням спільної роботи близьких осіб (далі – АПОРБО) у системі правосуддя в широкому сенсі потрібно розуміти передбачене адміністративним законодавством України виправдане дійсним антикорупційним значенням звуження прав громадян України на доступ до професійної публічної служби в системі правосуддя, на продовження публічної служби та на здійснення службової кар'єри в зазначеній системі шляхом: 1) недопущення укладання службового контракту, блокування просування по службі осіб, якщо це зумовлюватиме ситуацію прямого підпорядкування близькій особі; 2) припинення службових правовідносин з особами, котрі перебувають у відносинах прямого підпорядкування близькій особі.

Тобто, як випливає з викладеного, досліджуване обмеження низки службових прав виявляється у звуженні прав людини, що у будь-якій правовій, демократичній державі (у сенсі, що розкривають А. Георгіца і Н. Шукліна [1]) може здійснюватися лише тоді, коли воно реально виправдовується більшим благом – загальним благом. Особливим для АПОРБО у системі правосуддя є те, що воно виправдовується: а) сутністю корупції, яка є надзвичайно небезпечним

соціально-правовим явищем [2, с. 67; 3, с. 123], що може також виникнути у результаті порушення відповідного адміністративно-правового обмеження; б) антикорупційними мотивами законодавця. При цьому слід мати на увазі, що звуження цих базових службових прав має ґрунтуватись на реальній небезпеці, яка підтверджує той факт, що держава обмежує можливості громадян не доволіно, а цілком виправдано.

Без з'ясування цих обставин може виникнути уявлення про те, що: 1) Україна не є правовою і демократичною державою, а є несправедливою державою, в якій ігноруються базові права людини на публічній службі; 2) законодавець викривляє конкуренцію серед професійних публічних службовців і громадян України, які бажають набути відповідного адміністративно-правового статусу; 3) опосередковано тисне на судову владу, шкодячи незалежності та самостійності суду. Саме тому у процесі дослідження АПОРБО у системі правосуддя необхідним є з'ясування його реального антикорупційного значення.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Попри очевидну важливість встановлення антикорупційного значення АПОРБО у системі правосуддя, це питання ще не було предметом комплексного дослідження. При цьому потрібно зазначити, що окремі аспекти антикорупційного значення АПОРБО загалом розглядались у наукових працях О. Бандурки, В. Белєвцевої, Ю. Битяка, О. Бусол, О. Костенка, М. Мельника, М. Хавронюка, С. Шатрави та інших науковців. Відтак, у процесі встановлення антикорупційного значення АПОРБО у системі правосуддя в нашій державі доцільним є використання ґрунтовних напрацювань цих та інших учених у вирішенні питання щодо виявів антикорупційного значення досліджуваного феномена.

Отже, **метою** цієї статті є формулювання комплексної наукової думки про антикорупційну сутність адміністративно-правового обмеження спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя України. Ця мета досягатиметься шляхом виконання таких *завдань*: 1) окреслити загальну антикорупційну сутність адміністративно-правового обмеження спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя України; 2) виявити та систематизувати основні риси досліджуваного обмеження, що характеризують його антикорупційне значення, а також проаналізувати їх; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальна антикорупційна сутність АПОРБО у системі правосуддя виявляється в тому, що це адміністративно-правове обмеження являє собою передбачений чинним адміністративним законодавством: 1) «кадровий бар'єр» для збільшення в системі правосуддя корупційних ризиків, зумовлених реалізацією кадрової політики у зазначеній системі (при цьому потрібно виходити із того, що «кадрова політика є запорукою результативності діяльності уповноважених органів» [4, с. 5]); 2) «кадровий інструмент» виправлення ситуацій,

коли суб'єкти кадрового забезпечення діяльності органів публічної служби у системі правосуддя через об'єктивні чи суб'єктивні причини допустили порушення відповідного адміністративно-правового обмеження й таким чином збільшили обсяг корупційних ризиків у системі правосуддя. Враховуючи поняття і загальну антикорупційну сутність досліджуваного адміністративно-правового обмеження, доходимо думки, що антикорупційне значення АПОРБО у системі правосуддя виявляється у такому:

1. *Спільна робота близьких осіб у системі правосуддя об'єктивує непотизм, який є окремим виявом корупції, що створює сприятливі умови для поширення більш небезпечних форм корупції у цій системі.* У практичній дійсності непотизм окреслюється у т. зв. «непотифічній практиці», яка науковцями поділяється на два види. Перший вид відповідної «практики» є суспільно шкідливим і «виявляється в організації та існуванні непотифічних відносин (незважаючи на мету і завдання їх організації та існування), у межах яких не було вчинено жодних інших зловживань, зумовлених цими відносинами.

Тобто навіть, якщо сторони відповідних корупційних відносин не планували чи ще не встигли вчинити корупційні діяння, зумовлені непотифічною змовою, організація цих відносин презюмує їх соціальну шкідливість (адже ними порушується антикорупційне законодавство, законодавство про державну службу, знижується довіра суспільства до державних органів, створюється середовище для панування корупції у державних органах тощо)» [5, с. 336]. Другий вид відповідної «непотифічної практики» є суспільно небезпечним і полягає «у тому, що непотифічні змовники, організувавши відповідні корупційні відносини, функціонують у них, переслідуючи спільну мету – вчинення корупційних відносин найбільш оптимальним чином, використовуючи можливості цих відносин» [5, с. 336]. Отже, встановлення законодавцем АПОРБО у системі правосуддя та забезпечення дотримання цього обмеження на практиці унеможливорює створення в системі правосуддя суспільно шкідливих та суспільно небезпечних зв'язків, у межах яких недобросовісними особами буде використовуватись ресурсна база та можливості органів публічної служби у розглядуваній сфері в приватних інтересах, шкодячи інтересам суспільства та інтересам правосуддя загалом. Ігнорування державою відповідного обов'язку призводить до розчарування суспільства у владі (особливо шкідливим це є в контексті довіри суспільства до судової влади), «становить реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку» [6, с. 19], а також обумовлює критичну соціальну напруженість, подібну до того, що по всій державі проявилось у 2013 році в масштабних акціях протесту.

2. *АПОРБО у системі правосуддя є реальним бар'єром, який знижує динаміку поширення та обмежує масштаби поширення корупції (щонайперше у формі непотизму) в системі суб'єктів публічної адміністрації в Україні загалом та в*

системі правосуддя зокрема. Публічною службою в Україні є «вид служби, який: об'єктивується в професійній діяльності фізичних осіб (публічних службовців), що фінансується за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів і здійснюється на посадах у державних органах та органах місцевого самоврядування, на які вони призначаються (обираються); виявляється у виконанні та практичній реалізації публічної влади» [7, с. 54].

Таким чином, можемо дійти висновку, що професійна публічна служба є «двигуном» системи публічної адміністрації, яка приводить у «рух» саму державу, а професійна публічна служба у системі правосуддя – уможливорює діяльність судової влади, виконання судами покладених на них завдань, належне здійснення яких приводить до того, що держава стає правовою та демократичною. Отже, якщо допущення спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя, як нами вже було встановлено, збільшує корупційні ризики у цій системі, то АПОРБО у системі правосуддя є антикорупційним «бар'єром» та «інструментом», що не допускає корупційних відхилень у функціонуванні цієї системи.

Зазначене сьогодні має надзвичайно важливе значення з огляду на той факт, що корупція, як зазначає вітчизняний учений А. Новак, «створює суттєву небезпеку для життєдіяльності суспільства і на сьогодні масштаби її поширення становлять реальну проблему функціонування системи національної безпеки» [8, с. 20]. Відтак, у рамках поточної судово-правової реформи необхідним є приділення законодавцем значної уваги вдосконаленню сутності та функціонування адміністративно-правового механізму обмеження спільної роботи близьких осіб (далі – АПМОРБО) у системі правосуддя.

3. АПОРБО у системі правосуддя сприяє підвищенню авторитету суддів, професійної публічної служби загалом та рівня поваги і довіри суспільства до судової влади, держави, а також зниженню правового нігілізму в суспільстві. Вітчизняний науковець А. Коротких констатує, що «поведінка державних службовців повинна відповідати існуючим очікуванням громадськості, а також забезпечувати належний рівень довіри суспільства та громадян до інституту державної служби (до державних органів, посад)» [9, с. 92]. Зважаючи на це, професійний публічний службовець зобов'язується «підключатися про позитивний авторитет органів державної влади та державної служби у цілому, дорожити своїм ім'ям і статусом, що особливим системним чином спотворюється діями держслужбовців, які мають ознаки корупційних діянь, об'єктивуючи ті чи інші прояви корупції» [9, с. 92–93].

Тобто дії публічного службовця, що призводять до виникнення та поширення корупції, або ж дії, які можуть зумовити виникнення корупції (чи навіть створюють у суспільстві уявлення про те, що такі дії є корупційними), на думку А. Коротких, є такими, що шкодять авторитету держави та знижують довіру суспільства до держави. Ця позиція широко підтримується іншими науковцями. Наприклад,

вітчизняний учений А. Новак вказує на те, що «корупція спричиняє масову недовіру населення до багатьох інститутів публічної влади в Україні, а також до держави як інституту, який не може забезпечити верховенство права та законність, права громадян» [8, с. 20]. У свою чергу В. Настюк, В. Белєвцева та О. Клок наголошують на тому, що «суспільна небезпека корупційних правопорушень, їх поширеність в органах державної влади і місцевого самоврядування викликають недовіру та зневагу суспільства до владних інститутів, зумовлюють необхідність запобігання будь-яким проявам корупційного спрямування» [10, с. 4].

Таким чином, доходимо думки, що *реальна протидія корупційним проявам у системі публічного адміністрування в системі правосуддя призводить до зворотного ефекту – відновлюється довіра суспільства до публічної влади загалом та до судової влади, зокрема*. Не є винятком з вказаного також і встановлення АПОРБО у системі правосуддя та забезпечення дотримання цього обмеження на практиці. Ця позиція також підтверджується, зокрема, роз'ясненнями служби з питань запобігання і виявлення корупції та проведення люстрації Національної гвардії України «Щодо обмеження спільної роботи близьких осіб відповідно до Закону України “Про запобігання корупції”», в яких прямо вказано, що «встановлення зазначеного обмеження зумовлено усвідомленням того, що в суспільстві не повинно бути жодних сумнівів у порядності (добросовісності) посадової особи. У процесі прийняття рішень, вчинення дій чи бездіяльності цієї посадової особи мають бути виключеними будь-які приватні інтереси, зокрема nepotизм, тобто сприяння близьким особам».

Окрім того, що закріплення в законодавстві та забезпечення фактичного дотримання АПОРБО у системі правосуддя сприяє відновленню довіри суспільства до судової влади, слід мати на увазі й те, що це обмеження також закономірно позначається й на рівні правового нігілізму в суспільстві. Справа у тому, що морально-психологічний контекст наслідків корупції, як цілком справедливо підмічає Н. Шинкаренко, характеризується тим, що це явище «є потужним фактором деморалізації суспільства, знищення моральних цінностей, деформації індивідуальної та суспільної психології» [11, с. 210]. Крізь призму корупції відбувається зміна мотивації «громадян у різних сферах соціального життя, що призводить до блокування механізмів державного управління» [11, с. 210]. Закономірність цього зумовлена тим, що тоді, «коли влада зневажає право і законність, знищує довіру до неї і її органів, це стає спусковим механізмом масового прояву криміногенного потенціалу» [12, с. 23].

4. *АПОРБО в системі правосуддя максимізує позитивні стимули до правомірної поведінки громадян загалом та професійних публічних службовців у системі правосуддя зокрема*. Загальновідомо, що професійні публічні службовці загалом є взірцем поведінки, уособленням морального авторитету для суспільства, що виправдовує

наявні в адміністративному законодавстві України вимоги до осіб, які бажають реалізувати право на доступ до публічної служби. Саме тому, коли на публічній службі існує низка корупційних ризиків, зумовлених кадровими процесами, а в системі публічної адміністрації загалом і в системі правосуддя зокрема наявні службовці, які порушують адміністративно-правові обмеження кадрового характеру (особливо ті, що безпосередньо зумовлені політикою запобігання корупції), корупційна практика «узвичаюється», стає очікуваним елементом буття. Наслідком цього є те, що в професійних публічних службовців у системі правосуддя, які є добросовісними, збільшується потенціал толерантності до корупції, а тому в ситуаціях «моральної дилеми» вони можуть бути більш схильними до задоволення приватного інтересу, аніж за умов жорсткого режиму недопущення «непотифічної практики».

Похідним результатом цього є те, що в умовах, коли корупція набуває рис системного явища, вона також стає звичною практикою вирішення тих чи інших питань і для громадян, особливо для тих, хто бажає вирішити такі проблеми шляхом звернення з позовом до суду. Відтак, закріплення в адміністративному законодавстві АПОРБО у системі правосуддя є не лише «кадровим бар'єром» для поширення корупції серед професійних публічних службовців у відповідній системі, а й перешкодою для поширення корупції в суспільстві.

5. АПОРБО у системі правосуддя є фактичним результатом суспільного запиту на зниження рівня толерантності до корупції в системі публічної адміністрації загалом та в системі правосуддя зокрема. Вітчизняний учений А. Приходько констатує, що «високий рівень корупції в Україні (передусім у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та державних підприємств) є негативним явищем, яке обумовлює низький рівень розвитку економіки в державі, складність у залученні іноземних інвестицій, повільні темпи інтеграції з Європейським Союзом. Крім того, через те, що державний бюджет регулярно недоотримує значні кошти через недостатньо ефективні заходи з попередження та протидії корупції, соціальний захист вразливих груп населення з боку держави є вкрай незадовільним» [13, с. 67]. Закономірно, що громадяни, які покладають на державу та на професійну публічну службу обов'язки, закріплені в Конституції України [14; 15, с. 10–11], вимагають того, щоб ці обов'язки повною мірою дотримувались зобов'язаними суб'єктами, що неможливо в корумпованій системі, в якій спершу задовольняються інтереси корумпованих службовців.

Наслідком цього стало те, що в нашій державі стрімко розпочались масштабні зміни, котрі спричиняють появу нових суспільних відносин, процесів та явищ, а також зумовлюють цивілізаційну трансформацію існуючих відносин, процесів і явищ, щонайперше у площині функціонування професійної публічної служби та системи суб'єктів публічної адміністрації загалом. Разом із тим слід мати на увазі, що окреслений запит суспільства наразі не вичерпався (це виправдано негативними

оцінками міжнародних неурядових організацій антикорупційних здобутків України) й тому потребує його системного задоволення у вигляді: 1) постійної роботи компетентних суб'єктів щодо системного запобігання корупції, зокрема, у частині недопущення «непотифічної практики», що є фундаментом, на якому укорінюється корупція на публічній службі; 2) комплексного вдосконалення функціонування АПМОРБО у системі правосуддя в межах поточної судово-правової реформи в Україні.

Висновки. Узагальнюючи особливі вияви антикорупційного значення досліджуваного обмеження можемо дійти висновку, що розглядуване явище має фундаментальне антикорупційне та державотворче значення, котре посилює рівень національної безпеки держави, сприяє становленню України як дійсно правової та демократичної держави. Саме в такій державі органи публічної служби спроможні функціонувати як суб'єкти публічної адміністрації, які стають як на захисті загального блага та публічного інтересу, так і на захисті кожної людини, котра потребує захисту та допомоги. Водночас недотримання в державі АПОРБО сприяє тому, що органи публічної служби наповнюються близькими особами, які можуть вступати у корупційну змову з метою використання загального блага та публічного інтересу у власних (особистих) інтересах, що неприпустимо, адже спотворює мету існування держави та призводить до того, що публічні ресурси (певного органу публічної служби, його структурної одиниці) використовуються неналежним чином, і тому в конкретному випадку відбувається незадоволення публічного інтересу.

Перелік використаних джерел

1. Шукліна Н. Г., Георгіца А. З. До питання про зміст конституційно-правової категорії «демократія». *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Правознавство*. 2003. Вип. 172. С. 46–51.
2. Ахтирська Н. М. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження щодо корупційних правопорушень: суб'єкти та повноваження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34, Т. 3. С. 67–70.
3. Заросило В. О., Гладкий В. В. Хабарництво як базисна форма прояву корупції. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 123–139.
4. Ахтирська Н. М. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. *Віче*. 2015. № 18. С. 2–5.
5. Гладкий В. В. Заборона непотизму в Україні. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матер. III Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.): у 2 ч. Київ: НАВС, 2018. Ч. 2. С. 335–338.

6. Нонік В. В. *Механізми формування та реалізації антикорупційної політики в Україні: дис. ... докт. наук з держ. управл.: 25.00.02. Миколаїв, 2019. 402 с.*
7. Комірчий П. О. *Адміністративно-правові засади публічної служби у правоохоронній сфері України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 611 с.*
8. Новак А. М. *Теоретико-методологічні засади формування та реалізації національної антикорупційної політики: дис. ... докт. наук з держ. управл.: 25.00.01. Дніпро, 2019. 562 с.*
9. Коротких А. Ю. *Проблеми юридичної відповідальності державних службовців за трудовим законодавством України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2019. 472 с.*
10. Настюк В. Я., Бєлєвцева В. В., Клок О. В. *Адміністративно-правові проблеми протидії корупції в Україні: монографія / за заг. ред. В. Я. Настюка. Харків: Право, 2017. 216 с.*
11. Шинкаренко Н. В. *Адміністративно-правовий механізм запобігання корупції в органах поліції. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 4 (75). С. 209–215.*
12. Дудоров О. О., Коломоєць Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. *Загально-теоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні: монографія. Запоріжжя: Гельветика, 2019. 476 с.*
13. Приходько А. А. *Адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2020. 485 с.*
14. Оніщук М. В. *Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави. Віче. 2010. № 18. С. 6–7.*
15. Оніщук М. В., Савчин М. В. *Пряма дія Конституції та імплементация її положень в адміністративному судочинстві. Слово Національної школи суддів України. 2020. № 2 (31). С. 6–26. doi:10.37566/2707-6849-2020-2(31)-1.*

References

1. Shuklina, N. H., Heorhitsa, A. Z. *On the question to the content of the constitutional and legal category «democracy» [Do pytannia pro zmist konstytutsiino-pravovoi katehorii «demokratiia»]. Scientific Bulletin of Chernivtsi University (Series Law). 2003. Vol. 172. P. 46–51 [ukr.]*
2. Akhtyrskaya, N. M. *International cooperation during criminal proceedings in relation to corruption offences: subjects and plenary powers [Mizhnarodne spivrobitnytstvo pid chas kryminalnoho provadzhennia shchodo koruptsiinykh pravoporushen: subiekty ta povnovazhennia]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University (Series Law). 2015. Vol. 34 (3). P. 67–70 [ukr.]*

3. Zarosylo, V. O., Hladky, V. V. Bribery as a Basic Form of Corruption [Khabarnytsvo yak bazysna forma proiavu koruptsii]. *Journal of the South Regional Center of National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2018. Vol. 16. P. 123–139 [ukr.]
4. Akhtyrska, N. M. International experience in the fight against corruption as a vector of formation of the National Anti-Corruption Policy: Review of Romanian legislation [Mizhnarodnyi dosvid borotby z koruptsiieiu yak vektor formuvannia natsionalnoi antykoruptsiinoi polityky: ohliad zakonodavstva Rumunii]. *Viche*. 2015. Vol. 18. P. 2–5 [ukr.]
5. Hladky, V. V. Prohibition of nepotism in Ukraine [Zaborona nepotyzmu v Ukraini]. *Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension: Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference, Kyiv, December 7, 2018 p.* Kyiv: NAIA, 2018. Vol. 2. P. 335–338 [ukr.]
6. Nonik, V.V. Mechanisms of formation and implementation of anti-corruption policy in Ukraine [Mekhanizmy formuvannia ta realizatsii antykoruptsiinoi polityky v Ukraini]: *Dissertation on Doctor of Science in Public Administration: 25.00.02.* Mykolayiv, 2019. 402 p. [ukr.]
7. Komirchyi, P. O. Administrative and legal bases for public service in law enforcement area of Ukraine [Administratyvno-pravovi zasady publichnoi sluzhby u pravookhoronnii sferi Ukrainy]: *Dissertation on Doctor of Legal Sciences degree: 12.00.07.* Kyiv, 2020. 611 p. [ukr.]
8. Novak, A. M. Theoretical and methodological essentials of formation and implementation national anti-corruption policy. [Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia ta realizatsii natsionalnoi antykoruptsiinoi polityky]: *Dissertation on Doctor of Science in Public Administration: 25.00.01.* Dnipro, 2019. 562 p. [ukr.]
9. Korotkych, A. U. The problems of legal responsibility of public servants under the labour laws of Ukraine [Problemy yurydychnoi vidpovidalnosti derzhavnykh sluzhbovtiv za trudovym zakonodavstvom Ukrainy]: *Dissertation on Doctor of Legal Sciences degree: 12.00.05.* Kyiv, 2019. 472 p. [ukr.]
10. Nastiuk, V. Y., Bielievtseva, V. V., Klok, O. V. Administrative and legal problems of combating corruption in Ukraine [Administratyvno-pravovi problemy protydii koruptsii v Ukraini]: *monograph / ed. by V. Y. Nastiuk.* Kharkiv: Pravo, 2017. 216 p. [ukr.]
11. Shinkarenko, N. V. Administrative and legal mechanism to prevent corruption within the police agencies [Administratyvno-pravovyi mekhanizm zapobihannia koruptsii v orhanah politycii]. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2016. № 4 (75). P. 209–215 [ukr.]
12. General theoretical, administrative and criminal legal bases of conceptualization of anti-corruption reform in Ukraine [Zahalnoteoretychni, administratyvno- ta kryminalno-pravovi osnovy kontseptualizatsii antykoruptsiinoi reformy v Ukraini]: *monograph / Ed.*

by O. O. Dudorov, T. O. Kolomoiets, S. M. Kushnir, O. L. Makarenkov. Zaporizhzhia: Helvetica, 2019. 476 p. [ukr.]

13. Prikhodko, A. A. *Administrative and legal support for preventing and countering corruption in Ukraine in the context of European integration [Administrativno-pravove zabezpechennia zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini za umov yevrointehratsii]*: Dissertation on Doctor of Legal Sciences degree: 12.00.07. Dnipro, 2020. 485 p. [ukr.]

14. Onishchuk, M. V. *The supremacy of the Constitution as a fundamental principle of the state of justice*. Viche. 2010. Vol. 18. P. 6–7 [ukr.]

15. Onishchuk, M. V., Savchyn, M. V. *Direct effect of the Constitution and implementation of its provisions in administrative justice [Priama diia Konstytutsii ta implementatsiia yii polozhen v administrativnomu sudochynstvi]*. Slovo of the National School of Judges of Ukraine. 2020. № 2 (31). С. 6–26. doi:10.37566/2707-6849-2020-2(31)-1 [ukr.]

ПОЛЬНА О. Антикору́пційне значення адміністративно-правового обмеження спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя.

Стаття присвячена формулюванню актуальної комплексної наукової думки про антикорупційне значення адміністративно-правового обмеження спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя України. Окреслюється загальна антикорупційна сутність досліджуваного адміністративно-правового обмеження, виявляються та систематизуються основні риси такого обмеження, що характеризують його антикорупційне значення. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: адміністративно-правове обмеження, антикорупційне значення, кадровий бар'єр, кадровий інструмент, корупція в системі правосуддя, система правосуддя, спільна робота близьких осіб.

ПОЛЬНА О. Антикору́пционное значение административно-правового ограничения совместной работы близких лиц в системе правосудия.

Статья посвящена формулировке актуальной комплексной научной мысли об антикоррупционном значении административно-правового ограничения совместной работы близких лиц в системе правосудия Украины. Определяется общая антикоррупционная сущность исследуемого административно-правового ограничения, выявляются и систематизируются основные черты данного ограничения, характеризующие его антикоррупционное значение. В выводах к статье обобщаются результаты исследования.

Ключевые слова: административно-правовое ограничение, антикоррупционное значение, кадровый барьер, кадровый инструмент, коррупция в системе правосудия, система правосудия, совместная работа близких лиц.

POLNA O. An anti-corruption value of administrative and legal restrictions of joint work of near persons in justice system.

The article focuses on the formulation of an urgent comprehensive scientific thought on the anti-corruption value of the administrative and legal restriction of the closely affiliated persons' collaboration in the justice system of Ukraine. It is a justified restriction of the citizens' rights to access professional public service in the justice system, provided by national administrative legislation, to continue public service and to exercise a career in this system, by preventing the conclusion of a service contract, blocking the promotion of persons, if this predetermines about direct subordination to a closely affiliated person; termination of official legal relations with persons who are in a relationship of direct subordination to a closely affiliated person.

It is noted that the general anti-corruption essence of the restriction under consideration is manifested in the fact that this restriction appears as a «personnel barrier» for increasing corruption risks in the justice system due to the implementation of personnel policy, as well as a “personnel instrument” for correcting situations when a violation of the corresponding restrictions takes place.

Considering the concept and essence of limiting the collaboration of closely affiliated persons in the justice system, the author proves that the anti-corruption value of such a limitation is that it: while restricting the joint work of closely affiliated persons in the justice system, makes it impossible for nepotism as a separate manifestation of corruption to arise in this system; is a real barrier that reduces the dynamics of the spread of corruption and limits its scale (primarily, in the form of nepotism) in the system of public administration subjects in Ukraine in general and in the justice system in particular; contributes to increasing the authority of judges, professional public service in general and the level of respect and trust of society in the judiciary, the state, as well as reducing legal nihilism in society; maximizes positive incentives for lawful behavior of citizens in general and professional public servants in the justice system, in particular; is the actual result of a public demand for a decrease in the level of tolerance to corruption in the public administration system in general and in justice system, in particular.

In the conclusions to the article, it is noted that non-compliance with the administrative and legal restrictions on the collaboration of closely affiliated persons in the justice system creates a situation in which the public service bodies in this system are filled with close persons, who may enter into a corruption conspiracy to use the common good and public interest in their own (personal) interests, which is unacceptable because it distorts the purpose of the existence of the state in general and the judicial power, in particular.

Key words: administrative and legal restrictions, anti-corruption value, corruption in the justice system, joint work of closely affiliated persons, justice system, personnel barrier, personnel tool.

УДК 342.925:342.842

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-7

Оксана ГНАТІВ,
*доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету ім. Івана Франка,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0002-4161-8478*

ВИБОРЧІ СПОРИ В ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЯХ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Розгляд і вирішення виборчих спорів є особливо актуальним для Української держави з огляду на необхідність дотримання легітимних процедур обрання не лише народних депутатів, Президента України, а й органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Вибори, незалежно від їх рівня, є формою безпосередньої демократії, проявом народовладдя при формуванні державних органів та органів місцевого самоврядування в передбаченому законом порядку. Дотримання норм Конституції та законів України, забезпечення дії принципу верховенства права на всіх стадіях виборчого процесу, рівних можливостей для реалізації конституційних прав виборців, а також захист прав та законних інтересів у встановленому законом порядку шляхом звернення з позовом до адміністративного суду в сукупності гарантує легітимність виборчого процесу та переходу влади на всіх рівнях державного управління.

Конституційні засади виборчого процесу встановлені в статтях 1, 5, 7, 8, 36, 69–71, 76–77, 103, 136 та 141 Конституції України [1]. Порухення цих засадничих норм ставить під сумнів легітимність обрання того чи іншого органу влади чи посадової особи. У контексті забезпечення виборчих прав особливо роль відіграють акти судової влади. Йдеться насамперед про постанови Верховного Суду та викладені у них правові позиції (висновки щодо застосування норм права), які відповідно до частин п'ятої, шостої Закону України «Про судоустрій та статус

суддів» від 02 червня 2016 року є обов'язковими для усіх суб'єктів владних повноважень, що керуються (застосовують) у своїй діяльності нормативно-правовий акт, який містить відповідну правову норму, та враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [2]. Впровадження цієї законодавчої норми покликане забезпечити єдність судової практики, не допустити її розпорошення, тобто різного застосування однієї й тієї ж правової норми судами по-різному, що негативно відбивається не лише на судовій системі, а й на усіх сферах суспільного життя.

У зв'язку із тим, що протягом 2019–2020 років Українська держава перебувала фактично у стані перманентних виборів, виникає необхідність дослідження судової практики Верховного Суду, зокрема Великої Палати, у цій сфері суспільних відносин. Тим паче, що у 2019 році Верховна Рада України ухвалила єдиний нормативно-правовий акт у сфері виборчих правовідносин – Виборчий кодекс України [3].

При зверненні за захистом своїх виборчих прав громадяни України нерідко демонструють низький рівень правової культури. До такого висновку слід дійти, аналізуючи Постанову Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 9901/952/18 за позовом ОСОБА_3 до Верховної Ради України, треті особи: Голова Верховної Ради України, Президент України, у якому просив: визнати незаконним та неконституційним рішення відповідача, а саме прийняття частини першої ст. 49 Закону України від 05 березня 1999 року «Про вибори Президента України» у редакції Закону України від 13 березня 2014 року «Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу» у частині, згідно з якою грошова застава вноситься кандидатом на пост Президента України у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії (після початку виборчого процесу та до подання документів Центральної виборчої комісії для реєстрації) у розмірі два мільйони п'ятсот тисяч гривень; стягнути з ВРУ на користь народу України моральну шкоду в розмірі 100 тис. гривень [4].

Як убачається зі змісту цієї Постанови, суб'єкт звернення не лише не розмежовує поняття «неконституційність» і «незаконність», а й не заперечує можливості захисту своїх виборчих прав шляхом звернення до Конституційного Суду України, оскільки таке звернення, на думку позивача, можливе лише після застосування судом загальної юрисдикції неконституційного Закону при вирішенні його справи. Верховний Суд слушно зауважив, що дії Верховної Ради України щодо розгляду та прийняття законопроектів не є управлінськими, а отже, не підпадають під юрисдикцію адміністративних судів, тому до них мають застосовуватися законодавчі положення, які забезпечують ефективний захист прав та інтересів і дозволяють вдатися до інших юрисдикційних форм такого захисту. Безперечно, що функції законотворення є предметом контролю суду конституційної юрисдикції, про що не

раз наголошував Конституційний Суд України, а також Верховний Суд. Зазначена справа наочно демонструє необхідність здійснення просвітницьких заходів для забезпечення реалізації виборчих прав та їх захисту із залученням фахівців у сфері захисту виборчих прав, а не лише громадських активістів.

Не менш цікавою є справа № 9901/430/19, у якій позивачі просили Касаційний адміністративний суд визнати дії Центральної виборчої комісії при організації підготовки та проведення позачергових виборів народних депутатів України 21 липня 2019 року такими, що не відповідають принципу верховенства права, та такими, що не забезпечили громадянам України, у тому числі позивачам, умов для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при здійсненні ними своїх виборчих прав на позачергових виборах народних депутатів України 21 липня 2019 року; визнати таким, що не відповідає вимогам Конституції України та скасувати протокол про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за результатами проведення позачергових виборів народних депутатів України 21 липня 2019 року від 3 серпня 2019 року [5].

Велика Палата Верховного Суду вкотре наголосила, що право на оскарження результатів виборів має визначені часові межі, встановлення яких є виправданим з огляду на легітимну мету встановлення таких меж. Більше того, суд вказав, що у позивачів не було підстав для виникнення жодних розумних очікувань щодо розгляду та вирішення їх позову, оскільки внаслідок власних помилок і допущених порушень норм процесуального права, що об'єднані в одному позові вимоги у такому поєднанні непідсудні Касаційному адміністративному суду у складі Верховного Суду.

Однак слід зазначити, що позивачі не зрозуміли викладених у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 серпня 2019 року мотивів і звернулися про її роз'яснення, зокрема, якими нормами Конституції України керувалася Велика Палата при ухваленні цієї Постанови [6]. По-перше, процесуальні кодекси не передбачають додаткового обґрунтування ухвалених судових рішень, про що зазначила Велика Палата в ухвалі від 22 серпня 2019 року. По-друге, брак правової свідомості позбавляє позивачів розуміння правової природи такого процесуального інституту, як апеляційне провадження.

У справі № 9901/423/19 Касаційний адміністративний суд, з висновками якого погодилася Велика Палата, наводить ознаки протиправної бездіяльності, а також чинники, які дають підстави зробити висновок про таку протиправність. Так, на думку Верховного Суду, для визнання бездіяльності протиправною мають значення: юридичний зміст, значимість, тривалість та межі бездіяльності, фактичні підстави її припинення, а також шкідливість бездіяльності для прав та інтересів заінтересованої особи [7], а не сам факт неналежного виконання чи невиконання обов'язкових дій. При цьому до уваги обов'язково необхідно брати конкретні умови, обставини та

причини невиконання та/або неналежного виконання своїх обов'язків зобов'язаним суб'єктом. Незважаючи на те, що наведені ознаки стосувалися адміністративної справи щодо бездіяльності Центральної виборчої комісії, вони мають універсальний характер і не повинні обмежуватися сферою виборчих правовідносин.

Важливою з точки зору вирішення питання про бездіяльність Центральної виборчої комісії є Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 9901/436/19. У зазначеній Постанові Суд наголошує, що за наявності об'єктивних обставин, коли у визначені строки не можна встановити підсумки голосування і чинне виборче законодавство України не вирішує питання, у який спосіб має діяти Центральна виборча комісія у таких випадках, остання повинна дотримуватися принципу належного врядування. Принцип належного врядування передбачає, що в разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на основоположні права людини, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб [8]. На думку Великої Палати, критеріями принципу належного врядування, а відповідно і правомірності дій Центральної виборчої комісії є: передбачуваність, обґрунтованість, добросовісність, розсудливість, пропорційність, своєчасність, забезпечення конституційних прав суб'єктів виборчого процесу [9].

Вироблення у судовій практиці критеріїв належного врядування є важливим з огляду на об'єктивну неспроможність законодавства України передбачити усі можливі ситуації, які можуть виникнути на практиці і забезпечити послідовний алгоритм дій щодо кожної з них. За відсутності відповідного правового регулювання саме судова практика Верховного Суду покликана усунути наявні у законодавстві прогалини з метою запобігання порушенням конституційних прав, свобод та законних інтересів учасників публічно-правових відносин.

Важливими є висновки, зроблені Верховним Судом у справі № 9901/437/19 стосовно гарантування права за захист при порушенні виборчого законодавства. Велика Палата з посиланням на практику Європейського суду з прав людини зазначає, що наявність національної системи ефективного розгляду окремих скарг і звернень з питань, пов'язаних із виборчими правами, є однією з основних гарантій вільних і справедливих виборів. Метою впровадження згаданої системи є забезпечення ефективного здійснення особистих виборчих прав та підтримання загальної довіри до управління виборчим процесом [10]. Таким чином, процедура оскарження порушень виборчого законодавства повинна забезпечити об'єктивний і неупереджений розгляд справи компетентним органом, що виступає гарантією ухвалення справедливого та обґрунтованого рішення, а також запобігти можливим зловживанням у процесі його прийняття і виконання, як з боку самого органу, так і окремих осіб, які входять до його складу.

У Постанові від 01 квітня 2020 року у справі № 815/1666/18 з адміністративним позовом до суду звернулася виборча комісія, яка просила визнати протиправною бездіяльність відповідача, що виражається в систематичному неприбутті на першу сесію новообраної Селищної ради 1 та 19 березня 2018 року та неприбутті на засідання Виборчої комісії 24 березня 2018 року, на якому мало вирішуватися питання про здійснення заходів щодо забезпечення скликання та проведення першої сесії місцевої ради; зобов'язати відповідача особисто взяти участь у першій сесії новообраної Селищної ради шляхом прибуття до приміщення, де вона буде проводитись, відповідно до постанови Виборчої комісії про повторне (втретє) скликання першої сесії новообраної Селищної ради Таїровської ОТГ у встановлений Виборчою комісією час, реєстрації у протоколі першого пленарного засідання першої сесії новообраної Селищної ради Таїровської ОТГ та перебування на цьому засіданні [11]. Проаналізувавши чинне виборче законодавство України та функції виборчої комісії, зокрема, Суд дійшов слушного висновку, що повноваження виборчої комісії щодо звернення з адміністративним позовом чітко регламентовані ст. 275 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Відсутність у законодавстві України вказівки щодо можливості звернення до суду з такими вимогами, які зазначив позивач, свідчить про відсутність у нього права, яке підлягає судовому захисту, що, на думку Верховного Суду, є підставою для відмови у відкритті провадження у справі, а якщо таке відкрите – закриттю з підстави, що вимога не підлягає розгляду за правилами адміністративного судочинства. Йдеться про те, що вимога не підлягає судовому розгляду, оскільки є неправовою, бо суб'єкт владних повноважень не наділений правом звернення з такою вимогою до суду.

При розгляді справи № 9901/553/19 Велика Палата Верховного Суду слушно звернула увагу на ту обставину, що «порушення вимог процесуального закону відносно форми та змісту позовної заяви, яке на підставі процесуального закону зумовило ухвалення рішення про повернення позовної заяви без розгляду через порушення правил об'єднання позовних вимог, у вимірі зазначених вище передумов виключає необхідність з'ясування питання про те, чи з додержанням вимог, встановлених ст. 160, 161 КАС України, подана позовна заява щодо однієї з вимог, яка підсудна Верховному Суду» [12]. Водночас Верховний Суд у Постанові від 20 січня 2021 року у справі № 490/2254/20 вказує, що підхід щодо підстав повернення апеляційної скарги не повинен бути надто формальним [13]. Видається, щоб перевірити дотримання суб'єктом звернення вимог щодо форми та змісту позовної заяви, заяви, скарги необхідно ознайомитися із її змістом. При ознайомленні зі змістом суддя не може не помітити інших підстав для її повернення, тому для забезпечення завдань, покладених процесуальним законом, завдань відповідного судочинства суд повинен якнайбільш повно з'ясувати підстави для повернення.

Також слід зазначити, що у Постанові від 04 листопада 2020 року у справі № 420/2651/20 (п. 21) Велика Палата Верховного Суду дала визначення протиправної бездіяльності суб'єкта владних повноважень, під якою потрібно розуміти зовнішню форму поведінки (діяння) цього органу, що полягає (проявляється) у неприйнятті рішення чи у нездійсненні на користь заінтересованих осіб юридично значущих й обов'язкових дій, які на підставі закону та/або іншого нормативно-правового регулювання віднесені до компетенції суб'єкта владних повноважень, були об'єктивно необхідними й реально можливими для реалізації, але фактично не були здійснені [14]. Таке визначення слід застосовувати не лише щодо органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а й їх посадових та службових осіб. Важливість визначення протиправної бездіяльності суб'єкта владних повноважень має важливе значення також для інших галузей права України, зокрема, для відшкодування шкоди, завданої неправомірною бездіяльністю суб'єктів владних повноважень (статті 1173, 1174 Цивільного кодексу України [15]).

Не менш революційними є правові висновки, висловлені Великою Палатою Верховного Суду у Постанові від 07 січня 2021 року у справі № 9901/1/21 [16]:

- Верховному Суду підсудні справи щодо оскарження рішення, дії або бездіяльності Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів виборів чи всеукраїнського референдуму;
- апеляційному адміністративному суду в апеляційному окрузі, що включає місто Київ, підсудні усі інші рішення, дії або бездіяльності Центральної виборчої комісії, члена цієї комісії, прийняті у межах виборчого процесу, у тому числі у випадках, коли вона здійснює контрольні повноваження щодо дій/рішення/бездіяльності відповідної територіальної виборчої комісії, переймаючи на себе її повноваження під час місцевих борів.

До нетипових виборчих справ слід віднести справу № 9901/324/20, яка переглядалася Великою Палатою Верховного Суду і Постановою від 25 жовтня 2020 року апеляційну скаргу було залишено без задоволення. Суд дійшов висновку, що за своєю правовою природою опитування Президента України є екзит-полом, тобто звичайним соціальним опитуванням з метою з'ясування думки населення України з важливих соціально-економічних питань, а отже, немає підстав вважати його неправомірним [17]. Водночас у своїх окремих думках Д. А. Гудима [18] та В. В. Пророк, Т. О. Анцупова, О. Р. Кібенко, Л. М. Лобойко [19] доходять протилежних висновків. При цьому судді вказують, що, незважаючи на відсутність у законодавстві України поняття прихованої передвиборної агітації, оскаржувані дії вказують на наявність, за своєю суттю, прихованих агітаційних гасел під час відеозвернень.

Попри те, що спори, пов'язані із передвиборною агітацією, належать до виборчих спорів, на нетиповість цієї справи вказують дві обставини. По-перше, йдеться про місцеві вибори і за загальним правилом такі справи підсудні місцевим окружним

адміністративним судам. Водночас йдеться про оскарження дій Президента України і за цих обставин застосовується норма, яка міститься у частині четвертій ст. 22 КАС України. По-друге, йдеться, по суті, про визначення поняття прихованої передвиборної агітації, що за таких обставин слід вважати виключною правовою проблемою, зважаючи на відсутність легального визначення цього терміна.

Досліджуючи питання розгляду виборчих спорів також слід зазначити, що право на оскарження дій суб'єктів виборчого процесу, які не завжди є суб'єктами владних повноважень, є обмеженим і стосується лише випадків порушення прав виборців під час проведення виборів відповідного рівня. Такого ж висновку дійшов Верховний Суд у Постанові від 29 квітня 2020 року у справі № 9901/510/19 [20]. Це пов'язано насамперед з тим, що особливістю виборчих справ є спеціальні (скорочені) строки звернення до адміністративного суду за захистом своїх виборчих справ, а також скорочені строки їх розгляду і вирішення. По-перше, після завершення виборів втрачається сама мета захисту виборчих прав, а отже, і звернення до суду. По-друге, держава не може жити у режимі постійних виборів. У зв'язку із цим обмеження строку на звернення до суду за захистом виборчих прав.

У результаті проведеного дослідження потрібно вказати на важливість судової практики Верховного Суду, зокрема, його правових висновків на шляху формування України як правової держави. При цьому Верховний Суд не підміняє Верховну Раду України як єдиний орган законотворення, а лише шляхом правотлумачення заповнює законодавчі прогалини з метою забезпечення не лише конституційних прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, а й запобігання прийняттю необґрунтованих судових рішень щодо бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Більше того, правові позиції Верховного Суду щодо умов неправомірності бездіяльності та критеріїв належного врядування є універсальними, що підтверджує необхідність їх застосування при вирішенні інших категорій справ.

Перелік використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1998 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08#n54> (дата звернення 11 квітня 2021 року)
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 11 квітня 2021 року)
3. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 11 квітня 2021 року)

4. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 9901/952/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81288681> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
5. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 серпня 2019 року у справі № 9901/430/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83642878> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
6. *Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2019 року у справі № 9901/430/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83821060> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
7. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 9901/423/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83642862> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
8. *Справа «Рисовський проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 20 жовтня 2011 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
9. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 9901/436/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83692606> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
10. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 9901/437/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83692852> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
11. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 квітня 2020 року у справі № 815/1666/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88952213> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
12. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 квітня 2020 року у справі № 9901/553/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/89180569> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
13. *Постанова Верховного Суду від 20 січня 2021 року у справі № 490/2254/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94362756> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
14. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 листопада 2020 року у справі № 420/2651/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/93217972> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
15. *Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*
16. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 січня 2021 року у справі № 9901/1/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94062714> (дата звернення 11 квітня 2021 року)*

17. *Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 жовтня 2020 року у справі № 9901/324/20.* URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/92415623?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=j101&ga=2.153718968.181314590.1618072845-452059477.1612706739 (дата звернення 11 квітня 2021 року)

18. *Окрема думка (розбіжна) судді Великої Палати Верховного Суду Гудими Д. А. у справі № 9901/324/20.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92415630> (дата звернення 11 квітня 2021 року)

19. *Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Пророка В. В., Анцупової Т. О., Кібенко О. Р., Лобойка Л. М. у справі № 9901/324/20.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92415625> (дата звернення 11 квітня 2021 року)

20. *Постанова Верховного Суду від 29 квітня 2020 року у справі № 9901/510/19.* URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/89252050?q=%22%D0%A6%D0%92%D0%9A%22> (дата звернення 11 квітня 2021 року)

References:

1. *The Constitution of Ukraine of June 28, 1996.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08#n54> (access date 11.04.2021) [ukr.]
2. *On the judiciary and the status of judges: Law of Ukraine of June 2, 2016.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (access date 11.04.2021) [ukr.]
3. *Electoral Code of Ukraine: Law of Ukraine of December 19, 2019.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (access date 11.04.2021) [ukr.]
4. *Resolution of the Supreme Court of March 27, 2019, in case No 9901/952/18.* URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81288681> (access date 11.04.2021) [ukr.]
5. *Resolution of the Supreme Court of August 14, 2019, in case No 9901/430/18.* URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83642878> (access date 11.04.2021) [ukr.]
6. *Order of the Supreme Court of August 22, 2019, in case No 9901/430/18.* URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83821060> (access date 11.04.2021) [ukr.]
7. *Resolution of the Supreme Court of March 27, 2019, in case No 9901/423/19.* URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83642862> (access date 11.04.2021) [ukr.]
8. *Judgment of the European Court of Human Rights in case Rysovskyy v. Ukraine (application no. 29979/04) of October 20, 2011.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text (access date 11.04.2021) [ukr.]
9. *Resolution of the Supreme Court of August 15, 2019, in case No 9901/436/19.* URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83692606> (access date 11.04.2021) [ukr.]
10. *Resolution of the Supreme Court of August 15, 2019, in case No 9901/437/19.* URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83692852> (access date 11.04.2021) [ukr.]

11. Resolution of the Supreme Court of April 1, 2020, in case No 815/1666/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88952213> (access date 11.04.2021) [ukr.]
12. Resolution of the Supreme Court of April 15, 2020, in case No 9901/553/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/89180569> (access date 11.04.2021) [ukr.]
13. Resolution of the Supreme Court of January 20, 2021, in case No 490/2254/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94362756> (access date 11.04.2021) [ukr.]
14. Resolution of the Supreme Court of November 4, 2020, in case No 420/2651/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/93217972> (access date 11.04.2021) [ukr.]
15. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (access date 11.04.2021) [ukr.]
16. Resolution of the Supreme Court of January 7, 2021, in case No 9901/1/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94062714> (access date 11.04.2021) [ukr.]
17. Resolution of the Supreme Court of October 25, 2020, in case No 9901/324/20. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/92415623?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=j101&ga=2.153718968.181314590.1618072845-452059477.1612706739 (access date 11.04.2021) [ukr.]
18. Dissenting opinion of the judge of The Grand Chamber of the Supreme Court D. Hudyma, in case No 9901/324/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92415630> (access date 11.04.2021) [ukr.]
19. Dissenting opinion of the judges of The Grand Chamber of the Supreme Court V. Prorok, T. Antsupova, O. Kibenko, L. Loboyko, in case No 9901/324/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92415625> (access date 11.04.2021) [ukr.]
20. Resolution of the Supreme Court of April 29, 2020, in case No 9901/510/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/89252050?q=%22%D0%A6%D0%92%D0%9A%22> (access date 11.04.2021) [ukr.]

ГНАТИВ О. Вибірчі спори в правових позиціях Верховного Суду.

У статті досліджуються постанови Верховного Суду у сфері захисту виборчих прав. Автором на конкретних прикладах проілюстровано важливість судової практики для ефективного захисту виборчих прав усіх учасників виборчого процесу в Україні. Тлумачення правових норм Верховним Судом покликане забезпечити визначеність правової норми при застосуванні її для вирішення судових спорів.

Ключові слова: виборче право, Верховний Суд, право на захист, виборча справа.

ГНАТИВ О. Избирательные споры в правовых позициях Верховного Суда.

В статье исследуются постановления Верховного Суда в сфере защиты избирательных прав. Автор на конкретных примерах иллюстрирует важность судебной

практики для эффективной защиты избирательных прав всех участников избирательного процесса в Украине. Толкование правовых норм Верховным Судом призвано обеспечить определенность правовой нормы при применении ее для решения судебных споров.

Ключевые слова: избирательное право, Верховный Суд, право на защиту, избирательное дело.

HNATIV O. Electoral disputes in the legal positions of the Supreme Court.

The article is devoted to the study of the rulings of the Supreme Court in the field of suffrage protection. The author uses specific examples to illustrate the importance of jurisprudence for the effective protection of the said rights of all participants in the election process in Ukraine. The interpretation of legal regulations by the Supreme Court is designed to ensure the certainty of the legal regulation when applying it to resolve disputes in the court.

At the same time, the analysis of jurisprudence demonstrates the low level of legal culture in society, as well as the need for educational measures to ensure the exercise of suffrage and their protection. Particular emphasis has been placed on the universality of the legal conclusions of the Supreme Court. In particular, certain criteria of good governance can be applied when considering administrative cases related to the exercise of powers of state bodies and local self-government bodies, their officials, regardless of the category of cases. The conclusion regarding the conditions for declaring the inaction of the subjects of power illegal is similar. At the same time, the Supreme Court does not always achieve legal certainty in its rulings. An example is the case on the legal nature of the President's of Ukraine poll, which does not specify the criteria for distinguishing covert agitation from the poll (exit poll).

The resolution of procedural issues related to the delimitation of jurisdiction, as well as the issues of consolidation and separation of claims, has equal importance. The issue of election cases, including territorial ones, jurisdiction, needs to be resolved, given the reduced deadlines for applying for protection of suffrage. The unity of the practice of application of procedural regulations ensures the equality of participants in the administrative process before the procedural law and the court. The analysis of the case law of the Supreme Court shows its compliance with international standards, in particular, the case law of the European Court of Human Rights.

Key words: suffrage, Supreme Court, right to defense, election case.

УДК 341.63

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-8

Сусанна СУЛЕЙМАНОВА,
доцент кафедри цивільного процесу Національного
університету «Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0002-3958-5558

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ВІДСТРОЧЕННЯ АБО РОЗСТРОЧЕННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖНОГО СУДУ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

Постановка проблеми. З аналізу норм, розміщених у главі 3 «Визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу» розділу IX Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) вбачається, що законодавець імперативно врегульовує повноваження суду під час розгляду заяв про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу. При цьому в цій главі не міститься норми, яка б дозволяла суду вирішувати питання щодо відстрочки чи розстрочки виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу в разі надання дозволу на його виконання.

Водночас ст. 435 ЦПК України, що розміщена в його розділі VI «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб)», норми якої застосовуються вже на стадії виконання судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів

(посадових осіб), встановлює можливість вирішувати питання щодо відстрочки або розстрочки виконання, однак повноваженнями щодо цього наділяється лише суд, який розглядав справу як суд першої інстанції. Тотожна за змістом норма закріплена і в ст. 33 Закону України «Про виконавче провадження». У зв'язку з цим на практиці виникає питання: чи може суд, який розглядав заяву про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, вважатися судом, який розглядав справу як суд першої інстанції, й, відповідно, вирішувати питання про відстрочення або розстрочення виконання рішення міжнародного комерційного арбітражного суду?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти визнання та виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу розкриті у працях Т. Захарченко, В. Комарова, В. Кочина, С. Кравцова, З. Литвиненко, М. Селівона, Т. Сліпчук та ін. Водночас малодослідженою залишається проблема відстрочення або розстрочення виконання рішення міжнародного комерційного арбітражного суду. Відповідно, окреслене питання потребує ґрунтовного наукового осмислення.

Метою статті є аналіз проблемних питань судової практики, які виникають при вирішенні справ про відстрочення або розстрочення виконання рішення міжнародного комерційного арбітражного суду і надання пропозицій щодо шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частини першої ст. 474, частини першої ст. 482 ЦПК України рішення міжнародного комерційного арбітражу визнається та виконується в Україні, якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності.

Визнання іноземного судового рішення є необхідною передумовою його примусового виконання, яке можливе лише внаслідок відповідного розпорядження компетентного суду тієї держави, де запитується визнання й виконання цих рішень.

За результатами розгляду заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу суд постановляє ухвалу про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу або про відмову у визнанні і наданні дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу за правилами, встановленими ЦПК України для ухвалення рішення. На підставі ухвали суду про задоволення заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу видається виконавчий лист, який вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів не пізніше наступного дня з дня його видання в порядку, встановленому Положенням про Єдиний державний реєстр виконавчих документів (частини 1, 10 ст. 479 ЦПК України).

Перш ніж переходити до аналізу законодавчих норм і судової практики з окресленого питання, розглянемо історію правового регулювання порядку розгляду заяв про визнання та виконання рішень Міжнародного комерційного арбітражного суду (далі – МКАС) та Морської арбітражної комісії (далі – МАК) при Торгово-промисловій палаті України (далі – ТПП України), а також визначення органу, компетентного розглядати ці заяви.

Починаючи з 1994 року, законодавство України у цій сфері неодноразово змінювалось.

У період з 1995 до 2004 року рішення МКАС і МАК при ТПП України при їх виконанні на території України мали виконавчу силу, у зв'язку з чим сторона, на користь якої було винесено таке рішення, могла безпосередньо звернутися до виконавчої служби за місцезнаходженням відповідача за виконанням цього арбітражного рішення. Водночас такий порядок виконання рішень МКАС і МАК при ТПП України, незважаючи на свою, на перший погляд, простоту, не завжди був ефективним та досконалим. Це, зокрема, стосувалося випадків, коли необхідно було відстрочити або розстрочити виконання, або встановити чи змінити спосіб і порядок виконання рішення, наприклад, у випадку відсутності у боржника грошових коштів звернути стягнення на його майно. Однак державний виконавець не міг самостійно змінювати порядок та спосіб виконання рішення, визначений у виконавчому документі. Таке право належить лише органу, що видав виконавчий документ. Водночас таке право відсутнє також і у складу арбітражного суду, що розглянув справу, оскільки арбітражний розгляд припиняється остаточним арбітражним рішенням і склад арбітражного суду з моменту підписання цього рішення втрачає свої повноваження і може лише виправити або роз'яснити рішення у випадках, передбачених Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж», зокрема коли в арбітражному рішенні допущені помилки в підрахунках, описки, друкарські помилки або інші помилки аналогічного характеру, або винести додаткове рішення стосовно вимог, які були заявлені під час арбітражного розгляду, але не були відображені в рішенні [1, с. 163].

У зв'язку з прийняттям у травні 2004 р. Закону України «Про третейські суди» до Закону України «Про виконавче провадження» були внесені зміни, відповідно до яких як рішення іноземних судів та арбітражів, так і рішення третейських судів, що прийняті в Україні, виконуються на підставі виконавчих документів, які видаються судовими органами. У п. 1 частини першої ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII, що діє сьогодні, зазначено, що підлягають примусовому виконанню рішення на підставі таких виконавчих документів: «виконавчих листів та наказів, що видаються судами у передбачених законом випадках на підставі судових рішень, рішень третейського суду, рішень

міжнародного комерційного арбітражу, рішень іноземних судів та на інших підставах, визначених законом або міжнародним договором України».

ЦПК України (у редакції Закону України від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII) вніс зміни у регулювання питання інстанційної юрисдикції справ про визнання та надання дозволу на виконання рішень МКАС та їх оспорювання. Відповідно до частини другої ст. 23 ЦПК України *справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (за місцезнаходженням арбітражу).*

Відповідно до частини другої ст. 24 ЦПК України Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції.

Віднесення розгляду справ про визнання та виконання рішень міжнародних комерційних арбітражів до компетенції апеляційних судів як судів першої інстанції і Верховного Суду як суду апеляційної інстанції на часі, є позитивною новелою і відповідає досвіду західних країн. Адже, враховуючи складність та специфіку питань, що виникають під час розгляду заяв про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, місцеві загальні суди не завжди можуть правильно застосовувати положення міжнародних конвенцій. Судові помилки, які допускаються під час розгляду заяв про визнання і надання дозволу на виконання рішень міжнародних комерційних арбітражів, можуть призвести до несприятливих наслідків і негативно позначаються на міжнародному іміджі України. Отже, за характером спірних правовідносин розгляд цієї категорії справ властивий судам вищих інстанцій.

Таким чином, на сьогодні в Україні встановлений єдиний порядок визнання та виконання рішень міжнародних комерційних арбітражів, що повністю відповідає положенням Нью-Йоркської конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень (далі – Нью-Йоркська конвенція), яка була прийнята 10 липня 1958 року.

Аналіз практики вирішення судами України питань, пов'язаних із відстроченням і розстроченням виконання рішення міжнародного комерційного арбітражного суду показав, що ними відповідне законодавство застосовується неоднаково. Зокрема, деякі суди відмовляють у задоволенні заяв про відстрочення виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, вказуючи на відсутність у них відповідної компетенції, інші задовольняють заяви про відстрочення виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, або ж відмовляють у задоволенні, але з інших підстав, ніж відсутність компетенції. У деяких випадках відстрочується виконання не рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, а ухвали апеляційного

суду про надання дозволу на примусове виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду.

Щодо практики судів першої групи

Так, Київський апеляційний суд ухвалою від 2 листопада 2020 року у справі № 824/141/2020 відмовив у задоволенні заяви представника боржника **про відстрочення виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 7 серпня 2020 року у справі № 6/2020 про визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті за позовом «I- COAL Sp z o.o.» (Польща) до Товариства з обмеженою відповідальністю «ДВ Нафтогазовидобувна компанія» (Україна) про стягнення коштів.**

Відмовляючи в задоволенні заяви, суд апеляційної інстанції зазначив: «Визнання рішення міжнародного арбітражу є необхідною передумовою його примусового виконання, яке можливе лише внаслідок відповідного розпорядження компетентного суду тієї держави, де запитується визнання й виконання цих рішень. Таким чином, Київський апеляційний суд у даній справі виступає своєрідним «верифікатором» та підтверджує, що рішення міжнародного комерційного арбітражу є дійсним, відповідає вимогам міжнародних договорів, чинного законодавства та може бути виконане резидентом України. В той же час вирішення питання відстрочки та розстрочки виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу не належить до повноважень суду, визначених главою 3 розділу IX ЦПК України. Згідно з частиною першою ст. 435 ЦПК України за заявою сторони суд, який розглядав справу як суд першої інстанції, може відстрочити або розстрочити виконання рішення, а за заявою стягувача, чи виконавця (у випадках, встановлених законом), – встановити чи змінити спосіб виконання судового рішення. З огляду на це нормами цивільного законодавства передбачена можливість вирішення питання відстрочки чи розстрочки виконання рішення тим судом, який розглядав справу, як суд першої інстанції. В даному випадку спір між сторонами – компанією «I- COAL Sp z o.o.» (Польща) та ТОВ «ДВ Нафтогазовидобувна компанія» (Україна) розглянуто Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торгово-промисловій палаті України. **Київський апеляційний суд за заявою стягувача перевіряє наявність підстав для визнання та надання дозволу на виконання рішення МКАС при ТПП України, а вирішення питання відстрочки виконання судового рішення не входить до його повноважень»** [2].

Щодо практики судів другої групи

Так, Київський апеляційний суд, розглянувши справу № 824/97/2019 від 22 червня 2020 року за заявою Товариства з обмеженою відповідальністю «ДВ

Нафтогазовидобувна компанія» про відстрочення виконання ухвали Київського апеляційного суду від 18 жовтня 2019 року про надання дозволу на примусове виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 26 квітня 2019 року та видачу виконавчого листа у справі № 246/2018 за позовом Командитного товариства «Trading L.P.» до Товариства з обмеженою відповідальністю «ДВ Нафтогазовидобувна компанія» про стягнення грошових коштів, дійшов висновку про відмову в задоволенні заяви з таких підстав: «Звертаючись до суду з заявою про відстрочення виконання ухвали Київського апеляційного суду від 18 жовтня 2019 року, ТОВ «ДВ Нафтогазовидобувна компанія» посилалось на те, що підприємство перебуває у збитковому фінансовому стані. Проте вказані обставини не є такими, що істотно ускладнюють виконання рішення суду й роблять виконання цього рішення неможливим, оскільки суду не надано будь-яких доказів, які б свідчили, що ДП «Енергоринок» не здійснює погашення існуючої заборгованості в сумі 87 352 048,47 грн перед ТОВ «ДВ Нафтогазовидобувна компанія». Крім того, Товариством з обмеженою відповідальністю «ДВ Нафтогазовидобувна компанія» в заяві зазначалось, що закінчення опалювального сезону дасть можливість значно зменшити обов'язкові витрати підприємства на енергоносії, оскільки йде тенденція їх зменшення на весняно-літній період. Суд вважає, що, оскільки на даний час опалювальний сезон закінчено та значно зменшились витрати підприємства на енергоносії, то ТОВ «ДВ Нафтогазовидобувна компанія» не позбавлено можливості виконувати рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 26 квітня 2019 року» [3].

У наведеній справі ми бачимо, що апеляційним судом розглядалася заява про відстрочення виконання не рішення Міжнародного комерційного арбітражу, а ухвали апеляційного суду про надання дозволу на виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражу (аналогічна справа № 796/32/2018 від 29 січня 2019 року) [4].

В іншій справі, № 824/53/19 від 29 вересня 2020 року, яка перебувала в провадженні Київського апеляційного суду, суд частково задовольнив заяву Товариства з обмеженою відповідальністю «Спільне українсько-німецьке підприємство «Електронтранс» і відстрочив строком на три місяці виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 19 березня 2019 року у справі № 116/2018 про стягнення з Товариства з обмеженою відповідальністю «Спільне українсько-німецьке підприємство «Електронтранс» на користь «Vanke Electromotive 225 826,06 євро за виконавчим листом № 824/53/19 від 25 травня 2020 року, виданим Київським апеляційним судом, починаючи з часу набрання ухвалою законної сили.

При цьому виходив з того, що ст. 435 ЦПК України надає суду повноваження на вирішення питання про відстрочення або розстрочення виконання рішення, ухваленого в порядку, визначеному цим Кодексом. Виконавчий лист про стягнення з ТОВ «Спільне українсько-німецьке підприємство «Електронтранс» на користь «Vanke Electromotive Anpartsselskab» 225 826,06 євро видано на підставі ухвали Київського апеляційного суду від 10 грудня 2019 року, постановленої у порядку, встановленому ЦПК України. Дана ухвала є судовим рішенням у розумінні ст. 258 ЦПК України і відстрочення пов'язане із її виконанням, а не безпосередньо рішення Міжнародного арбітражу, як помилково вважає стягувач [5].

З аналізу наведеного рішення можна побачити, що воно містить суперечності. Так, у мотивувальній частині апеляційний суд наводить, зокрема, аргументи, що ст. 435 ЦПК України надає суду повноваження на вирішення питання про відстрочення або розстрочення виконання рішення, ухваленого в порядку, визначеному цим Кодексом. **Проте в резолютивній частині рішення суд ухвалює надати відстрочку виконання не ухвали Київського апеляційного суду від 10 грудня 2019 року про надання дозволу на примусове виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, а саме рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України.**

Вимоги ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження» неможливо виконати в рамках оформлення рішення МКАС при ТПП України, враховуючи його специфіку як рішення третейського арбітражного суду, оскільки мандат третейського суду, що розглядає конкретний спір, припиняється одночасно з припиненням арбітражного розгляду відповідно до ст. 32 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

У зв'язку з цим цілий ряд заходів, здійснення яких стає необхідним на стадії виконавчого провадження по виконанню рішення (відкладення проведення виконавчих дій, прийняття рішення про відстрочку або розстрочку виконання, зміна способу виконання тощо) не можуть бути здійснені безпосередньо даним складом третейського суду, оскільки юридично він не існує. Враховуючи викладене, стороні, що просить здійснити примусове виконання на території України рішення МКАС при ТПП України, відповідно до вимог ст. 35 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», необхідно звертатись до компетентного суду з відповідним клопотанням про приведення цього рішення до примусового виконання. На підставі ухвали про приведення до виконання рішення МКАС при ТПП України компетентний суд видає виконавчий документ.

Такий порядок відповідає вимогам Конвенції ООН про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень (Нью-Йорк, 1958), нормам Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» і не порушує права

відповідача на оспорування рішення МКАС чи МАК при ТПП України відповідно до ст. 34 цього Закону.

Відстрочення виконання рішення спрямоване на забезпечення повного виконання рішення суду та є допоміжним процесуальним актом реагування суду на перешкоди, які унеможливають або ускладнюють виконання його рішення.

Висновки. У наведеній категорії справ Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України є судом першої інстанції. Водночас згідно із частиною другою ст. 23 ЦПК України суд, який розглядав заяву про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, вважається судом, який розглядав справу як суд першої інстанції, й, відповідно, може вирішувати питання про відстрочення виконання рішення, ухваленого в порядку, визначеному ЦПК України, про надання дозволу на примусове виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду.

Необхідно також враховувати роз'яснення, надане в п. 2 частини 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 року № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання та виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України». При застосуванні правил ЦПК щодо можливості за певних умов відстрочити чи розстрочити виконання рішення (ст. 33 Закону «Про виконавче провадження») необхідно враховувати положення Конвенції Організації Об'єднаних Націй 1980 року про договори міжнародної купівлі-продажу товарів у випадках, коли про це порушувалось клопотання комерційним підприємством держави-учасниці зазначеної Конвенції. Згідно з цією Конвенцією ніяка відстрочка не може бути надана судом або арбітражем продавцю чи покупцю, якщо той вдається до якогось засобу правового захисту від порушення договору (п. 3 ст. 45, п. 3 ст. 61).

Перелік використаних джерел

1. Захарченко Т., Теплюк М. *Визнання і виконання міжнародних арбітражних рішень в Україні: питання теорії та практики. Право України. 2011. №1. С. 160–183.*
2. *Ухвала Київського апеляційного суду у справі № 824/141/2020 від 02 листопада 2020 року.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92670688>
3. *Ухвала Київського апеляційного суду у справі № 824/97/2019 від 22 червня 2020 року.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89990931>
4. *Ухвала Київського апеляційного суду у справі № 796/32/2018 від 29 січня 2019 року.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79573468>
5. *Ухвала Київського апеляційного суду у справі № 824/53/19 від 29 вересня 2020 року.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901053>

References

1. Zaharchenko T., Teplyuk M. *Viznannya i vikonannya mizhnarodnih arbitrazhnih rishen'v Ukraini: pitannya teorii ta praktiki*. *Pravo Ukraini*. 2011. № 1. S. 160–183. [ukr.]
2. *Uhvala Kiivs'kogo apelyacijnogo sudu u spravi №824/141/2020 vid 02 listopada 2020 roku*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92670688> [ukr.]
3. *Uhvala Kiivs'kogo apelyacijnogo sudu u spravi №824/97/2019 vid 22 chervnya 2020 roku*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89990931> [ukr.]
4. *Uhvala Kiivs'kogo apelyacijnogo sudu u spravi № 796/32/2018 vid 29 sichnya 2019 roku*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79573468> [ukr.]
5. *Uhvala Kiivs'kogo apelyacijnogo sudu u spravi № 824/53/19 vid 29 veresnya 2020 roku*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901053> [ukr.]

СУЛЕЙМАНОВА С. Щодо можливості відстрочення або розстрочення виконання рішення міжнародного комерційного арбітражного суду: правове регулювання та судова практика.

У статті розглядаються проблемні питання, пов'язані з відстроченням або розстроченням виконання рішення міжнародного комерційного арбітражного суду, проаналізовано матеріали судової практики і чинне законодавство.

Ключові слова: відстрочення виконання рішення, розстрочення виконання рішення, міжнародний комерційний арбітраж, судова практика.

СУЛЕЙМАНОВА С. Относительно возможности отсрочки или рассрочки исполнения решения международного коммерческого арбитражного суда: правовое регулирование и судебная практика.

В статье рассматриваются проблемные вопросы, связанные с отсрочкой или рассрочкой исполнения решения международного коммерческого арбитражного суда, анализируются судебная практика и действующее законодательство.

Ключевые слова: отсрочка исполнения решения, рассрочка исполнения решения, международный коммерческий арбитраж, судебная практика.

SULEIMANOVA S. Regarding the possibility of postponing or deferring the execution of the decision of the international commercial arbitration court: legal regulation and case law.

The article deals with problematic issues related to the postponement or postponement of the execution of the decision of the International Commercial Arbitration Court. The analysis of the norms contained in Chapter 3 “Recognition and granting permission to enforce the decision of international commercial arbitration” of Chapter 9 of the CPC

of Ukraine shows that the legislator imperatively regulates the powers of the court when considering applications for recognition and granting permission to enforce international commercial arbitration. However, in this chapter there is no rule that would allow the court to decide on the postponement or installment of the execution of the decision of international commercial arbitration in the case of granting permission to execute it.

However, Article 435 of the CPC of Ukraine, which is placed in Section 6 of the CPC of Ukraine «Procedural issues related to the execution of court decisions in civil cases and decisions of other bodies (officials)», the rules of which are applied at the stage of execution of court decisions in civil cases and decisions of other bodies (officials), establishes the possibility of deciding on the postponement or installment of execution, but the powers in this regard are vested only in the court that considered the case as a court of first instance. The norm identical in content is enshrined in Article 33 of the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings». In this regard, in practice, the question arises: can the court that considered the application for recognition and permission to enforce the decision of international commercial arbitration, be considered a court that considered the case as a court of first instance, and, accordingly, decide on adjournment or deferral of execution of the decision of the international commercial arbitration court?

Key words: postponement of execution of the decision, international commercial arbitration, court practice.

УДК 343.122:343.131

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-9

Віктор НОВОЖИЛОВ,
*аспірант кафедри кримінального процесу
та оперативно-розшукової діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-1759-6800*

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВТОРИННОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Якщо при вчиненні кримінально протиправних діянь заподіюється шкода певній особі, виникає новий суб'єкт правовідносин – постраждала особа, тобто потерпілий у розумінні матеріального кримінального права. Надалі його права, свободи і законні інтереси стають предметом захисту й охорони у кримінальному провадженні, тобто є невід'ємною частиною завдань кримінального провадження.

Особливий процесуальний статус потерпілого, ряд унікальних процесуальних прав такого суб'єкта зумовлюють актуальність дослідження специфіки існуючого механізму реалізації завдань кримінального провадження стосовно цього учасника. Постраждала особа, будучи за визначенням жертвою кримінально протиправного діяння, першочергово потребує процесуальної

охорони своїх прав, свобод і законних інтересів. Оскільки задля доступу такої ося особи до кримінального правосуддя є необхідним здійснення повного, швидкого й неупередженого досудового розслідування, винятковий інтерес становить забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів постраждалої особи.

Аналіз сучасних наукових досліджень і публікацій. У національній доктрині кримінального процесу проблематиці захисту й охорони потерпілого, нормативного забезпечення його процесуального статусу, у тому числі на досудовому розслідуванні, приділялася значна увага, зокрема, в наукових працях С. Абламського, І. Гловюк, С. Давиденко, О. Капліної, А. Лапкіна, І. Мудрак, В. Нора, В. Пожара, О. Соловйової, О. Сольонової О. Старенького, В. Тertiшника, О. Тищенко, І. Тітка, М. Тлепової, Л. Удалової, Д. Філіна, С. Шаренко, О. Шило та багатьох ін. Водночас деякі окремі питання здійснення охорони прав, свобод і законних інтересів потерпілого не були цілком висвітлені, зокрема, в контексті механізмів реалізації завдань кримінального провадження, а тому потребують подальшої наукової розробки.

Метою статті є дослідження завдання кримінального провадження щодо охорони прав, свобод та законних інтересів потерпілого і попередження вторинної віктимізації в аспекті механізмів реалізації такого на досудовому розслідуванні, а також формування на основі висновків дослідження пропозицій для законотворців і правозастосовувачів.

Виклад основного матеріалу. У ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі – КПК) закріплено завдання кримінального провадження щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Це загальне змістовне завдання при застосуванні такого до постраждалої особи конкретизується, у тому числі породжує ряд похідних спеціальних завдань, зокрема, попередження вторинної віктимізації (яка виникає не як безпосередній результат злочинного діяння, а спричиняється реакційними діями інститутів та окремих осіб щодо такого потерпілого (п. 1.3 [2])).

Для попередження вторинної віктимізації постраждалої особи під час кримінального провадження необхідно створити умови, за яких така особа передусім буде як об'єктивно захищена від кримінально протиправного посягання, що мало місце, так і суб'єктивно усвідомлюватиме реальність і дієвість такого захисту, а також убезпечена від повторення посягання. При цьому класичний кримінальний процес спрямований на забезпечення об'єктивної неможливості продовжити кримінально протиправне посягання, хоча вторинна віктимізація може наставати також в умовах, коли об'єктивно забезпечено безпеку постраждалої особи, але суб'єктивно жертва продовжує зазнавати переживань, психічних, психологічних й емоційних страждань. Для уникнення таких постраждала особа передусім має отримати підтвердження від органів кримінальної юстиції того, що поки ще не

доведене *твердження* про заподіяння такій особі шкоди внаслідок кримінально протиправного діяння *розглядається* як правдиве і водночас *перевіряється* шляхом здійснення досудового розслідування. Це відбувається у формі початку кримінального провадження (ст. 214 КПК) та наділення постраждалої особи процесуальним статусом потерпілого (ст. 55 КПК).

Отримання постраждалою особою процесуального статусу потерпілого є вкрай важливим для попередження вторинної віктимізації, оскільки цей статус не тільки надає особі право відмовитися надавати пояснення, показання (п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК) (тобто дозволяє особі самостійно убезпечити себе від повторних психологічних і емоційних страждань, які виникають при згадуванні й переказуванні обставин учинення кримінально-протиправного діяння), а й наділяє її повним спектром як реактивних (*права, що реалізуються за допомогою реакції інших суб'єктів кримінального провадження*), так і проактивних (*реалізуються тільки залежно від активного бажання їх здійснення потерпілим*) кримінальних процесуальних прав. При цьому реалізація проактивних прав потерпілим є ефективним засобом попередження вторинної віктимізації, оскільки дає змогу у минулому жертві зовнішніх обставин самостійно, за власною волею і прагненням, своїми діями відновити права й отримати компенсацію і сатисфакцію.

Відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Тобто набуття процесуального статусу потерпілого не потребує прийняття окремого процесуального рішення з боку дізнавача, слідчого чи прокурора, а відбувається в силу реалізації проактивного права постраждалої особи – заявити про заподіяння їй шкоди внаслідок кримінально протиправного діяння. При цьому КПК не встановлює жодного стандарту доказування для постраждалої особи.

На нашу думку, таке регулювання є правильним, оскільки в ньому втілюється загальноправова презумпція добросовісності (доброчесності) особи. Дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд при вирішенні питання про заподіяння особі шкоди, а відтак, і отримання процесуального статусу потерпілого, мають послуговуватися доктриною «випереджаючої довіри». Це поняття введене в теорії психології, соціальних ігор і програмуванні (*див., наприклад, [3; 4, с. 16–17]*) і позначає апріорну, попередню довіру, прийняття інформації «на слово». Застосування доктрини «випереджаючої довіри» при взаємодії органів кримінальної юстиції із постраждалою особою не тільки впливає із приписів КПК (ч. 1, 2 ст. 55), а й здатне попередити вторинну віктимізацію, особливо в період найбільшої вразливості постраждалої особи – на самому початку кримінального провадження, адже отримання процесуального статусу потерпілого є свого роду гарантією особі від імені держави про те, що порушення її прав, свобод та законних інтересів

визнано і буде компенсовано, та що така особа отримає сатисфакцію внаслідок притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Водночас справедливим є і твердження про те, що процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні має отримувати лише особа, якій кримінально протиправним діянням було завдано шкоди (за ч. 1 ст. 55 КПК «моральної, фізичної чи майнової»). Тому у випадку, якщо заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій кримінальним правопорушенням не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, відповідно до ч. 5 ст. 55 КПК слідчий або прокурор за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що цій особі не завдано шкоди, виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим. Цим положенням КПК покладає тягар доказування відсутності заподіяння відповідній особі шкоди на слідчого чи прокурора, які, оформлюючи своє рішення постановою, мають обов'язково вказати зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови, і мотиви прийняття постанови, навівши відповідне обґрунтування (п. 2 ч. 5 ст. 110 КПК).

Доктриною та практикою напрацьовано підхід, за якого очевидність і достатність таких підстав є оцінним поняттям, яке визначається в кожному конкретному випадку, виходячи із обставин кримінального провадження і внутрішнього переконання особи, що приймає процесуальне рішення, і може полягати, зокрема, у такому: очевидна відсутність події або складу кримінального правопорушення; відсутність шкоди з боку особи, яка подала відповідну заяву; очевидна відсутність причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням і заподіяною шкодою; наявність завданої кримінальним правопорушенням шкоди іншого виду, ніж передбачено ч. 1 ст. 55 КПК (наприклад, заподіяння особі моральної шкоди як представнику певної частини суспільства; заподіяння моральної шкоди юридичній особі); неможливість визнання потерпілим конкретної особи, виходячи з кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення [5, с.43; 6]. Хоча, як видається, нормативне положення про те, що рішення про відмову у визнанні особи потерпілою приймається «за наявності очевидних та достатніх підстав» не є оцінним поняттям і має розумітися як двоєдиність стандарту доказування та доказів, за допомогою яких такий стандарт досягається: має існувати достатня сукупність доказів (фактичних відомостей, сформованих відповідно до вимог КПК), які очевидно (тобто найвищою мірою, поза розумним сумнівом) встановлюють факт відсутності завдання конкретній особі моральної, фізичної або майнової шкоди внаслідок настання події, яка містить ознаки вчинення кримінально протиправного діяння, що розслідується в межах кримінального провадження.

На жаль, правозастосовці й до сьогодні не завжди повною мірою усвідомлюють механізм отримання постраждалою особою процесуального статусу потерпілого та відмови у визнанні потерпілим, запроваджений КПК у 2012 році. Так, в ухвалі слідчого судді Вищого антикорупційного суду описується така позиція: «З наданих до скарги матеріалів, заперечень та пояснень сторін вбачається, що основним аргументом детектива НАБУ [...] при прийнятті рішення про відмову у визнанні ОСОБА_1 потерпілим у кримінальному провадженні [...] є наявність у нього обов'язку самостійно довести факт завдання йому шкоди у результаті вчинення можливого кримінального правопорушення. На думку детектива, цей обов'язок особи, яка заявляє клопотання про визнання потерпілим, впливає з принципу змагальності і не створює ніяких зобов'язань для органу досудового розслідування щодо встановлення фактів наявності такого процесуального статусу у конкретної особи» [7], на що слідчий суддя слушно зазначає, що «вимога щодо вмотивованості постанови про відмову у визнанні потерпілим передбачає не лише аналіз змісту заяви про визнання потерпілим, а дослідження всіх доказів, наданих на її підтвердження, та їх подальшу перевірку» [7].

Як правило, постраждала особа у скарзі на постанову про відмову у визнанні потерпілим просить слідчого суддю не тільки скасувати таку, а й визнати скажника потерпілим. Щодо задоволення такої вимоги загальнопоширеним підходом є відмова, яка обґрунтовується тим, що констатація слідчим суддею такого статусу «не входить до повноважень слідчого судді, оскільки питання визнання заявника потерпілим відноситься до дискреційних повноважень слідчого / дізнавача. У свою чергу, слідчий суддя не може піднімати і приймати рішення, котрі віднесені до компетенції слідчого, який є самостійним у прийнятті таких рішень та відповідно до положень ст. 40 КПК несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій» [6]. Із таким формулюванням, на нашу думку, важко погодитись, оскільки запроваджений абзацом першим ч. 2 ст. 55 КПК у 2012 році автодинамічний процес отримання особою процесуального статусу потерпілого (за аналогією з процедурою початку кримінального процесу: див. [8, с. 5; 9, с. 56, 82; 10, с. 175]) виключає дискреційне повноваження слідчого чи прокурора щодо наділення особи процесуальним статусом потерпілого у випадку, коли така особа, реалізуючи своє проактивне процесуальне право, самостійно звертається із заявою, повідомленням про кримінальне правопорушення чи із заявою про залучення до кримінального провадження як потерпілого. У даному випадку дискреція відсутня, а постраждала особа отримує процесуальний статус потерпілого на підставі норми кримінального процесуального закону – абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК. Як видається, не є дискреційним і повноваження слідчого, прокурора, передбачене ч. 5 ст. 55 КПК щодо відмови у визнанні потерпілим, оскільки відповідне нормативне положення встановлює безальтернативний обов'язок прийняти

відповідне рішення за наявності достатніх доказів, які очевидно підтверджують відсутність заподіяння певній особі шкоди. І навіть право слідчого, прокурора чи суду визнати особу потерпілою у кримінальному провадженні (абз. 1 ч. 7 ст. 55 КПК) є дискреційним тільки з огляду на автономність від позиції інших учасників кримінального провадження, а не від позиції постраждалої особи, оскільки передбачає обов'язкову наявність попереднього волевиявлення такої, оформлене як письмова згода на залучення до провадження у процесуальному статусі потерпілого.

Щодо наявності такої згоди у практиці зустрічаємо цікаві ситуації: наприклад, кримінальне провадження здійснюється за попередньою правовою кваліфікацією ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115, ч. 4 ст. 296 Кримінального кодексу України (*замах на вбивство та вчинення хуліганських дій із застосуванням вогнепальної зброї*), а постраждала від цього кримінально-протиправного діяння особа наполягає визнати її потерпілою від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 128 Кримінального кодексу України (*необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження*), при цьому згоди на залучення до кримінального провадження за офіційною попередньою правовою кваліфікацією особа не надає, про що свідчить її письмова заява, що міститься в матеріалах досудового розслідування, і позиція у судовому засіданні [11]. У даному прикладі постраждалою особою подано скаргу на постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка, скоріше, є удаваною і фактично підміняє собою скаргу на попередню правову кваліфікацію, яка не може бути оскаржена слідчому судді. Слідчий суддя цілком слушно відмовив у задоволенні скарги, адже дійшов висновку, що навіть за наявності шкоди постраждалою особу не можна визнавати потерпілим у випадку, коли така прямо заявляє про свою незгоду бути потерпілим за визначеною стороною обвинувачення попередньою правовою кваліфікацією. Відсутність у чинній системі кримінального процесу диспозитивних механізмів врегулювання означеної ситуації є прогалиною нормативного регулювання, яка може бути подолана розширенням інститутів відновного правосуддя у кримінальному процесуальному праві України.

Повертаючись до ухвали слідчого судді, якою скасовується постанова про відмову у визнанні потерпілим, необхідно наголосити, що така, *ipso facto*, наділяє скаржника процесуальним статусом потерпілого, оскільки відновлює дію нормативного положення абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК. Узагалі назва відповідної постанови, наведена в ч. 5 ст. 55 КПК (*«про відмову у визнанні потерпілим»*), може розглядатися як некоректна та така, що дісталася КПК 2012 року у спадок від КПК 1960 року; а враховуючи наведене вище, на нашу думку, більш точним було б іменування вказаної постанови *«про позбавлення особи процесуального статусу потерпілого»*, оскільки таке рішення має ґрунтуватися на достатніх доказах, які очевидно встановлять відсутність шкоди, а перевірка відомостей про заподіяння

особі шкоди не може бути здійснена одномоментно, і цей проміжок часу особа *ipso jure* перебуватиме у процесуальному статусі потерпілого. Справедливим, щоправда, є і застереження про те, що в будь-якому випадку слідчий суддя не уповноважений вирішувати питання про наділення певної особи процесуальним статусом потерпілого, хоча вказане може розглядатися як прогалина чинного нормативного регулювання.

Водночас сторона обвинувачення в деяких випадках може вбачати у заяві про визнання потерпілим спосіб зловживання правами, особливо у випадку, коли така заява подається особою, яка надалі може бути визнана в цьому кримінальному провадженні підозрюваним або вже була визнана підозрюваним, але повідомлення про підозру такій особі було скасовано слідчим суддею. Наприклад, у межах досудового розслідування події службового підроблення, яке, імовірно, було вчинене детективом НАБУ спільно з колишніми працівниками певного Державного підприємства, та імовірного закінченого замаху на розтрату чужого майна, шляхом зловживання службовим становищем в особливо великих розмірах, директором цього Державного підприємства, який унаслідок дій указанного детектива був притягнутий, на думку заявника незаконно, до кримінальної відповідальності, було подано заяву про визнання потерпілим, оскільки йому було спричинено моральну шкоду у вигляді дискредитації його як посадової особи державного підприємства та завдано непоправної шкоди його діловій репутації [12]. На нашу думку, за таких обставин передусім варто керуватися презумпцією добросовісності особи і доктриною «випереджаючої довіри» і до моменту формування підозри не перешкоджати особі в отриманні процесуального статусу потерпілого, а постанову про відмову у визнанні потерпілим виносити водночас із підготовкою проекту письмового повідомлення про підозру, оскільки у більшості їх фактологічні (мотивувальні) складові збігатимуться.

На нашу думку, знаковою також є відсутність у КПК механізму позбавлення особи процесуального статусу потерпілого у судовому провадженні, оскільки відсутні нормативні положення, які б закріплювали повноваження суду вирішувати *ad hoc* питання про незаподіяння певній особі шкоди, тобто в іншому порядку, аніж при винесенні судового рішення, яким закінчується відповідне провадження. Водночас практика застосування абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК свідчить про те, що постраждала особа може ініціювати отримання процесуальних прав і обов'язків потерпілого на будь-якій стадії кримінального провадження. Такий підхід був остаточно закріплений у Постанові Верховного Суду від 12 вересня 2018 року у справі № 523/6472/14-к, в абз. 5 п. 38 мотивувальної частини якої Велика Палата зазначила, що «*обмежень щодо стадії процесу, на якій особа може подати відповідну заяву після відкриття кримінального провадження, кримінальний процесуальний закон не містить. Не вимагає закон і прийняття* слідчим,

прокурором або судом процесуального рішення про визнання потерпілою особи, яка сама ініціювала це питання» (виділення наше. – В. Н.) [13].

Автодинамічний процес отримання постраждалою особою процесуального статусу потерпілого має ключове значення, зокрема, при вирішенні питання про набуття процесуальних прав такою особою, зокрема в частині оскарження вироку, постановленого на підставі угоди про визнання винуватості, укладеної під час досудового розслідування, адже згідно з вимогами абз. 2 п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, укладення угоди про визнання винуватості не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди. Цілком слушною є позиція колегії Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, висловлена у Постанові від 20 травня 2020 року у справі № 539/3185/17 [14], згідно з якою постраждала особа має визнаватися судом потерпілим, якщо кримінальне провадження було розпочато саме за заявою чи повідомленням цієї особи і матеріали кримінального провадження не містять умотивованої постанови про відмову у визнанні потерпілим, навіть у тому разі, коли під час досудового розслідування слідчий, дізнавач чи прокурор помилково фіксували в постраждалої особи інший процесуальний статус (наприклад, здійснювали допит за правилами допиту свідка, а не потерпілого).

Порушення процесуальних прав постраждалої особи є одним із найбільш травматичних чинників, які призводять до вторинної віктимізації, оскільки, переживши кримінально протиправне посягання на основоположні права і свободи, особа за визначенням перебуває у травмованому стані, а невизнання, незабезпечення чи порушення її процесуальних прав уже як потерпілого призводить до формування похідної, вторинної шкоди, джерелом якої є діяльність органів кримінальної юстиції, а особа *de facto* стає двічі потерпілою. Для визнання і забезпечення порушених реактивних (рідше проактивних) прав потерпілого, тобто у випадку, коли мала місце бездіяльність (рідше дії чи рішення) дізнавача, слідчого, прокурора чи інших посадових осіб органів кримінальної юстиції, постраждала особа наділяється проактивним правом звернутися до слідчого судді чи суду вищої інстанції за захистом порушеного права за допомогою інституту оскарження (ст. 55 Конституції України, глави 26, 31, 32 КПК), який є ефективним засобом правового захисту.

Під час досудового розслідування постраждала особа найчастіше оскаржує бездіяльність щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також процесуальні рішення сторони обвинувачення про відмову у визнанні потерпілим, про закриття кримінального

провадження і про відмову у задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій. Так, за період з 01 січня 2019 року по 01 січня 2021 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень [15] у категорії справ щодо оскарження відмови у визнанні потерпілим було зареєстровано 8516 ухвал, із яких 2652 ухвали передбачають задоволення скарги постраждалої особи, що становить близько 31,1 %. За аналогічний період за скаргами потерпілих на рішення слідчого про закриття кримінального провадження було постановлено 22 364 ухвали слідчого судді, за 13 014 з яких задоволено скаргу потерпілого (58,1 %); рішення прокурора про закриття кримінального провадження потерпілим до слідчого судді за аналізований період було оскаржено 921 раз, у 487 з яких слідчим суддею було постановлено ухвалу про скасування відповідної постанови прокурора (52,9 %). За скаргами потерпілих на рішення слідчого, прокурора про відмову у задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій за досліджуваний період слідчими суддями постановлено 3692 ухвали, у 856 випадках із яких скарги були задоволені (23,2 %), при цьому за скаргами потерпілих на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки було постановлено лише 69 ухвал, з яких у 31 випадку скарги було задоволено (44,9 %). Та найбільша кількість скарг надходить від постраждалих осіб щодо ключового процесуального рішення – початку кримінального провадження: за аналізований дворічний період за скаргами потерпілих було постановлено 45 996 ухвал, 19 649 з яких встановлювали безпідставну бездіяльність дізнавача, слідчого чи прокурора щодо невнесення відомостей до ЄРДР, що становить близько 42,7 % усіх скарг потерпілих за цим предметом.

Наведені числові показники, на нашу думку, дають підстави стверджувати існування неоднозначної ситуації щодо забезпечення прав потерпілого у межах кримінального провадження: з одного боку, постраждалі особи часто в абсолютних значеннях вважають, що їх процесуальні права порушуються чи ігноруються в межах досудового розслідування, що призводить до підвищення ризиків вторинної віктимізації внаслідок участі такої особи у кримінальному провадженні і мають наслідком використання проактивного права на оскарження; з другого – відносні показники задоволення скарг потерпілих слідчим суддею є високими (у середньому скарги задовольняються у 42 % випадків: слідчі судді найчастіше відмовляють потерпілим у зобов'язанні дізнавача, слідчого, прокурора провести слідчу (розшукову) дію (76,8 % відмов), а найчастіше задовольняють скарги потерпілих на постанови слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження (58,1 % і 52,9 % скасувань таких постанов відповідно)). Такі результати діяльності слідчого судді доводять ефективність інституту оскарження у виправленні допущених дізнавачем, слідчим чи прокурором помилок під час досудового провадження, хоча абсолютні значення, на жаль, свідчать

про ймовірність системного звернення до хибних підходів у взаємодії органів досудового розслідування чи прокуратури з потерпілим.

Сам же інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності дізнавача, слідчого чи прокурора під час досудового провадження не позбавлений недоліків, основним із яких є, на нашу думку, неконституційне встановлення у КПК вичерпного переліку рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути оскаржені під час підготовчого провадження [16]. Так, потерпілий не має можливості оскаржити до слідчого судді правильність попередньої правової кваліфікації, загальну бездіяльність щодо здійснення досудового розслідування певним дізнавачем, слідчим, неефективне процесуальне керівництво певного прокурора; слідчий суддя позбавлений повноважень щодо примусової зміни підслідності за скаргою потерпілого, позбавлений повноважень встановлювати під час розгляду скарги потерпілого ефективність чи неефективність, законність чи правомірність окремих процесуальних дій і досудового розслідування загалом тощо.

Виходячи з досліджених даних, у середньому на один загальний місцевий суд в Україні (яких на сьогодні 661 [17]) на рік припадає 35 скарг потерпілих на невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, 15 з яких слідчим суддею визнаються обґрунтованими. Відтак, можна припустити, що щорічно близько 10 тисяч постраждалих від кримінально-протиправних діянь осіб зазнають вторинної віктимізації на первинному етапі взаємодії з дізнавачем, слідчим чи прокурором, які безпідставно відмовили потерпілому у задоволенні його права на правовий захист і охорону з боку кримінального правосуддя. Водночас близько 6500 потерпілих щорічно доводять перед слідчим суддею невмотивованість, передчасність, необґрунтованість чи незаконність винесення слідчим чи прокурором постанови про закриття кримінального провадження. І дана кількість потерпілих – це лише ті постраждалі особи, які виявили прагнення домогтися справедливості й володіли достатніми ресурсами й знаннями для реалізації проактивного права на оскарження. А кількість постраждалих осіб, які внаслідок вторинної віктимізації від взаємодії з органами кримінальної юстиції прийняли участь «подвійної жертви» й не стали реалізовувати проактивне право на оскарження чи не знали про існування такого, статистика не обліковує.

Висновки. Отже, попередження вторинної віктимізації є спеціальним завданням кримінального провадження. Складовими механізму реалізації завдань кримінального провадження щодо охорони прав, свобод і законних інтересів потерпілого і попередження вторинної віктимізації під час досудового провадження є: (1) набуття постраждалою особою процесуального статусу потерпілого разом із (2) офіційним підтвердженням з боку органів кримінальної юстиції того, що твердження про заподіяння цій особі шкоди внаслідок кримінально протиправного діяння розглядається як правдиве і водночас перевіряється шляхом здійснення

досудового розслідування, а також (3) забезпечення можливості отримати охорону і захист своїх порушених процесуальних прав, зокрема, за допомогою оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача чи прокурора до слідчого судді.

Отримання постраждалою особою процесуального статусу потерпілого відбувається автодинамічно та сприяє попередженню вторинної віктимізації, оскільки надає особі право відмовитися надавати пояснення, показання, тобто самостійно убезпечити себе від повторних психологічних і емоційних страждань, а також є процесуальною передумовою для реалізації потерпілим проактивних прав. При цьому КПК не встановлює жодного стандарту доказування для постраждалої особи при заявленні про заподіяння такої певної шкоди. У цьому втілюється загальноправова презумпція добросовісності (доброчесності) особи, а уповноважені особи при вирішенні питання про отримання процесуального статусу потерпілого мають послуговуватися доктриною «випереджаючої довіри».

Застосування доктрини «випереджаючої довіри» сприяє попередженню вторинної віктимізації, адже отримання процесуального статусу потерпілого є гарантією особі від імені держави про те, що порушення її прав, свобод та законних інтересів визнано і буде компенсовано та що така особа отримає сатисфакцію внаслідок притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Водночас процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні має отримувати лише особа, якій кримінально протиправним діянням було завдано шкоди. Тягар доказування відсутності заподіяння відповідній особі шкоди відповідно до ч. 5 ст. 55 КПК покладено на слідчого чи прокурора. Знаковою також є відсутність у КПК механізму позбавлення особи процесуального статусу потерпілого у судовому провадженні.

На нашу думку, нормативне положення про те, що рішення про відмову у визнанні особи потерпілою приймається «за наявності очевидних та достатніх підстав» не є оцінним поняттям і має розумітися як двоєдиність стандарту доказування та доказів, за допомогою яких такий стандарт досягається. При цьому у випадку скасування постанови про відмову у визнанні потерпілим ухвалою слідчого судді така, *ipso facto*, наділяє скаржника процесуальним статусом потерпілого, оскільки відновлює дію нормативного положення абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК.

Якщо особа, що надалі може бути визнана підозрюваним, порушує питання про отримання процесуального статусу потерпілого, на нашу думку, варто керуватися презумпцією добросовісності особи і доктриною «випереджаючої довіри» і до моменту формування підозри не перешкоджати особі в отриманні процесуального статусу потерпілого, а постанову про відмову у визнанні потерпілим виносити водночас із підготовкою проекту письмового повідомлення про підозру, оскільки у більшості їх фактологічні (мотивувальні) складові збігатимуться.

Порушення процесуальних прав постраждалої особи є одним із найбільш травматичних чинників, які призводять до вторинної віктимізації, оскільки, переживши кримінально протиправне посягання на основоположні права і свободи, особа за визначенням перебуває у травмованому стані, а невизнання, незабезпечення чи порушення її процесуальних прав уже як потерпілого призводить до формування похідної, вторинної шкоди, джерелом якої є діяльність органів кримінальної юстиції, а особа *de facto* стає двічі потерпілою. Тому особливе значення має інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового провадження.

Досліджені статистичні дані дають підстави стверджувати, що, з одного боку, постраждалі особи часто вважають, що їхні процесуальні права порушуються чи ігноруються в межах досудового провадження, що призводить до підвищення ризиків вторинної віктимізації; з другого – показники задоволення скарг потерпілих слідчим суддею є високими, що доводить ефективність інституту оскарження у виправленні допущених помилок. Сам же інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового провадження не позбавлений недоліків, основним із яких є, на нашу думку, неконституційне встановлення у КПК вичерпного переліку рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути оскаржені під час підготовчого провадження.

Насамкінець, висловимо сподівання, що окреслені недоліки у нормативному регулюванні й правозастосуванні будуть усунені найближчим часом шляхом внесення відповідних змін до КПК та підвищення рівня кваліфікації правників, які здійснюють реалізацію норм кримінального процесуального права.

Перелік використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс Законів № 4651-VI від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2020).

2. Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims (Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th meeting of the Ministers' Deputies). Council of Europe Portal. URL: <https://rm.coe.int/16805afa5c> (last accessed 16.11.2020).

3. Gómez M., Carbó J., Benac-Earle C. An Anticipatory Trust Model for Open Distributed Systems. URL: http://www.vernon.eu/euCognition/ABiALS_2006/pdf/GomezEtAlABiALS2006.pdf (last accessed 21.01.2021).

4. Рубцов А. В. Философия, социогуманитарное знание и власть: зеркальная оценка результативности. Идеи и числа. Основания и критерии оценки результативности философских и социогуманитарных исследований. Москва: Прогресс-Традиция, 2016. 272 с.

5. Абрамський С. Є. Реалізація прав потерпілого на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 247 с. URL: <https://ua.b-ok.lat/book/3015531/97bb33> (дата звернення: 17.12.2020).
6. Ухвала слідчого судді Октябрського районного суду міста Полтави від 21 серпня 2020 року у справі № 554/1103/20 (кримінальне провадження № 12019170040000182) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91147750> (дата звернення 17.12.2020).
7. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 09 квітня 2020 року у справі № 991/2833/20 (кримінальне провадження № 52019000000001032) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88733851> (дата звернення 17.12.2020).
8. Зеленецький В. С. Проблемы правовой регламентации доследственного уголовного процесса в УПК Украины. Именем Закона. 1994. 29 апреля. С. 5.
9. Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 352 с.
10. Зеленецький В. С. Функциональное назначение уголовного дела (часть первая). Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. Харків: Право, 2008. Вип. 16. С. 160–179.
11. Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 06 травня 2020 року у справі № 202/638/20 (кримінальне провадження № 12020040780000043) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89192899> (дата звернення 17.12.2020).
12. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 13 квітня 2020 року у справі № 991/1998/20 (кримінальне провадження № 52019000000001032) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88761072> (дата звернення 17.12.2020).
13. Постанова Верховного Суду у складі Великої Палати від 12 вересня 2018 року у справі № 523/6472/14-к (кримінальне провадження № 12014160490000086, провадження в суді касаційної інстанції № 13-32к18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335> (дата звернення 17.01.2021).
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії Третньої судової палати Касаційного кримінального суду від 20 травня 2020 року у справі № 539/3185/17 (кримінальне провадження № 42017170000000293, провадження в суді касаційної інстанції № 51-715км20) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395924> (дата звернення 17.01.2021).
15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 22.01.2021).

16. Новожилів В. С. Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового провадження в механізмі реалізації завдань кримінального провадження. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2019. Вип. 56. Т. 2. С. 105–113. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18067/1/Novozhilov_105-113.pdf (дата звернення 12.01.2021).

17. Перелік апеляційних та місцевих загальних судів, в яких впроваджено систему відеоконференцзв'язку / Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/vidxls> (дата звернення 22.01.2021).

References

1. *The Criminal Procedural Code of Ukraine: Code of Laws № 4651-VI from 13th April 2012*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (last accessed 15.11.2020) [ukr.]

2. *Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims (Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th meeting of the Ministers' Deputies)*. Council of Europe Portal. URL: <https://rm.coe.int/16805afa5c> (last accessed 16.11.2020) [eng.]

3. Gómez M., Carbó J., Benac-Earle C. *An Anticipatory Trust Model for Open Distributed Systems*. URL: http://www.vernon.eu/euCognition/ABiALS_2006/pdf/GomezEtAlABiALS2006.pdf (last accessed 21.01.2021) [eng.]

4. Rubtsov A. V. 'Philosophy, Socio-Humanitarian Knowledge and Power: Mirror Performance Assessment'. *Ideas and numbers. Grounds and criteria for assessing the effectiveness of philosophical and socio-humanitarian research*. Moscow: Progress-Traditsiia, 2016. 272 c. [rus.]

5. Ablamskyi S. Ye. *Realization of the rights of the victim at the stage of pre-trial investigation: PhD in Law thesis: 12.00.09 / Khark. nats. u-t vnutr. sprav*. Kharkiv, 2014. 247 c. URL: <https://ua.b-ok.lat/book/3015531/97bb33> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

6. *Court order of investigation judge of Oktiabyrskyi district court of Poltava city. 21 August 2020. Case № 554/1103/20 / Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91147750> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

7. *Court order of investigation judge of the High Anti-Corruption Court. 09 April 2020. Case № 991/2833/20 / Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88733851> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

8. Zelenetskyi V. S. *Problems of legal regulation of pre-investigation criminal proceedings in the Criminal Procedure Code of Ukraine. In the name of the law*. 1994. 29 April. p. 5 [rus.]

9. Loboiko L. M. *Methods of criminal procedure law*. Dnipropetrovsk: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 2006. 352 c. [ukr.]

10. Zelenetskyi V. S. *Functional purpose of a criminal case (part one). Issues of crime prevention: collection of scientific works.* . Kharkiv: Law, 2008. Issue 16. P. 160–179 [rus.]

11. Court order of investigation judge of Industrialnyi district court of Dnipropetrovsk city. 06 May 2020. Case № 202/638/20 / Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89192899> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

12. Court order of investigation judge of the High Anti-Corruption Court. 13 April 2020. Case № 991/1998/20 / Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88761072> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

13. Judgement of the Supreme Court by the Grand Chamber. 12 September 2018. Case № 523/6472/14-к / Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335> (last accessed 17.01.2021) [ukr.]

14. Judgement of the Supreme Court by a panel of judges of Third Chamber of the Criminal Court of Cassation. 20 May 2020. Case № 539/3185/17 / Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395924> (last accessed 17.01.2021) [ukr.]

15. Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (last accessed 22.01.2021) [ukr.]

16. Novozhylov V. S. *The right to challenge in court the investigator's or prosecutor's decisions, actions or inactions in pre-trial proceeding as a part of mechanism that provides attaining the objectives of criminal procedure.* *Uzhhorod National University Herald. Series: Law.* 2019. Issue 56. Vol. 2. pp. 105–113. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18067/1/Novozhilov_105-113.pdf (last accessed 12.01.2021) [ukr.]

17. List of appellate and local general courts in which the video conferencing system is implemented / *Judicial power of Ukraine.* URL: <https://court.gov.ua/vidxls> (last accessed 22.01.2021) [ukr.]

НОВОЖИЛОВ В. Механізм реалізації завдань кримінального провадження щодо охорони прав, свобод і законних інтересів потерпілого і попередження вторинної віктимізації під час досудового провадження.

У статті аналізуються процедура отримання процесуального статусу потерпілого, відмова у визнанні потерпілим, а також статистика оскарження потерпілими рішень, дій чи бездіяльності на досудовому провадженні в контексті попередження вторинної віктимізації та досягнення інших завдань кримінального провадження.

Ключові слова: завдання кримінального провадження, вторинна віктимізація, охорона прав потерпілого, випереджаюча довіра, двічі потерпілий, набуття процесуального статусу потерпілого, відмова у визнанні потерпілим.

НОВОЖИЛОВ В. Механизм реализации задач уголовного производства касательно охраны прав, свобод и законных интересов потерпевшего и предупреждения вторичной виктимизации в ходе досудебного производства.

В статье анализируются процедура получения процессуального статуса потерпевшего, отказ в признании потерпевшим, а также статистика обжалования потерпевшими решений, действий или бездействий в ходе досудебного расследования в контексте предупреждения вторичной виктимизации и достижения других задач уголовного производства.

Ключевые слова: задачи уголовного производства, вторичная виктимизация, охрана прав потерпевшего, доктрина опережающего доверия, дважды потерпевший, обретение процессуального статуса потерпевшего, отказ в признании потерпевшим.

NOVOZHYLOV V. Mechanisms of attaining the objectives of criminal procedure on preservation of victims' rights, freedoms and legitimate interests and prevention of secondary victimization in pre-trial investigation.

The study is devoted to the issue of legal mechanism of attaining the objectives of criminal procedure on preservation of victims' rights, freedoms and legitimate interests and prevention of secondary victimization in pre-trial proceedings (initiation of criminal proceedings and pre-trial investigation). This mechanism is composed of the procedure of legal entitlement of a harmed person with procedural status of victim, which provides the opportunity to participate sub actively in criminal process and to take advantages from corresponding legal guarantees in the process; the procedure for providing victims with a written acknowledgement of their formal complaint by criminal justice system officials that ensures that victim's claim on the assumption that he or she has suffered some sort of harm as a direct result of criminal offense had been committed, is considered as true and simultaneously is examined by providing pre-trial investigation; ensuring that victims have been provided with the opportunity to receive preservation and protection of their violated procedural rights, in particular by providing access to challenge in court in pre-trial investigation process decisions, actions or actions of investigator, inquirer, prosecutor or investigating judge. The author states that the Criminal Procedural Code of Ukraine prescribe that entitling of a harmed person with victim status is made through autodynamic procedure and that the Code purposely does not lie the burden of proof for attest suffered harm on the victim, which he or she proclaimed in a complaint. The common legal Presumption of Integrity and good faith of the person is embodied in mentioned legal provision and, as the author pointed out, have led to the obligation of competent officers to use an Anticipatory Trust Doctrine in resolving the issue of deprivation of the procedural status of the victim. The burden of proof for absence of harm

is lied on investigator or prosecutor according to the author's interpretation of Part 5 Art. 55 of the Criminal Procedural Code of Ukraine. The Code purposely does not provide the procedure for deprivation of the procedural status of victim in the stage of Trial too. Court order of investigating judge on the cancellation of the prosecutor's decision on deprivation of the procedural status of victim, ipso facto, entitling the complainant with victim status, as it restores the normative provision of first paragraph of Part 2 Art. 55 of the Criminal Procedural Code of Ukraine. The author analyzed nationwide statistic of court orders of investigating judge in two-last-years period and concluded that, on the one hand, the harmed persons often believe that their procedural rights are violated or ignored in pre-trial proceedings (at the initiation of criminal proceedings and in pre-trial investigation), which is leading to increased risks of secondary victimization; on the other hand, the rates of satisfaction of victims' complaints by the investigating judge are high, which proves the effectiveness of the institution of challenging in correcting mistakes that were committed earlier.

Key words: secondary victimization, objectives of criminal procedure, victim, harmed person, anticipatory trust doctrine, presumption of victims' integrity, preservation of rights, freedoms and legitimate interests of victims, legal entitlement with status of the victim, acquisition of the status of the victim, deprivation of the procedural status of victim, refusal to recognize the victim, challenging in pre-trial investigation.

УДК347.634/.637

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-10

Василь ДАЦЕНКО,
*суддя Лубенського міськрайонного суду
Полтавської області,
тренер Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У СПРАВАХ ПРО СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ

Сучасне регулювання сімейних відносин за участі дитини дедалі частіше орієнтується на забезпечення її найкращих інтересів. З кожним днем цей принцип глибше проникає в зазначену сферу суспільних відносин.

Наприклад, законодавець активно застосовує його у законотворчій діяльності. Так, Законом України «Про охорону дитинства» встановлено основні засади державної політики у сфері забезпечення реалізації прав дитини, що ґрунтуються саме на забезпеченні її найкращих інтересів. Найкращими інтересами дитини продиктовані внесення змін до таких законів, як Сімейний кодекс України (далі – СК України), закони України «Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про повну загальну середню освіту» тощо.

Активну роль у реалізації принципу найкращих інтересів дитини у сфері сімейних правовідносин відведено і судовій гілці влади.

Традиційно цей принцип широко застосовується у сімейних спорах щодо особистих немайнових прав членів сім'ї (позбавлення батьківства, усиновлення, визначення місця проживання дитини тощо). Це і не дивно, оскільки у цій категорії справ неможливо встановити чіткі імперативні приписи, а тому суддя має широкі

дискреційні повноваження. Першочергове забезпечення інтересів дитини в таких спорах є необхідним орієнтиром для суду, на що неодноразово вказував Європейський суд з прав людини.

Поряд із цим виникає питання, яким чином сьогодні принцип забезпечення найкращих інтересів дитини реалізовується у відносинах щодо забезпечення майнових прав дитини, зокрема, у справах про стягнення аліментів. Яку роль у цьому відведено суду?

Вивченню питання призначення аліментів присвятили свої праці Л. Афанасьєва, Г. Ахмач, О. Дрижчана, І. Жилінкіна, О. Пергамент, З. Ромовська, Л. Сапейко. Поряд із тим ця проблема не досліджувалася в аспекті реалізації принципу найкращих інтересів дитини.

Метою статті є дослідження питання застосування принципу забезпечення найкращих інтересів дитини у відносинах щодо стягнення аліментів на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Для початку слід нагадати суть принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини».

Так, концепція «найкращих інтересів дитини» була сформована ще в Декларації прав дитини 1959 року та в наступному цей термін неодноразово застосовано і в інших міжнародно-правових актах: Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенції про захист дітей та співробітництва в галузі міждержавного усиновлення, Конвенції про юрисдикцію. Найбільш детально принцип найкращих інтересів дитини розкрито в Конвенції про права дитини (далі – Конвенція), яка ратифікована Україною 27 лютого 1991 року (дата набуття чинності для України 27 вересня 1991 р.) [1].

Враховуючи важливість принципу найкращих інтересів дитини, зважаючи на неодноразові посилання на нього в тексті Конвенції про права дитини, проте відсутність чіткого визначення, Комітет з прав дитини ООН присвятив його тлумаченню Зауваження загального порядку № 14 (2013) «Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів» (далі – Зауваження) [2].

У цьому документі визначено критерії для вжиття необхідних заходів щодо дитини: судових, адміністративних рішень, законів, стратегій, програм, планів, бюджетів.

Відповідно до наведених Зауважень засадничими позиціями в питанні забезпечення найкращих інтересів дитини є ідея щодо індивідуального порядку застосування її до кожної дитини. Концепція вимагає індивідуального підходу до кожної дитини, яка є унікальною, має свої симпатії та антипатії, індивідуально ставиться до тих чи інших речей, має різний індивідуальний ступінь психологічного розвитку, свої особливі фізичні потреби, певне соціальне становище тощо. У такому випадку

при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини з метою прийняття рішення необхідно з урахуванням конкретних обставин справи визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них у співвідношенні з іншими.

У Зауваженнях пропонується невичерпний базовий перелік елементів, які не мають переваги один над одним та повинні розглядатися при проведенні оцінки найкращих інтересів дитини:

- погляди дитини;
- індивідуальність дитини;
- збереження сімейного оточення і підтримання відносин;
- піклування, захист і безпека дитини;
- уразливе становище;
- право дитини на здоров'я;
- право дитини на освіту.

Питання матеріального забезпечення дитини охоплено елементом «піклування, захист і безпека дитини».

Так, при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини або дітей у цілому слід брати до уваги зобов'язання держави забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя (п. 2 ст. 3 Конвенції). Терміни «захист» і «турбота» повинні також тлумачитися в широкому сенсі, оскільки мета, до якої вони спрямовані, сформульована не в обмеженому або негативному сенсі (наприклад, «забезпечити захист дитини від заподіяння їй шкоди»), але співвіднесена з всеосяжним ідеалом забезпечення «благополуччя» і розвитку дитини. Благополуччя дітей у широкому сенсі цього слова включає задоволення їх основних матеріальних, фізичних, освітніх та емоційних потреб, а також потреби в любові та захисті (п. 71 Зауважень) [2].

Право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини та відповідальність батьків або інших осіб, які виховують дитину, за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини, прямо передбачені Конвенцією про права дитини (ст. 27).

Таким чином, принцип забезпечення найкращих інтересів дитини включає в себе також елемент матеріального забезпечення дитини, який слід розуміти як право дитини на захист і піклування, які необхідні для забезпечення матеріальних потреб.

Слід відмітити, що ні Конвенція, ні жоден інший міжнародно-правовий акт не вказують, яких заходів повинна вживати держава для досягнення поставленої мети, тобто вони віднесені на розсуд кожної країни. Конвенція лише визначає те, що обов'язковими учасниками цих відносин є батьки. Однак це не виключає водночас участі у ньому інших учасників (держави, органів місцевого самоврядування,

неурядових організацій тощо). Крім того, відповідальність батьків за утримання дітей обмежується лише їхніми фінансовими можливостями. А тому у випадку, якщо батьки неспроможні належним чином забезпечити матеріальне становище дитини, держава повинна відшукати інші можливості для вирішення такої ситуації.

Що стосується України, то питання матеріального забезпечення дітей покладено, зокрема, на органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Переважно така допомога надається у формі соціальної допомоги, забезпечення мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку та оздоровлення дітей тощо. Однак основну відповідальність за матеріальне забезпечення дитини покладено все ж на батьків.

Такий обов'язок батьків закріплено на рівні основного закону – Конституції України (ч. 2 ст. 51). Він також передбачений і нормами СК України [3], якими визначено його виникнення з моменту народження дитини до досягнення нею повноліття. Крім того, згідно з наведеними нормами кодексу утримувати дитину рівною мірою повинні як батько, так і мати. Цей обов'язок є індивідуальним, особистим та не є солідарним. Батьки зобов'язані утримувати дитину незалежно від того, одружені вони чи ні, чи розірвано їх шлюб. Обов'язок по утриманню зберігається тоді, коли дитина народилася у шлюбі, який пізніше було визнано недійсним, а також у випадку позбавлення батьківських прав [4].

Обов'язок по утриманню дитини виконується батьками добровільно або примусово (шляхом сплати аліментів). Нарахування аліментів здійснюється в межах фінансових можливостей батьків, з урахуванням умов життя, необхідних для розвитку дитини, що відповідає нормі ст. 27 Конвенції.

Протягом тривалого часу законодавцем постійно удосконалюється механізм нарахування дитині аліментів з метою належного вирішення її матеріального становища. У СК унормовано питання стягнення аліментів, призначених на кількох дітей, після досягнення однією з них повноліття (ч. 3 ст. 183), виконання рішення суду про стягнення аліментів (ч. 4 ст. 187), укладення договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (ч. 1 ст. 190), зміни розміру аліментів (ст. 192), відповідальності за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину (ст. 196).

Водночас незмінним є тренд щодо збільшення розміру аліментів.

Так, Сімейним кодексом України впроваджено стандарт «мінімальний розмір аліментів», який має тривалу історію законотворення. У первісній редакції СК України мінімальний розмір аліментів не міг бути меншим за неоподатковуваний мінімум доходів громадян. У подальшому мінімальний розмір аліментів було встановлено у розмірі 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. І у 2017 році змінами до ч. 2 ст. 182 СК України було збільшено мінімальний розмір

аліментів з 30% від прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку до 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Водночас запроваджено категорію мінімального рекомендованого розміру аліментів, який становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку і може бути присуджений судом у разі достатності заробітку (доходу) платника аліментів.

В останні роки спостерігається «істотне прискорення роботи» законодавця щодо врегулювання питання стягнення аліментів на дитину з метою покращення її матеріального становища, що полягає у прийнятті значної кількості змін до чинного законодавства, яке регулює цю сферу правовідносин.

Поряд із тим, цілком погоджуючись з правильністю обраного вектора розвитку відповідного законодавства, все ж вважаю, що відповідні норми законодавства повинні проходити більш якісну підготовку. У цьому аспекті показовим є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо покращення захисту права дитини на належне утримання» 17 травня 2017 року № 2037-VIII (далі – Закон № 2037-VIII) [5].

Відповідно до запропонованих цим законом змін до ст. 179 СК України аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини. Той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини. Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, одержаними на її утримання.

У цьому випадку законодавець створює спеціальні умови для захисту коштів, які сплачуються дитині в якості аліментів. Не важко уявити ситуацію, в якій мати отримує аліменти на утримання дитини, однак при цьому є боржником за певним зобов'язанням. У разі примусового стягнення коштів за таким зобов'язанням виникає ризик стягнення коштів дитини, які отримує мати. У цьому випадку нова редакція ст. 179 СК України захищає кошти дитини від такого стягнення.

Крім того, наведеною нормою законодавець захищає цільове використання коштів в інтересах дитини. У разі нецільового використання таких коштів за позовом платника аліментів такі кошти можуть бути зараховані на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України (ч. 2 ст. 186 СК України).

З метою спрощення судового захисту прав одержувача аліментів внесені зміни в норми Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), які тепер визначають правило альтернативної підсудності не лише у справах про стягнення аліментів, а й у справах про оплату додаткових витрат на дитину, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення (ст. 110 ЦПК України). Також одержувача аліментів звільнено від сплати судового збору у справах про оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів,

індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення (п. 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір»).

Ці норми є простими, зрозумілими, їх легітимна мета, спрямована на забезпечення інтересів дитини, є очевидною та не викликає у учасників цих відносин складнощів у застосуванні. Водночас інші положення закону не є настільки однозначними.

Так, законодавцем розширено перелік обставин, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів. У ст. 182 СК частину першу доповнено пунктами 3-1 і 3-2 такого змісту: при визначенні розміру аліментів суд враховує: 3-1) наявність рухомого та нерухомого майна, грошових коштів; 3-2) доведені стягувачем аліментів витрати платника аліментів, у тому числі на придбання нерухомого або рухомого майна, сума яких перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, якщо платником аліментів не доведено джерело походження коштів.

Ця норма кореспондується з ч. 3 ст. 182 СК України, яка передбачає, що суд не обмежується розміром заробітку (доходу) платника аліментів у разі встановлення наявності у нього витрат, що перевищують його заробіток (дохід), і щодо яких таким платником аліментів не доведено джерело походження коштів для їх оплати.

Аналіз вказаних норм закону дає підстави для таких висновків.

Ми вже згадували про те, що аліменти в Україні нараховуються пропорційно до фінансових можливостей батьків. Попередня редакція норм ст. 182 СК вказувала на необхідність оцінки таких можливостей за реальними доходами батьків. Відповідно до усталеної судової практики в такому випадку використовуються доходи, які обліковуються у відповідних державних реєстрах (зарплата, пенсія, дивіденти тощо).

Натомість нова редакція СК зобов'язує суд оцінити не лише реальні, а й «приховані» доходи платника аліментів, шляхом підрахунку витрат, що перевищують його заробіток (дохід), і щодо яких таким платником аліментів не доведено джерело походження коштів для їх оплати. Крім того, законодавець скеровує суд на оцінку наявності майна у платника аліментів.

Очевидно, що законодавець має на меті усунути існуючі у чинному законодавстві та судовій практиці України правові колізії та прогалини, які уможлиблюють ухиляння платників від сплати аліментів, що і впливає з пояснювальної записки до цього законопроекту. Інтерес дитини в такому випадку можна пояснити необхідністю збільшити її матеріальне забезпечення за рахунок нарахування аліментів пропорційно до всіх доходів платника аліментів (облікованих та не облікованих).

Однак, на мою думку, ці норми сформовані недостатньо чітко, що прогнозовано призведе до формування неоднозначної судової практики. Так, законодавець не пропонує механізму підрахунку витрат платника аліментів, які підлягають врахуванню при нарахуванні аліментів. На мою думку, логічним у цьому випадку видається

варіант здійснення разового нарахування аліментів у тому місяці, в якому було виявлено такі витрати.

Однак наразі судами застосовується інший підхід, за яким вони здійснюють аналіз таких витрат протягом певного періоду, з урахуванням чого визначають розмір аліментів. Такий підхід використано у справі № 759/10277/18, у якій Верховний Суд погодився з судами попередніх інстанцій, які при визначенні аліментів на дитину звернули увагу, що витрати відповідача на утримання свого майна (зокрема, станом на 26 листопада 2018 р. у власності наявний автомобіль марки / модель Mercedes-Benz 600, 1996 р. випуску, а до цієї дати придбавались та продавались інші транспортні засоби) та іншої дитини значно перевищують офіційний дохід, підтвердження якого міститься в матеріалах справи [6].

Недоліком такого підходу є спірне питання щодо періоду життя платника аліментів, який підлягає аналізу. Також залишається незрозумілим те, яким чином суд повинен врахувати вартість придбаного автомобіля. Наприклад, якщо вартість автомобіля становить 1 млн грн, то про яку матеріальну спроможність свідчить такий факт? Який період накопичення коштів на придбання цього автомобіля повинен врахувати суд (рік, два, три)? Відповідь на ці питання істотно впливатиме на розмір призначених аліментів. Крім того, такий підхід є складним з точки зору збору доказів стягувачем протягом тривалого періоду (на відміну від вирішення цього питання на підставі разових витрат, які мною пропонуються). Не секрет, що переважна більшість справ про стягнення аліментів вирішується за позовами батьків, які не мають можливості для належного юридичного супроводу, а тому збір таких доказів для них буде невідомим завданням.

Складним є також і питання врахування майна платника аліментів при визначенні розміру аліментів. З урахуванням того, що в цьому випадку виключаються витрати платника аліментів на придбання такого майна, що повністю охоплюються попередньою нормою, суду пропонується проаналізувати сам факт наявності майна.

Однак у такому випадку незрозуміло, яким чином суд повинен монетизувати такі факти в кошти, що підлягають стягненню з платника аліментів.

Правовідносини щодо обов'язку батька по утриманню дитини не передбачають передачі дитині наявного у нього майна. За своєю суттю такі відносини передбачають надання дитині частки від доходу платника аліментів, тобто «приросту» майна (крім гарантованого розміру аліментів, який повинен виплачуватися і за відсутності доходу). Об'єднана палата Касаційного цивільного суду Верховного Суду (далі – ОП КЦС ВС) у своєму рішенні від 25.01.2021 року у справі № 758/10761/13-ц сформулировала аналогічний висновок, за яким вирішальне значення для визначення видів заробітку / доходу, які враховуються при визначенні розміру аліментів, має відповідь на питання: чи відбулося отримання боржником доходу від використання належного йому на праві приватної власності нерухомого майна, наслідком чого

стало отримання ним прибутку (доходу), на який у розумінні положень ст. 81, частини першої ст. 195 СК України нараховуються аліменти (заборгованість) [7].

З урахуванням наведеного, а також декларованої мети законодавця, яку він мав при прийнятті цього закону, – боротьба з ухилянням від сплати аліментів, можна дійти висновку, що в цьому випадку предметом пошуку є потенційні доходи платника аліментів від використання такого майна. Таким чином, для застосування цієї норми, на мою думку, суду необхідно оцінити майновий стан платника аліментів у двох аспектах: 1) визначити обсяг майна платника аліментів; 2) визначити суму «потенційного» доходу від використання цього майна.

«Потенційний» дохід може бути оцінений залежно від виду такого майна. Наприклад, наявність квартири може свідчити про «потенційні» доходи від оренди такого майна. Придбання автомобіля, його ремонт та наступний продаж свідчить про вчинення платником аліментів дій, спрямованих на отримання доходу від такої діяльності. У цьому випадку мова буде йти не про отримання ним еквіваленту наявного у нього майна, на яке відповідно до наведеної позиції ОП КЦС ВС не нараховуються аліменти, а саме про дії платника аліментів, спрямовані на використання свого майна, праці, здібностей та трансформації їх у додану вартість нового майна. На таку додану вартість повинні нараховуватися аліменти.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що наведеними нормами законодавець намагається забезпечити інтереси дитини шляхом охоплення всіх доходів платника аліментів: реальних, прихованих, потенційних. Однак цими нормами не врегульовано відповідний механізм. Така прогалина призводить до формування неоднозначної судової практики.

Законом № 2037-VIII внесені також зміни і до ч. 5 ст. 183, ч. 3 ст. 184 СК України, за якими той із батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина, має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину.

Той із батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина, має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Аналогічні норми введено в ЦПК України (п. 4, 5 ч. 1 ст. 161), однак на відміну від норм СК України вони встановлюють додаткові вимоги щодо видачі такого наказу: вимога має бути не пов'язаною із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб. Метою запровадження таких змін є забезпечення інтересів дитини шляхом удосконалення

механізму стягнення аліментів і додаткових витрат на дитину через скорочення строку розгляду судом таких справ, спрощення судового захисту прав одержувача аліментів.

Однак під час стягнення аліментів у наказному провадженні можуть виникнути такі колізії:

1) у заявника можуть бути відсутні підстави для звернення з заявою про видачу судового наказу, оскільки дитина з ним не проживає. Однак перевірити такі обставини в наказному провадженні не видається можливим;

2) використовуючи право альтернативної підсудності, один з батьків буде стягувати аліменти за двома наказами;

3) з боржника можуть бути стягнуті аліменти в розмірі $\frac{1}{4}$ його заробітку за кількома наказами. Сума аліментів може перевищити розмір його заробітку, наприклад, у випадку стягнення за п'ятьма наказами.

Тобто у всіх цих випадках присудження аліментів буде здійснено несправедливо. Будуть присуджені аліменти особі, яка не має відповідних прав, у більшому розмірі або ж взагалі встановлено розмір аліментів, який неможливо сплатити, оскільки він перевищує дохід боржника.

У цьому випадку також можуть бути порушені інтереси інших дітей такого платника аліментів, оскільки в нього залишається менше коштів на їх утримання. В такому випадку виконання норм закону призводить до відкритого посягання на декларовану ним мету – захист найкращих інтересів дитини.

Така ситуація повинна передбачати реальний механізм перегляду цього судового наказу. Натомість запропоновані законодавцем норми є неефективними.

Так, боржник не бере участі у справі в порядку наказного провадження, а тому до таких обставин боржник може апелювати лише після видачі стягувачу судового наказу та набрання ним законної сили.

За загальним правилом боржник має право протягом 15 днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, таким чином відновивши своє становище. Однак нормами процесуального закону не передбачено право звернення до суду із заявою про скасування судового наказу про стягнення аліментів (що підтверджено в ухвалі ВС від 04.09.2019 р. у справі № 577/1082/19) [8].

У цьому випадку відповідно до частин сьомої, восьмої ст. 170 ЦПК України боржник має право звернутися до суду:

1) з позовом про зменшення розміру аліментів;

2) з заявою про перегляд наказу за нововиявленими обставинами.

Однак, на мою думку, звернення з заявою про перегляд наказу за нововиявленими обставинами не є ефективним способом відновлення права. Уявімо ситуацію, в якій боржник відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК України посилається на наведені вище

обставини (факт непроживання, стягнення аліментів за двома наказами, стягнення аліментів у розмірі, що перевищує його заробіток) як на нововиявлені, оскільки вони не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 423 ЦПК України підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є: істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи.

Умовами для визначення відповідної обставини нововиявленою є те, що, по-перше, вона існувала на час розгляду справи; по-друге, ця обставина не могла бути відома заявникові на час розгляду справи; по-третє, вона входить до предмета доказування у справі та може вплинути на висновки суду про права та обов'язки учасників справи.

З урахуванням наведеного відповідно до сталої практики КЦС ВС не визнає нововиявленими обставинами: факт спільного проживання боржника зі стягувачем та їх дітьми на час подання заяви про видачу судового наказу про стягнення аліментів; факт утримання боржником сім'ї, у тому числі й доньки; факт перебування сторін у шлюбі; добровільне надання батьком допомоги та утримання дітей за його рахунок; перешкоджання дружиною у здійсненні ним батьківського обов'язку; наявність невирішеного спору між сторонами щодо місця проживання дітей та участі батьків у їх вихованні (справа № 264/1739/18 рішення ВС від 17.12.2018 р. [9], справа № 359/3012/18 рішення ВС від 19.11.2018 р. [10]).

З аналогічних міркувань не є нововиявленими обставинами і факт непроживання дитини з заявником, стягнення аліментів за двома наказами, стягнення аліментів у розмірі, що перевищує його заробіток. Відтак можливість перегляду судового наказу за нововиявленими обставинами не вирішує порушених проблем.

Більше того, відповідно до ч. 2 ст. 445 ЦПК України у випадку скасування за нововиявленими обставинами наказу про стягнення аліментів поворот виконання рішення не допускається, за винятком випадків, коли рішення було прийнято на підставі підроблених документів або завідомо неправдивих відомостей позивача. Тобто навіть у разі скасування судового наказу суд не має права вирішувати питання про поворот виконання рішення та повернення боржнику безпідставно стягнутих аліментів.

Іншою можливістю для боржника відновити своє право відповідно до ч. 7 ст. 171 СК України є зменшення розміру аліментів. Позовна вимога про зменшення розміру аліментів може мати форму і припинення їх стягнення.

Однак у цьому випадку відкритим залишається питання щодо стягнення зі стягувача безпідставно отриманих коштів. Разом із тим проблемним питанням залишається повернення безпідставно сплачених аліментів відповідно до п. 5 ч. 1

ст. 161 ЦПК України, оскільки закон не передбачає можливості звернення боржника до суду про зменшення розміру аліментів. На мою думку, в цьому випадку боржник має право поставити питання про повернення безпідставно стягнених коштів (за аналогією з ч. 2 ст. 82 СК України).

Загалом, на мою думку, наведені зусилля законодавця є надмірними. У цьому випадку достатньою була б передача таких справ для розгляду в наказному провадженні з залишенням загального порядку перегляду таких судових рішень. Негативні наслідки від відсутності ефективного механізму перегляду таких судових наказів перевищують корисні властивості таких нововведень.

Також запропонованим законом запроваджено зміни щодо порядку нарахування пені за несвоєчасну сплату аліментів. Відповідно до змінених норм у разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100% заборгованості (ч. 1 ст. 196 СК). Таким чином, завершено тривалу дискусію в судових колах щодо періоду нарахування пені.

Тепер розмір пені за місячним платежем розраховується так: заборгованість зі сплати аліментів за конкретний місяць (місячний платіж) необхідно помножити на кількість днів заборгованості, які відраховуються з першого дня місяця, наступного за місяцем, у якому мали бути сплачені, але не сплачувалися аліменти, до дня їх фактичної виплати (при цьому день виконання зобов'язання не включається до строку заборгованості) та помножити на 1 відсоток. Тобто заборгованість за місяць $\times$ кількість днів заборгованості $\times$ 1%. За цим правилом обраховується пеня за кожним простроченим місячним платежем. Загальний розмір пені становить суму розмірів пені, обрахованої за кожним місячним (періодичним) платежем. (Постанова Великої Палати ВС, справа № 333/6020/16-ц від 03.04.2019 р.) [11].

Однак постає питання: як застосовувати обмеження в 100%?

Можна виділити два варіанти: 1) до нарахованої заборгованості за конкретний місяць; 2) до загального розміру пені.

Слід зауважити, що в залежності від застосованого варіанта суми можуть бути різними.

Приклад: заборгованість зі сплати аліментів з квітня 2020 року по серпень 2020 року в сумі 1000 грн щомісячно. Рахуємо, наприклад, по вересень 2020 року.

Розрахунок.

За квітень: $1000 \times 0,01 \times 152 = 1520$ грн (обмеження до 1000 грн за першим варіантом)

За травень: $1000 \times 0,01 \times 122 = 1220$ грн (обмеження до 1000 грн за першим варіантом)

За червень: $1000 \times 0,01 \times 92 = 920$ грн

За липень: $1000 \times 0,01 \times 61 = 610$ грн

За серпень: $1000 \times 0,01 \times 30 = 300$ грн

Загальна сума заборгованості зі сплати аліментів складає 5000 грн, загальна сума пені складає 4570 грн, що не перевищує 100 % заборгованості.

Разом із тим, якщо рахувати обмеження в 100 % до кожного місяця, то сума пені складатиме 3830 грн.

На мою думку, керуючись логікою постанови Великої Палати ВС у справі № 333/6020/16-ц від 03.04.2019 року, правильним є обмеження до нарахованої заборгованості за конкретний місяць.

Такий підхід дає відповідь і на друге проблемне питання: «У боржника наявна заборгованість зі сплати аліментів за попередні періоди (наприклад, за травень 2020 року в сумі 1000 грн). Чи повинен виконавець зараховувати сплачені кошти в сумі 1000 грн у вересні 2020 року в рахунок заборгованості за травень 2020 року або ж повинен зарахувати їх за вересень?».

На мою думку, в цьому випадку суд повинен застосувати принцип забезпечення найкращих інтересів дитини та зарахувати такі кошти за травень 2020 року.

Так, основна мета пені – стимулююча. Батько повинен розуміти, що за несплату аліментів йому нараховується пеня. Якщо ми зарахуємо кошти за вересень 2020 року, то пеня за цей місяць не буде нараховуватися, разом із тим і не нараховується пеня за травень, оскільки станом на вересень вона досягла 100%.

Однак, якщо ці кошти зарахувати за травень, то в цьому випадку нарахування пені за цей місяць не зміниться, однак за вересень 2020 року буде нараховуватися пеня, що стимулюватиме батька сплачувати аліменти за цей місяць.

У випадку застосування обмеження в 100% до загального розміру пені такий підхід є неможливим.

На підставі викладеного доходимо висновку, що нашою державою вживаються активні заходи щодо забезпечення належного матеріального забезпечення дитини, що продиктовано необхідністю забезпечення принципу найкращих інтересів дитини.

За нормами чинного законодавства основну відповідальність за утримання дитини несуть батьки. Законодавцем ведеться постійна робота з удосконалення механізму нарахування аліментів на дитину як форми реалізації батьками обов'язку по її утриманню. Однак останнім часом внаслідок прискорення відповідної роботи законодавцю не завжди вдається дотримуватися необхідної якості прийнятих норм. За допомогою тлумачення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в окремих випадках суд має можливість усунути такі прогалини. Однак в інших випадках такі зусилля суду є марними, внаслідок чого колізії, які виникають при

застосуванні таких норм, не мають ефективного розв'язання, а лише заважають вирішенню питання надання дитині необхідного матеріального забезпечення.

На мою думку, законодавцю доцільно провести роботу щодо усунення проблем, наведених у статті, і в подальшому підвищити якість запропонованих норм у сімейне законодавство. Такі норми повинні мати не лише легітимну мету, що полягає в забезпеченні інтересів дитини, а й ефективний механізм реалізації. Без цього вони не принесуть бажаної користі, а їх застосування буде породжувати неоднозначну судову практику, що саме по собі є шкідливим.

Перелік використаних джерел

1. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12>
2. General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration, (art. 3, para 1). URL: <https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html>
3. Сімейний кодекс: Кодекс України від 10.01.2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
4. Басанська Н. В. Аліментні зобов'язання подружжя. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 2. С. 57–59.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо покращення захисту права дитини на належне утримання: Закон України від 17.05.2017 року № 2037-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#Text>
6. Постанова КЦС ВС від 11.03.2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88601269>
7. Постанова ОП КЦС ВС від 25.01.2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94666367>
8. Ухвала КЦС ВС від 04.09.2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84304665>
9. Ухвала КЦС ВС від 17.12.2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78750476>
10. Ухвала КЦС ВС від 19.11.2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78011318>
11. Постанова ВП ВС від 03.04.2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81573936>

References

1. Convention on the Right of the Child of 20 november 1989 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12> [ukr.]

2. *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration, (art. 3, para.1).* URL: <https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html>

3. *Family Code of January 10, 2002 No. 2947-III.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [ukr.]

4. *Basanska N.V. Alimony obligations of the spouses. Legal scientific electronic journal.* 2018. № 2. P. 57–59. [ukr.]

5. *On Amendments to Certain Legislative Actsto Improve the Protection of the Child's Right to Appropriate Maintenance: Law of Ukraine of May 17, 2017 № 2037-VIII.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#Text> [ukr.]

6. *Decision of the Supreme Court of March 11, 2020.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88601269> [ukr.]

7. *Decision of the Supreme Court of January 25, 2021.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94666367> [ukr.]

8. *Decision of the Supreme Court of September 4, 2019.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84304665> [ukr.]

9. *Decision of the Supreme Court of December 17, 2018.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78750476> [ukr.]

10. *Decision of the Supreme Court of November 19, 2018.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78011318> [ukr.]

11. *Decision of the Supreme Court of April 3, 2019.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81573936> [ukr.]

ДАЦЕНКО В. Сучасні тенденції забезпечення найкращих інтересів дитини у справах про стягнення аліментів.

У статті досліджена правова природа виникнення обов'язку батьків по утриманню дитини. Проаналізовано взаємозв'язок такого обов'язку з принципом забезпечення найкращих інтересів дитини. Висвітлені сучасні тенденції розвитку вітчизняного законодавства, яке регулює питання стягнення аліментів з дитини.

Ключові слова: принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, аліменти, сімейно-правові відносини.

ДАЦЕНКО В. Современные тенденции обеспечения наилучших интересов ребенка в делах о взыскании алиментов.

В статье исследована правовая природа возникновения обязанности родителей по содержанию ребенка. Проанализирована взаимосвязь такой обязанности с принципом обеспечения наилучших интересов ребенка. Освещены современные

тенденции развития отечественного законодательства, регулирующего вопросы взыскания алиментов с ребенка.

Ключевые слова: принцип обеспечения наилучших интересов ребенка, алименты, семейно-правовые отношения.

DATSENKO V. Current trends in ensuring the best interests of the child in child support cases.

The article is sanctified to the application of the principle of ensuring the best interests of the child in the cases of recovery of alimony at the present stage of development of Ukrainian society.

It is determined that the regulation of family relations with the participation of the child is increasingly focused on ensuring the best interests of the child. This principle also includes an element of the child's material security, which should be understood as the child's right to protection and care, which are necessary to provide material needs.

The obligation of material support of the child is the responsibility of the state, which independently chooses the measures that will be used to achieve this goal. In Ukraine, the main responsibility for the child's financial support lies with the parents. The obligation to maintain the child is fulfilled by the parents voluntarily or compulsorily (by paying alimony). Alimony is accrued within the financial means of the parents, considering the living conditions necessary for the child's development.

After analyzing the latest updates in the legislation of Ukraine, the author found that the legislator is taking active measures to properly regulate the issue of alimony. However, the quality of the introduced norms is not always at the proper level, which leads to conflicts in their application. By interpreting the principle of ensuring the best interests of the child in some cases, the court has the opportunity to close such gaps. However, in other cases, such efforts by the court are futile, as a result conflicts arising from the application of such rules do not find an effective solution. It only hinders the solution of the issue of providing the child with the necessary material support.

In opinion of author, the legislator should work to eliminate the problems listed in the article, and further improve the quality of the proposed rules in family law. Such norms should have not only a legitimate purpose, which is to ensure the interests of the child, but also an effective implementation mechanism. Otherwise, it will not bring the desired benefits and generate ambiguous case law, which is harmful.

Key words: the principle of ensuring the best interests of the child, alimony, family law relations.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ АДАПТАЦІЇ КУРСІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОНЛАЙН-ЗАНЯТЬ

Київ – 2021

Вступ

Ці Методичні рекомендації розроблені з метою надати розробникам і викладачам (тренерам) спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді допомогу в адаптації тренінгів, розроблених для кандидатів на посаду судді, до їх онлайн-проведення. Ураховуючи наявність великої кількості сервісів для організації онлайн-конференцій і відеозв'язку для проведення занять, зазначимо, що досвід Національної школи суддів України (далі – НШСУ) щодо проведення онлайн-тренінгів стосується використання програми Zoom. Відтак, наведені методичні поради щодо адаптації навчальних матеріалів аудиторних тренінгів для їх використання в онлайн-підготовці, стосуються насамперед подальшого проведення онлайн-тренінгів у програмі Zoom.

Типові вимоги (критерії, форми) до змісту та організації проведення занять із кандидатами на посаду судді та суддями в Національній школі суддів України, а також вимоги до розробників, викладачів та інших осіб, залучених до процесу підготовки, закріплюються Концепцією національних стандартів суддівської освіти в Україні¹, тому вони не повторюються в цих методичних рекомендаціях.

Важливо зазначити, що ключові якості та навички, які повинні бути сформованими в кандидатів на посаду судді за результатами спеціальної підготовки, визначені Національними стандартами суддівської освіти та деталізовані у Програмі спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді (далі – Програма СП), і повинні враховуватися при розробленні конкретних тренінгів.

Керівні принципи щодо методології навчання визначені, серед іншого, у Київських рекомендаціях про зміст та методологію суддівської освіти з питань застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини (схвалені у 2019 році, далі – Київські рекомендації)². Під час спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді та підготовки суддів теоретичні знання мають поєднуватися з практичними завданнями щодо їх застосування на практиці. Під час занять повинні використовуватися найбільш доцільні методи навчання, ураховуючи національні правові особливості, конкретні потреби та очікування різних категорій працівників системи правосуддя. Ці методи повинні включати змішані заняття, міжнародний обмін і стажування. Їх слід доповнити курсами з використання відповідних інформаційних технологій і баз даних. Ураховуючи важливість та переваги самопідготовки, а також наявні засоби інформаційних технологій та

¹ Концепція національних стандартів суддівської освіти, схвалена Науково-методичною радою НШСУ (протокол від 23.12.2014 р. №5). URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/about/symbols/>

² Київські рекомендації про зміст та методологію суддівської освіти з питань застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини (схвалені у 2019 році учасниками Міжнародної конференції високого рівня «Захист прав людини через суддівську освіту: кращі практики та удосконалення стандартів»). URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1579601605kyiv%20recommendations%20UKR%20rev.pdf>

онлайн-платформ для навчання, доцільно заохочувати майбутніх суддів і суддів до участі в дистанційних курсах і сприяти використанню наявних ресурсів (вебсайти Ради Європи та Суду, HUDOC–EXEC та інші джерела інформації).

Такі підходи до методики підготовки кандидатів на посаду судді і суддів відображені ще в одному важливому міжнародному документі – Декларації принципів суддівської освіти, прийнятій під час конференції Міжнародної організації суддівської освіти (ІОЈТ) (8 листопада 2017, Маніла), яка передбачає, що підготовка суддів повинна відображати найкращі практики в розробленні професійної програми навчання дорослої аудиторії. До процесу підготовки повинен бути залучений широкий спектр сучасних методик навчання.

Одним із головних напрямків подальшого розвитку суддівської освіти, визначеним у Стратегії розвитку суддівської освіти в Україні на 2021-2025 роки, є реформування початкової суддівської освіти (спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді), розширення засобів і форм спеціальної підготовки на основі використання кращого іноземного досвіду.

Розмежування форм занять, що реалізуються з використанням ІТ

Ураховуючи різноманітність термінів та їх означень у сфері дистанційної та онлайн-підготовки, які до недавнього часу були не так часто застосованими, доцільно розмежувати деякі з них, які є найбільш часто вживані в суддівській освіті. Для уникнення підміни понять звернемо увагу на такі поняття: «вебінар», «онлайн-семінар», «онлайн-тренінг», «дистанційний курс».

Вебінар, онлайн-тренінг і дистанційний курс (розміщений на платформі НШСУ) – є формами занять, що реалізуються з використанням інформаційних технологій. При цьому всі суб'єкти занять перебувають на відстані (віддалено у просторі).

Вебінар – це «семінар, що проходить в комп'ютерній мережі»³. Зауважимо, що слово «вебінар» утворене від злиття двох слів – «веб» і «семінар»; «веб» (англ. Web – мережа, павутина) – загальноприйняте позначення приналежності до комп'ютерної мережі, а семінар – інтерактивне заняття, у ході якого слухачі та слухачки виступають з доповідями, ставлять запитання, беруть участь в обговоренні, дискутують.

Слово «онлайн» (англ. online, від англ. on line – «на лінії», «на зв'язку», «у мережі») – слово або частина складних слів, що позначає перебування в мережі, здійснення дій в Інтернеті в режимі реального часу⁴.

«Онлайн-семінар» і «вебінар» – це тотожні поняття, тоді як «онлайн-тренінг» і «вебінар» – не є тотожними.

³ URL: <https://osvita.ua/vnz/43979/>

⁴ URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD>

«Онлайн-тренінг» – це тренінг, який проводиться з використанням електронних/інформаційних технологій у синхронному режимі взаємодії всіх суб'єктів заняття. Тобто, тренери та учасники (-ці) онлайн-тренінгу, хоча віддалено у просторі, проте одночасно беруть участь у занятті.

Нагадаємо, що тренінг – як очна форма заняття має свої особливості, якими є:

- наявність групи учасників (-ць);
- дотримання певних принципів групової роботи;
- певні організаційні умови, за якими проходить заняття;
- використання інтерактивних методів роботи⁵.

Кандидати на посаду судді під час проведення тренінгу стають не просто пасивними отримувачами інформації, а частиною тренінгового процесу, його активними учасниками (далі – учасники/учасниці).

Для онлайн-тренінгу притаманні такі самі особливості/вимоги, які характерні для аудиторного тренінгу, проте які «накладаються» на особливості застосування інформаційних технологій у процесі заняття. Таким чином, вимоги до підготовки та проведення онлайн-тренінгу є дещо вищими, ніж до аудиторного тренінгу.

Спільним між онлайн-семінаром/вебінаром та онлайн-тренінгом є те, що ці форми занять проводяться в реальному часі, а різниця полягає в тому, що тренінг більш практично спрямований, ніж семінар. Онлайн-семінар/вебінар – це переважно мінілекції, які супроводжуються питаннями в чаті, тоді як тренінг передбачає застосування таких інтерактивних методів, як робота в малих групах, мозковий штурм, демонстрування тощо. Також, з огляду на форми занять, які використовуються у НШСУ, різниця є також за критерієм оцінювання: онлайн-тренінг оцінюється, а вебінар – ні.

Головна різниця між онлайн-семінаром/вебінаром та онлайн-тренінгом, з одного боку, та дистанційним курсом, з іншого, – у способі реалізації процесу підготовки в часі: якщо навчання на вебінарі та онлайн-тренінгу відбувається синхронно (тобто, вимагає одночасної взаємодії тренера й учасників), то навчання на дистанційному курсі є віддаленим не лише у просторі, а й у часі. Воно не відбувається в реальному часі та не завжди передбачає залучення тренерів/тьюторів. Учасники (-ці) курсу можуть контактувати з тренером/тьютором переважно з використанням чатів, форумів, вони не зустрічаються ні реально, ні віртуально (обличчя в обличчя). Дистанційний курс розміщується на спеціальній платформі. Дистанційні курси, порівняно із вебінарами та онлайн-тренінгами, є більш гнучкими, надають можливість слухачам (-кам) самостійно обирати час та місце навчання та передбачають більшу самостійність і в навчанні.

⁵ Фулей Т.І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів) – К., ФОП Клименко Ю.Я, 2017 – С. 18

Якщо онлайн-навчання намагається наслідувати аудиторне навчання, то дистанційний курс дещо нагадує модель комп'ютерної гри, нові рівні якої можна відкрити тільки тоді, коли пройдені попередні⁶.

Таблиця 1

Порівняння аудиторних, онлайн-тренінгів/вебінарів та дистанційних курсів (розміщених на платформі НШСУ)

Критерій для порівняння	Аудиторний тренінг/семінар	Онлайн-тренінг/вебінар	Дистанційний курс
Узаємодія тренера та учасників	Відбувається в аудиторії	Відбувається з використанням інформаційних технологій та є меншою, порівняно із очними тренінгом/семінаром	Відбувається через форум, чат, ел. пошту та точковим контролем (наприклад, перевірка виконаного завдання)
Реалізація процесу підготовки в часі та просторі	Синхронне навчання та фізична присутність тренера та учасників в аудиторії	Синхронне навчання, водночас віддалено у просторі	Асинхронне навчання (із затримкою в часі). Одночасна взаємодія тренера та учасників не є обов'язковою
	Може поєднуватися синхронне та асинхронне навчання (після проходження тренінгу (синхронне навчання) заповнення анкети через гугл-форму або надсилання підготовлених матеріалів для опрацювання до чи після тренінгу через ел. пошту (асинхронне навчання))		
Часові рамки та графік роботи	Тривалість у межах 1-2 дні, максимум 3 дні. Чіткий тайм-менеджмент. Відсутність гнучкості навчання (визначені місце та час заняття)	Тривалість у межах 1 дня. Якщо тривалість 2-3 дні, то навчання проводиться під час ранкових, вечірніх сесій тривалістю не більше 3 годин кожна. Чіткий тайм-менеджмент. Певна гнучкість навчання (визначений час, проте місце заняття визначає самостійно кожен учасник)	Тривалість навчання визначена адміністратором курсу (може становити тижні). Гнучкість навчання (учасники самі обирають місце, час навчання)

⁶ Дистанційне та онлайн-навчання – чи це одне й те ж саме? Думки 4-х освітніх експертів. URL: <https://lifepravda.com.ua/projects/majbutnje-shkoly/2020/11/10/242946/>

Критерій для порівняння	Авдиторний тренінг/семінар	Онлайн-тренінг/вебінар	Дистанційний курс
Модерування	Необхідне для дотримання програми заняття		Немає потреби, оскільки навчання асинхронне
Затребувані навички тренера	Навички викладання в аудиторії та елементарні навички роботи з комп'ютерними технологіями	Поєднання навичок викладання та «просунуті» навички роботи з комп'ютерними технологіями	Для адміністратора курсу затребуваними є навичками роботи з комп'ютерними технологіями
Необхідні навички учасника	Класичні навички для проходження навчання. У меншій мірі (мінімум) навичок роботи з комп'ютерними технологіями	Класичні навички для проходження навчання та «просунуті» навички роботи з комп'ютерними технологіями	Необхідні навички роботи з комп'ютерними технологіями. Навички самонавчання, самодисципліни, самоконтролю.

Адаптація тренінгів для їх онлайн-проведення

Як відомо, розроблення кожного тренінгу визначається певним алгоритмом і охоплює такі стадії:

- 1) визначення навчальних цілей та очікуваних результатів;
- 2) підбір змістовного матеріалу для досягнення навчальних цілей та очікуваних результатів, а також для самостійної роботи;
- 3) структурування навчального матеріалу відповідно до інтерактивних методик навчання;
- 4) розроблення порядку денного тренінгу (програми);
- 5) розроблення роздавальних матеріалів для учасників/учасниць і матеріалів для тренерів.

Наведений алгоритм розроблення тренінгів можна використовувати для переведення вже розробленого аудиторного тренінгу в онлайн-формат.

Водночас, переведення тренінгів в онлайн вимагає певних зусиль щодо їх адаптації. Не допустимим є «сліпе» переведення аудиторного тренінгу в онлайн без переструктурування програми та змістовних матеріалів, оскільки, як вже згадувалося вище, проведення онлайн-тренінгів має свої методологічні особливості, відмінні від проведення аудиторного тренінгу.

Розглянемо ці стадії детальніше.

При переведенні тренінгів в онлайн-формат необхідно враховувати в першу чергу тематику курсів (тренінгів). Вузькоспеціалізовані курси, тобто курси присвячені особливостям розгляду окремих категорій справ, порівняно легше перевести

в онлайн, тоді як курси на нову, незвичну тематику, які вимагають зміни ставлення до певної проблематики, підвищену ціннісну складову, емоційний компонент – набагато складніше.

Окремого обмірковування потребує питання: чи є особливості в переведенні та викладанні онлайн «навичкових тренінгів», наприклад, таких як тренінг щодо написання судових рішень, де можуть включатися завдання щодо написання мотивувальної або іншої частини судового рішення.

Проведення онлайн-тренінгів відрізняється від аудиторного проведення як для викладачів, так і для слухачів НШСУ, вимагаючи від усіх учасників процесу підготовки набагато більших зусиль. Тому при переведенні аудиторних тренінгів в онлайн варто враховувати саму кількість онлайн-тренінгів. Проведення онлайн-тренінгів 5 днів поспіль (повний робочий тиждень) кілька тижнів підряд становитиме надмірне навантаження як на викладачів, так і на учасників, та буде неефективним.

Тому вимагає вирішення насамперед питання, ЩО SAME (які тренінги) з Програми СП переводитимуться онлайн, а яка частина програми потребуватиме адаптації матеріалу в інший спосіб (на самостійне опрацювання, через створення дистанційних курсів, тощо).

Окремої уваги потребуватиме питання здійснення контрольних заходів за результатами кожного тренінгу.

1. Визначення навчальних цілей та очікуваних результатів конкретного тренінгу з урахуванням його місця у Програмі спеціальної підготовки

1.1. Формулювання знань, умінь, навичок і соціального контексту

При адаптації аудиторних тренінгів в онлайн-тренінги необхідно переконатися, яким чином буде досягнуто сформульованих знань, умінь і навичок, а також ставлення та цінностей, ураховуючи місце кожного конкретного тренінгу у Програмі спеціальної підготовки, а також засади суддівської освіти та інші вимоги Національних стандартів суддівської освіти.

Відповідно до Національних стандартів суддівської освіти, розробка УСІХ курсів для кандидатів на посаду судді та суддів здійснюється НШСУ із урахуванням трьох вимірів (т. зв. 3D, де D – англ. dimension – «вимір»):

1) знання (матеріальне та процесуальне право, конвенції та інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

2) навички (уміння аналізувати та тлумачити нормативно-правові акти; критично мислити; кваліфікувати діяння; управляти судовим процесом; спілкуватися з учасниками процесу; вирішувати етичні дилеми; користуватися інформаційними технологіями; самостійно ухвалювати рішення у спорі; готувати судові рішення, тощо);

3) ставлення (зокрема, розуміння соціального контексту здійснення право-

суддя: розуміння суспільства та його потреб; недопущення дискримінації за різними ознаками (статтю, національністю, віком, місцем проживання, релігійною приналежністю, сексуальною орієнтацією, матеріальним станом, тощо).

Підкреслимо, що Національні стандарти суддівської освіти також містять положення, що *використання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини, принципів суддівської етики та соціального контексту при здійсненні правосуддя* (включаючи *гендерний аспект, урахування потреб людей з інвалідністю*, тощо) *має бути інтегрованим у зміст кожного курсу підготовки*.

Наведений інтегрований підхід до змістовного наповнення курсів та тенденція до поєднання юридичної (правової) та неправової підготовки кандидатів на посаду судді та суддів послідовно закріплені в Декларації принципів суддівської освіти⁷ та Київських рекомендаціях⁸.

Водночас така інтеграція має відбуватися не хаотично, а комплексно. Це означає, що розробники кожного конкретного курсу мають урахувувати його роль та місце в комплексній Програмі СП, і відповідно, визначати навчальні цілі та очікувані результати, а також підбирати змістовну частину (матеріали) та методи з урахуванням усіх наведених вище моментів.

Наприклад, Програма СП містить тренінги «Конвенційні стандарти захисту прав людини у світлі практики Європейського суду з прав людини» та «Запобігання та протидія дискримінації» (Блок I «Основи організації суду та діяльності судді»). Тому при розробленні курсу «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя» розробники враховували, що учасники та учасниці вже мають оволодіти певними знаннями, зокрема, стосовно національного законодавства щодо запобігання та протидії дискримінації, а також сфери дії статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколу № 12 до Конвенції; слухачі та слухачки вже мають знати ознаки дискримінації, алгоритм її визначення, форми дискримінації, тощо.

Відтак, серед навчальних цілей тренінгу «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя» є такі:

знати:

- взаємозв'язок «гендерні стереотипи – дискримінація за ознакою статі/ гендеру»;

⁷ Ураховуючи складність ролі судді, підготовка суддів має бути багатопрофільною та включати в себе юридичну (правову) підготовку, правові знання, навички, соціальний контекст, цінності та етику.

⁸ Навчання з тематики Конвенції та ЄСХ та, зокрема, щодо практики Суду та вимог до виконання рішень Суду та їх ефективного впровадження в національну правову систему, мають бути невід'ємною частиною навчальних програм для майбутніх суддів (первинна підготовка) та чинних суддів (постійне навчання). Суддівська підготовка в галузі прав людини повинна швидко відповідати на нові виклики, беручи до уваги соціальний та законодавчий контекст.

- механізми впливу гендерних стереотипів на поведінку судді та ухвалення ним/нею рішень;

уміти:

- ідентифікувати, розпізнавати гендерні стереотипи;
- застосовувати практику ЄСПЛ щодо гендерних стереотипів;
- уникати гендерно упередженої поведінки в роботі судді.

Досягненню цих знань, умінь і навичок має сприяти вся структура тренінгу, зокрема, врахування циклів навчання дорослих (див. модель Д. Колба на стор. 167), підбір матеріалів та методів, тощо.

У Додатку «Мета та завдання навчальних заходів» до Програми СП для кожного тренінгу спеціальної підготовки сформульовано його мету, знання, уміння та соціальний контекст, які учасники та учасниці опанують за результатами проходження тренінгу.

Стратегія розвитку суддівської освіти в Україні на 2021-2025 роки⁹ передбачає постійне оновлення змісту суддівської освіти на основі компетентнісного підходу залежно від досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, а також не лише врахування при розробленні та викладанні курсів трьох вимірів (знання, уміння та навички, цінності та ставлення), але й підвищення ваги ціннісної складової та врахування соціального контексту здійснення правосуддя.

Окрім цього, Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року (далі – Національний план дій), затверджений 5.09.2018 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 634-р, серед іншого, передбачає:

- здійснення аналізу включення гендерного компонента до навчальних планів і програм спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, програм кваліфікаційного іспиту та програм іспитів для кваліфікаційного оцінювання суддів (кандидатів на посаду судді) (пункт 1 рекомендації 13 Національного плану дій) та

- доповнення за результатами проведеного аналізу програм, навчальних планів спеціальної підготовки, змісту кваліфікаційного іспиту, тестових і практичних завдань іспиту в межах кваліфікаційного оцінювання суддів, а також тренінгів у межах підготовки для підтримання кваліфікації суддів гендерним компонентом (пункт 3 рекомендації 13 Національного плану дій).

⁹ Стратегія розвитку суддівської освіти в Україні на 2021-2025 роки. URL: http://nsj.gov.ua/files/1608632048%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF_18.12_%D0%9D%D0%9C%D0%A0.pdf

Урахування гендерного підходу під час проведення підготовки суддів (чинних та майбутніх) передбачено також Національним планом дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, затвердженим 28.10.2020 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1544-р.

Відтак, гендерна компетентність судді вже є вимогою часу та закону. Безперечно, розроблення курсу «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя» для спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді можна вважати важливим елементом включення гендерного компоненту до програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді.

1.2. Навчальні цілі та очікувані результати

Після визначення знань, умінь, суддівських навичок і соціального контексту наступним кроком змістовного наповнення тренінгу є визначення та формулювання навчальних цілей та очікуваних результатів.

Навчальною ціллю є твердження про те, що учасники/учасниці тренінгу зможуть робити після його завершення. Таким чином, цілі описують **очікуваний результат** тренінгу, якого досягнуть учасники (-ці), а НЕ процес.

Виділяють цілі всього тренінгу та кожної його складових (частин).

Навчальні цілі стосуються КОЖНОЇ з трьох категорій–аспектів процесу підготовки:

- 1) знання: демонструє наявність сукупності відомостей із певної галузі (сфери), набутих у процесі навчання під час заняття, обізнаність;
- 2) уміння та навички – здобута на основі досвіду здатність належно робити щось; схильність чи потреба діяти чи вести себе певним чином; звичка; уміння, набуте вправами, досвідом, навичками;
- 3) ставлення та цінності (соціальний контекст): демонструє зміну в поінформованості або чутливості до певних питань або ідей.

У Методичних рекомендаціях для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів (2017) підкреслювалося, що важливість навчальних цілей зумовлена тим, що вони направляють тренера у виборі змісту та розроблення програми та матеріалів курсу, а також у виборі методів їх досягнення.

Формулювання навчальних цілей для учасників/учасниць визначається вмінням, яким має оволодіти кожний з них під час заняття. Цілі мають бути конкретними, вимірюваними, досяжними, реалістичними та обмеженими часом.

Після того, як цілі визначені та сформульовані, тренер може зосередитися на тому, що учасники/учасниці мають знати та робити, щоб досягти поставлених цілей та очікуваних результатів.

Таким чином, навчальні цілі мотивують учасників/учасниць на досягнення очікуваних результатів.

Навчальні цілі можуть бути використані для оцінки ефективності тренінгу, а саме контрольні запитання повинні формулюватися таким чином, щоб перевірити, чи досягнуті цілі.

Очікувані результати – це досягнення навчальних цілей.

Конкретні результати повинні відповідати SMART–критеріям, і це важливо для онлайн–занять, зокрема, бути:

- specific – конкретними – ретельно сформульованими, лаконічними, з певною конкретизацією, з визначенням однієї чіткої цілі;
- measurable – вимірювальними – щоб можна було визначити, чи їх досягнуто; для цього виробляються критерії вимірювання;
- realistic – реалістичними (яких можна досягти, домогтися) – щоб тренер міг контролювати досягнення цілей;
- achievable – досяжними – в межах можливості тренера підготувати використати в цільовій аудиторії;
- time-framed – обмежені часом – розробленими для певного проміжку часу (тривалість тренінгу)¹⁰.

Необхідно розуміти, що всі ці критерії, зокрема, конкретність, вимірюваність, реалістичність, досяжність, часовий вимір – в онлайн–форматі відрізняється від аудиторного тренінгу.

Результати тренінгу повинні бути ретельно сформульовані із використанням дієслів дії та конкретними прикладами застосування (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Результат	Дієслова дії	Приклади застосування
Знання	дати визначення, викласти, перелічити, пригадати, маркувати, назвати, писати	назвати конкретні положення закону (зазначити якого), рішення ЄСПЛ; знати строки; назвати критерії (наприклад, наявність ризиків при обранні запобіжного заходу); перерахувати умови, охарактеризувати

¹⁰ Т. Фулей (керівник робочої групи), Н. Буруковська, Т. Будниченко, Г. Савченко Методичні рекомендації для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів. – К.: ФОП Демчинський О.В., 2017. – С. 11

Результат	Дієслова дії	Приклади застосування
Уміння та навички	оцінити, розрізняти, категоризувати, класифікувати, порівняти, співставити, пов'язувати, знаходити співвідношення (відповідність), аналізувати, тлумачити, інтерпретувати, досліджувати, оцінювати, констатувати, обґрунтовувати, захищати, оспорювати, визначати, рахувати, розраховувати (цифри) організувати, планувати, призначити, створювати, демонструвати, комбінувати, використовувати, узагальнити, вирішувати	уміти знайти джерело; уміти обчислити строки; проаналізувати обставини; співвіднести фактичні обставини справи з нормою нормативно-правового акта
Соціальний контекст	розуміти, пояснити, описати, пріоритизувати, визнати, цінувати, ілюструвати, формулювати, вибирати	розуміти, яка захищена ознака (стать, національність, вік, тощо) враховувалася чи не враховувалася при прийнятті рішення; належно реагувати на прояви упередженості за захищеною ознакою; вести судовий процес безсторонньо та неупереджено, без дискримінації

Навички набуваються у процесі виконання практичних вправ.

Після визначення навчальних цілей потрібно встановити індикатори, які свідчитимуть, що учасники/учасниці отримали необхідні знання чи навички: що дасть підстави вважати, що учасники/учасниці отримали необхідні знання (розвинули відповідні навички, пов'язані з керуванням судовим процесом чи вмінням орієнтуватися в соціальному контексті)? Іншими словами, які є конкретні показники (індикатори) досягнення очікуваних результатів. Тому розробникам слід зазначити конкретні способи перевірки (виконання, проведення тестування, написання документа, тощо).

Варто знати, що деякі очікувані результати, визначені для аудиторного тренінгу, можуть бути недосяжними в умовах онлайн-заняття, деякі – потребуватимуть коригування, а частина – залишаться незмінними¹¹.

¹¹ Організація дистанційного навчання в школі. Методичні рекомендації. Схвалено використання листом МОН України, стор. 14. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/GRYF_Metodychni_rekomendatsii_dystantsiy-na_osvita_razvoroty.pdf

Наприклад, розглянемо деякі аспекти адаптації дводенного тренінгу для кандидатів на посаду судді «Особливості розгляду сімейних справ» до онлайн-заняття.

Зауважимо, що навчальними цілями аудиторного тренінгу були:

- поглибити знання кандидатів на посаду судді в галузі сімейного права;
- розвинути професійні якості, уміння та навички, необхідні для належного виконання повноважень судді при розгляді сімейних спорів.

При переведенні цього тренінгу в онлайн-формат зазначені вище навчальні цілі доречно конкретизувати таким чином, щоб із використанням дієслів, наведених у таблиці 2, чіткіше сформулювати знання, уміння та навички, з урахуванням особливостей онлайн-заняття, досягнення яких можна буде перевірити наприкінці онлайн-тренінгу.

Наприклад: знати категорії спорів; види проваджень, в яких розглядаються окремі категорії; спеціальні вимоги до позовних заяв; особливості сплати судового збору; на якій стадії підлягають вирішенню відповідні питання; актуальні правові позиції Верховного Суду, тощо.

Уміти: розрізняти предмети позовів, визначати строки, підготувати та провести кожну стадію судового процесу, тощо.

Таким чином, у подальшому розробникам буде легше визначитися з адаптацією матеріалів курсу, оскільки окремі знання можна набути самостійно (наприклад, попередньо опрацювавши рекомендований матеріал), тоді як розвинути навички кандидати на посаду судді зможуть лише за допомогою тренерів у ході роботи над практичними завданнями.

Так, відкоригувавши (та визначивши пріоритетні) навчальні цілі та конкретизувавши очікувані результати онлайн-тренінгу, наступними кроками будуть переструктурування програми тренінгу та його змістовного наповнення.

Один із варіантів переведення 2-денного онлайн-тренінгу «Особливості розгляду сімейних справ» може передбачати обов'язкове самостійне опрацювання слухачами/слухачками (до початку тренінгу) частини його матеріалу, наприклад, теоретичного матеріалу (мінілекції «Загальні засади сімейного права», «Джерела сімейного права» та ін.); практичного завдання 2 щодо ознайомлення з практикою ЄСПЛ, таблиці «На допомогу судді при вирішенні питання про відкриття провадження у справі».

Ураховуючи, що аудиторний тренінг передбачає виконання 19 практичних завдань, при його адаптації для онлайн-підготовки, з метою оптимізації часу та досягнення ефективності, розробникам доцільно розглянути можливість опрацювання учасниками (-цями) частини цих завдань самостійно до початку тренінгу, щоб під час онлайн-тренінгу лише предметно обговорювати з тренерами проблемні моменти.

У такому разі розробникам варто оцінити матеріали тренінгу з точки зору можливого їх самостійного опрацювання та розділити їх на дві групи: для самостійного опрацювання та матеріали для роботи безпосередньо під час онлайн–тренінгу. Проте за таких умов слухачам/слухачкам необхідно надати доступ до матеріалів тренінгу, винесених на самостійне опрацювання, заздалегідь – за 1,5-2 тижні до початку онлайн–тренінгу.

Вивчення практики ЄСПЛ та Верховного Суду повинне здійснюватися наскрізно, тобто при вирішенні конкретних практичних завдань, де це доречно. Слід зауважити, що ця тематика є гендерно чутливою, тому при розгляді окремих категорій спорів (визначення місця проживання дитини, розірвання шлюбу, призначення/зміна розміру аліментів та ін.) слід враховувати гендерний компонент.

2. Підбір змістовного матеріалу для досягнення навчальних цілей та очікуваних результатів, а також для самостійної роботи

Після визначення та формулювання навчальних цілей та очікуваних результатів (тобто того, що потрібно досягти) тренер може визначити, які матеріали необхідно використати для досягнення цих цілей. Термін «матеріали» використовується на позначення широкого кола ресурсів – усе, що потрібно для комплексного розуміння теми.

Насамперед, тренер складає **детальний та чітко структурований план**, в якому викладена змістова структура тренінгу.

План передбачає перелік тем (актуальних питань) у вигляді пунктів плану з розбивкою на складові (підтеми) у вигляді підпунктів, а також їх порядок розміщення та відображає задум, проєкт змістовного наповнення онлайн– тренінгу.

Відповідно до плану тренер визначає зміст і обсяг матеріалу, ураховуючи його види:

- тексти мінілекцій;
- презентації у форматі РРТ;
- підбірку нормативно-правових актів (для учасників/учасниць або фасилітаторів);
- матеріали судової практики (зокрема, для ознайомлення ДО проведення онлайн–тренінгу);
- завдання для роботи в малих групах; індивідуальної роботи та для самостійного опрацювання (до проведення онлайн–тренінгу або після його проведення);
- запитання для мозкового штурму;
- запитання для проведення експресопитування;
- аналітичні схеми для заповнення;
- запитання для дискусії в малих групах або панельної дискусії;
- відеоматеріали;

- сценарії для проведення рольових ігор;
- контрольні запитання (зокрема, тестові, завдання з множинним вибором, на встановлення відповідності, завдання з розгорнутою відповіддю);

Вимоги до основних видів матеріалів наведено нижче (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Вид матеріалу	Вимоги	Обсяг
Мінілекція	тезовий виклад основних положень із акцентуванням на найбільш важливих та актуальних моментах, а також зазначенням переліку НПА та інших джерел	до 10 стор.
Презентація РРТ	слайди з нотатками	з розрахунку на 20 хв. – до 15 слайдів
Запитання для проведення експресопитування	запитання	2-3 запитання під час одного опитування
Мозковий штурм	запитання для учасників (-ць)	1-2 варіанти актуального питання
Відеоматеріал	відеофайл, сценарій (розшифрування тексту, транскрип), запитання до учасників (-ць)	залежно від потреби
Завдання для роботи в малих групах	фабула справи, завдання для учасників (для роботи в малих групах), витяги з НПА, аналітичні схеми (за потреби), нотатки для фасилітаторів	для 3-4 малих груп – по 1 завданню для кожної групи
Рольова гра	фабула справи, інструкції для учасників (груп учасників) відповідно до запропонованих ролей, витяги з НПА, план проведення	
Тестові завдання	основа запитання, 3-4 варіанти відповідей, з яких 1 правильна, джерело правильної відповіді	до 10 тестових завдань
Довідкові матеріали	підбірка НПА (перелік назв або витяги з конкретних статей), матеріали судової практики (рішення з ЄДРСР)	

Змістовні матеріали онлайн–тренінгу мають містити ґрунтовну та достатню інформацію щодо теми, яка розглядається, бути цінними для учасників/ учасниць для користування під час онлайн–тренінгу та використання в майбутньому.

Змістовні матеріали поділяються на 2 види:

1) розроблені безпосередньо тренером (мінілекції, презентації, завдання тощо);

2) довідкові матеріали (витяги з НПА, опубліковані статті, рішення ЄСПЛ, судова практика, постанови пленуму, тощо).

Матеріали повинні бути структуровані та викладені в логічній послідовності відповідно до змісту, а також розроблені, відформатовані та оформлені відповідно до вимог НШСУ.

Дослідження показують, що самостійне опрацювання матеріалу триває довше, аніж виклад цього матеріалу під час заняття із тренером. Тому варто оптимізувати матеріали; вилучити несуттєві фрагменти; комбінувати матеріал кількох тем в одну; деякий матеріал надати для самостійного опрацювання.

Відтак, при переведенні аудиторних тренінгів в онлайн–тренінги стосовно кожного необхідно:

- «посортувати» матеріал: визначити, який матеріал буде викладатися безпосередньо в ході онлайн–тренінгу, для чого передбачити відповідний проміжок часу, а який виноситься на самостійне опрацювання слухачами/слухачками;
- попередньо сформувати «електронний робочий зошит» (далі е-робочий зошит), який є своєрідним електронним аналогом роздавальних матеріалів під час аудиторних тренінгів.

Для проведення онлайн–тренінгу доцільно підготувати е-робочий зошит для учасників (-ць) – збірник практичних завдань та за потреби інших матеріалів, необхідних для ефективного проведення онлайн–тренінгу. До е-робочого зошита доречно включати фабули справ, які будуть опрацьовуватися під час роботи в малих групах, таблиці для заповнення, транскрипти відео, за якими передбачено виконання практичних завдань. За потреби до е-робочого зошита можна також додати витяги з НПА, рішень ЄСПЛ, запитань для обговорення (див. приклад 4).

Е-робочий зошит сприятиме виконанню практичних завдань, оскільки учасники (-ці) зможуть мати перед собою матеріали; зможуть уважніше та швидше опрацьовувати завдання, а тренеру допоможе зекономити час, не витрачаючи його на зачитування тексту завдань та інші технічні моменти.

Слід відзначити, що на відміну від аудиторних тренінгів, для яких практичні завдання та інші необхідні навчальні матеріали формувалися як окремі файли, перевага електронного робочого зошита в тому, що всі необхідні учасникам (-ць) навчальні матеріали зібрані в єдиний файл.

Практичні завдання та інші навчальні матеріали в е-робочий зошит варто включати в порядку відповідно до програми онлайн–тренінгу. Таким чином, якщо аналіз певного кейсу та його вирішення є методом навчання, то е-робочий зошит – це засіб, який сприяє ефективності цього методу.

Доцільно такі е-робочі зошити надсилати учасникам (-цям) до початку онлайн–тренінгу (можливо, разом з гіперлінком для підключення до онлайн–тренінгу) з проханням використовувати його на онлайн–тренінгу у друкованому чи електронному варіанті. Додатково е-робочий зошит можна завантажити в чат перед початком онлайн–тренінгу.

Структуру е-робочого зошита наведено у прикладі 4 на стор. 168.

3. Структурування матеріалу відповідно до інтерактивних методів

Структурування навчального матеріалу здійснюється із врахуванням методів навчання.

Метод – це сукупність правил дії, способи або прийоми, спрямовані на розв’язання теоретичних і практичних завдань.

Метод навчання – сукупність способів або прийомів, за допомогою яких тренери навчають. Вони включають у себе прийоми роботи з цільовими групами, а також стратегії, які лежать в основі цих методів.

Тренери мають усвідомлювати, що для досягнення різних навчальних цілей використовуються різні методи навчання, а, отже, визначити найбільш придатні та оптимальні для цього методи. Для досягнення кожної з навчальних цілей методи навчання **МОЖУТЬ І МАЮТЬ** бути різними.

Тренери повинні використовувати метод навчання, який є доцільним для кожного конкретного тренінгу.

3.1. Види навчальних методів в онлайн-підготовці

Існує низка основних методів навчання, за допомогою яких тренер передає чи ділиться змістом тренінгу з учасниками/учасницями. Кожен метод навчання має свої переваги й недоліки: підходить до певних ситуацій і може бути контрпродуктивним для інших. Одні методи навчання можуть виявитися ефективнішими за інші для досягнення тієї чи іншої мети.

Низка основних уже «традиційних» інтерактивних методів, які широко використовувалися під час аудиторних тренінгів, почали використовуватися і в онлайн-тренінгах. Це зокрема такі методи:

- структурні вправи (знайомство та очікування, огляд матеріалів тренінгу);
- мінілекція (з використанням презентацій PowerPoint та/або демонструванням відео);
- експресопитування;
- практичні завдання (розгляд кейсів) для роботи в малих групах;
- практичні завдання з переглядом відео та виконанням практичного завдання;
- практичні завдання із заповненням аналітичних схем (таблиць);
- модерована дискусія;
- рольова гра;
- мозковий штурм.

Кожен із зазначених методів має свої переваги та недоліки як під час аудиторних тренінгів, так і під час онлайн-підготовки.

Як і з навчальним матеріалом, окремі методи, які застосовуються в аудиторних тренінгах, є ефективними онлайн із використанням функцій програми Zoom (експрес-опитування, мінілекція з демонструванням презентацій чи відео); інші вимагають додаткових зусиль і координації від тренерів/координаторів (робота в групах); є випадки, коли метод складно використати – необхідна технічна функція існує, однак учасники (-ці) та тренери зазвичай не уміють нею користуватися/ вважають її незручною (наприклад, «біла дошка» у програмі Zoom як аналог фліпчарту); а є методи, які не досягають рівня ефективності під час онлайн-заняття (наприклад, рольова гра, модерована дискусія):

Розглянемо головні особливості використання кожного методу в онлайн-тренінгах.

Особливо важливе місце у тренінгах (авдиторних та онлайн) посідають т. зв. **структурні вправи**, до яких відносять:

- принципи роботи;
- знайомство учасників(-ць) та тренерів(-ок);
- очікування;
- підбиття підсумків.

Важливість цих вправ важко переоцінити. Вони не лише сприяють установленню клімату у групі, налаштовують на плідну роботу, але й допомагають тренерам краще структурувати заняття. При потребі до структурних вправ слід повертатися протягом усього заняття. Наприклад, *«Пам'ятаєте, одним із очікувань від семінару було... Ця вправа (презентація, ситуація, кейс) допоможе нам досягнути цього очікування»*.

Водночас, під час спеціальної підготовки структурна вправа «знайомство та очікування» не проводиться. Незважаючи на це, потрібно привернути увагу учасників та учасниць до навчальних цілей та очікуваних результатів.

Що ж до принципів роботи під час онлайн-тренінгу, вони є дещо іншими, ніж для аудиторного тренінгу, і окрім дотримання регламенту, поваги до різноманітності, тощо, охоплюють, наприклад:

- виключений мікрофон, коли особа не говорить;
- включена/виключена відеокамера;
- «робоча атмосфера» (доволі демотивуючими для тренерів та учасників/учасниць є вигляд їхніх колег, які займаються своїми справами або своїм виглядом демонструють байдужість і незалученість до процесу заняття (наприклад, дрімають або їдять).

Особливе значення має підбиття підсумків після кожного структурного елементу онлайн-тренінгу, відтак при розробці/адаптації тренінгу на це потрібно виділяти час у програмі (порядку денному), записуючи це окремим рядком.

Багато тренінгів починаються з **експресопитування**. Цей елемент порівняно легко адаптувати до онлайн-тренінгу, замінюючи використання програмного забезпечення TurningPoint та «клікери» спеціальним інструментом програми Zoom.

Водночас необхідно враховувати, що опитування у програмі Zoom відбувається дещо по іншому, ніж з використанням системи клікерів на аудиторних тренінгах. Варто враховувати, що в кожного учасника (-ці) свій темп роботи та відповідно різний час виконання (хтось швидше читає та реагує, і швидше відповідає). Для того, щоб усі учасники (-ці) відповідали «в одному ритмі», доречним є переведення не всіх запитань експресопитування одним блоком, а кожного запитання окремо, інакше це «розхолоджує», з'являється час відволіктися, спадає активність на самому початку онлайн-тренінгу).

Мінілекція корисна насамперед для передачі інформації та найчастіше супроводжується презентацією РРТ або коротким відеофрагментом.

Варто пам'ятати: мінілекція є методом навчання, а її презентація PowerPoint – сучасним інструментом для навчання та викладання¹².

Водночас варто постійно пам'ятати, що за даними досліджень, після чудово підготовленої та прекрасно проведеної лекції уважні слухачі/слухачки здатні відтворити через три години 70% інформації, а через три дні – лише 10%¹³. Водночас запам'ятовується 50% інформації, що її людина одночасно бачить і чує, 80% – тієї, яку говорить сама і 90% – яку виконує в дії¹⁴.

Тому дуже важливо, щоб онлайн-презентація мінілекції не перетворилася на монотонний монолог «голови, що говорить», а була інтерактивною, тобто містила елементи, які підвищують ефективність засвоєння нового матеріалу. Найлегшими інтерактивними «вкрапленнями» є робота з матеріалами, які містяться в е-робочому зошиті та виконання індивідуальних практичних вправ у ході інтерактивної мінілекції. Однак для цього розробникам курсу необхідно підготувати е-робочий зошит, завчасно їх надіслати учасникам (-цям) тренінгу та наголосити, щоб вони були готовими їх використовувати під час онлайн-тренінгу (оскільки не усі пристрої дозволяють одночасно ефективно використовувати кілька вікон, наприклад, Zoom і текстовий документ. Тому кожен учасник (-ця) має забезпечити для себе можливість ефективної роботи, зокрема, з е-робочим зошитом.

Матеріали е-робочого зошиту не обов'язково повинні відтворювати матеріали презентації. Наприклад, вони можуть включати витяг з нормативно-правового акта, судового рішення, тощо.

¹² Фулей Т.І., Кучів О.М. Ефективні інтерактивні методи навчання з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у суддівській освіті – К.: ВАІТЕ, 2020. – С. 36

¹³ Інтерактивні методи навчання: Навч. посібник. / За заг. ред. П. Шевчука і П. Фенриха. – Щецін: Вид-во WSAР, 2005. – С. 24.

¹⁴ R. Karnikau and F. McElroy. Communication for the safety professional. Chicago, 1975.

Таким чином, під час онлайн-презентації мінілекції, замість того, щоб зачитувати слайд, тренер/-ка зможуть зробити мінілекцію більш інтерактивною шляхом поєднання презентації із виконанням учасниками (-цями) завдань із е-робочого зошита.

Також для візуалізації окремих елементів до онлайн-презентації мінілекції можна використати блок-схему.

Приклад 1

Блок-схема до онлайн-презентації мінілекції тренінгу «Практичні аспекти розгляду кримінальних проваджень з питань домашнього насильства»

Під час адаптації матеріалів мінілекції для її презентації у ході онлайн- заняття слід, як вже зазначалося, урахувувати місце кожного конкретного тренінгу у програмі СП.

Наприклад, за задумом розробників, у тренінгу «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя» основна роль тренера при розкритті теми «Від гендерних стереотипів до гендерної дискримінації» (інтерактивна мінілекція з презентацією та демонструванням 2-х відео («В Україні сексизму нема. Топ сексистських тверджень»¹⁵ та «Від стереотипів до дискримінації»¹⁶) полягає в тому, щоб провести лінію «стереотипи-упередження-дискримінація» та спрямовувати обговорення в напрямку, необхідному для досягнення навчальної мети саме цього тренінгу (тобто, виробити навички ідентифікації гендерних стереотипів і розуміння їх впливу), а не

¹⁵ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rWFEFNr-iGI>

¹⁶ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3n9x1cwqi2w>

СЛОВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ СУДДІВ УКРАЇНИ

Обмежувальні заходи при обранні запобіжного заходу

Видається на термін до 2 місяців та може бути продовжений у межах строку досудового розслідування

Эн

ч. 6 ст. 194 КПК України

Правове регулювання

Аналогічні обмежувальним приписам встановлені у судовому порядку заходи тимчасового обмеження прав і свобод особи, яка підозрюється (обвинюється) у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством, спрямовані на забезпечення безпеки постраждалої особи, що використовуються при застосуванні запобіжних заходів. не пов'язаних з триманням під вартою

Застосовується Судом

Підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється наслідки їх порушення; контроль за виконанням обов'язків здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду – прокурор

Ініційований:

- ✓ за клопотанням прокурора
- ✓ за власною ініціативою слідчого судді

Припиняє дію

До відповідного Апеляційного суду у загальному порядку оскарження судових рішень

Buðu saxodis:

- заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства
- обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності
- заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин
- заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особою або через третіх осіб;
- направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, направлення для проходження програми для кримінальників.

Відповідальність за невиконання

ч. 2 ст. 179, ст. 200 КПКУ

грошове стягнення від 0,25 розміру прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб до 2 розмірів для працевдатних осіб

може бути
застосований більш
жорсткий запобіжний
захід

розкривати всі форми дискримінації за всіма захищеними ознаками, оскільки учасники та учасниці мали вже оволодіти цими знаннями під час тренінгу «Запобігання та протидія дискримінації». Відтак під час проведення онлайн-заняття викладання цієї теми необхідно донести думку про те, що конкретний стереотип може не відповідати фактичній ситуації, і що конкретна особа (чоловік або жінка) також можуть не відповідати стереотипному сприйняттю, але стереотипне сприйняття суддею може призвести до упереджень та, як наслідок, до гендерної дискримінації.

Демонстрування, яке використовується для візуалізації практичного завдання, в онлайн-підготовці відбувається шляхом перегляду відеофрагмента. Його можна використовувати як один із способів презентації завдання (замість викладення завдання в письмовому вигляді) – наприклад, зняті відеоролики для представлення задачі як альтернатива письмової фабули справи.

Ситуаційні методи дозволяють краще зрозуміти та навчитися застосовувати в реальних чи гіпотетичних умовах відповідні норми та принципи. Варто пам'ятати, що при вирішенні ситуацій (аналізі конкретного випадку, кейсу) відповіді не завжди бувають однозначними, адже ситуації конструюються та розробляються таким чином, щоб в учасників та учасниць виникали питання; щоб вони шукали шляхи їх вирішення та обирали найбільш, з їхнього погляду, оптимальні рішення.

Ситуаційні методи можна умовно класифікувати наступним чином¹⁷:

- **широкоформатна ситуація** – комплексне проблемне завдання, що часто зустрічається у фаховій діяльності та потребує аналізу та оцінки явища та вироблення схеми його вирішення. Як правило, для цього виду ситуації розробляється наскрізний кейс (справа, провадження), яку учасники (-ці) аналізують і вирішують протягом усього тренінгу. Для наскрізних кейсів необхідними є чіткі інструкції для їх вирішення та детальні нотатки для фасилітаторів.

Прикладом наскрізного кейсу є завдання у тренінгу: «Практичні аспекти розгляду кримінальних проваджень з питань домашнього насильства». Особливістю саме цього наскрізного кейсу є спеціально закладена розробниками помилка у фабулі цього провадження, яку учасники (-ці) повинні ідентифікувати.

¹⁷ Інтерактивні методи навчання: Навч. посібник. / За заг. ред. П. Шевчука і П. Фенриха. – Щецин: Вид-во WSAP, 2005. – С. 16.

Наскрізний кейс для тренінгу «Практичні аспекти розгляду кримінальних проваджень з питань домашнього насильства»

НАСКРІЗНИЙ КЕЙС

Кайдашева родина

Загальний опис життєвої історії

Омелян Кайдаш і Марія Кайдаш перебували в шлюбі з 2000 року по 2017 рік, мають двох спільних дітей: – синів Карпа, 2004 року народження та Лавріна, 2005 року народження.

- Після розлучення вони продовжували проживати разом у чотирикімнатному будинку в селі, порядок спільного користування яким встановлено рішенням суду за наслідками вирішення спору щодо розподілу майна. У цьому ж будинку проживала мати Марії – Параска.

Загальний опис життєвої історії

- Під час проживання у вказаному будинку між Омеляном та Марією склалися стійкі неприємні стосунки через майнові спори, спільне користування будинком та земельною ділянкою, особисту неприязнь один до одного. Омелян зловживав спиртними напоями, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, періодично влаштовував сварки, які супроводжувались погрозами, застосовував фізичне насилля до членів колишньої родини. Марія також влаштовувала сварки з Омеляном.
- З початку 2018 року Марія проживала у вказаному будинку разом зі своїм співмешканцем Іваном.

Опис встановлених судами обставин

- **03 лютого 2017** року приблизно о 12 годині 00 хвилин за місцем свого проживання Омелян вчинив насильство в сім'ї, а саме: дії психологічного характеру стосовно своєї дружини Марії (влаштував сімейну сварку, під час якої висловлювався нецензурною лайкою та погрожував їй фізичною розправою), внаслідок чого було завдано шкоду психічному здоров'ю потерпілої. За ці дії на Омеляна було накладено адміністративне стягнення у виді штрафу.

- Того ж дня, **03 лютого 2017** року приблизно о 12 годині 00 хвилин за місцем свого проживання Марія вчинила насильство в сім'ї, а саме: дії психологічного характеру щодо свого чоловіка Омеляна (влаштувала сімейну сварку, під час якої висловлювалася нецензурною лайкою та погрожувала йому фізичною розправою), внаслідок чого було завдано шкоду психічному здоров'ю потерпілого.

За такі дії на Марію було накладено адміністративне стягнення у виді виправних робіт.

Опис встановлених судами обставин

- **30 квітня 2017** року близько 17 годин 45 хвилин Омелян перебував на горіщі будинку за місцем свого проживання, де сушив рибу та надував човни. У цей час на горіще піднялася Марія, якій Омелян повідомив, що має намір продати належні їй надувні човни, на що вона висловила заперечення, в зв'язку з чим між ними виникла сварка.
- На ґрунті особистої неприязні під час цієї сварки Омелян завдав Марії декілька ударів кулаком в обличчя, внаслідок чого спричинив тілесні ушкодження у вигляді: саден, синців на обличчі, шиї та руках, які за ступенем тяжкості належать до легких тілесних ушкоджень.
- У судовому засіданні потерпіла Марія відмовилась від обвинувачення, просила закрити кримінальне провадження щодо обвинуваченого, посилаючись на те, що вони примирились, вона не бажає притягнення його до кримінальної відповідальності, подала суду відповідну письмову заяву. Ухвалою суду від 18 червня 2017 року було закрито кримінальне провадження за обвинуваченням Омеляна у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення.

Опис встановлених судами обставин

- **31 вересня 2018** року приблизно о 20 годині 00 хвилин за місцем свого проживання на підвір'ї домоволодіння Омелян вчинив домашнє насильство, а саме: дії фізичного характеру стосовно своєї колишньої тещі Параски - влаштував сімейну сварку, під час якої штовхнув потерпілу. Постановою судді було вирішено звільнити Омеляна від адміністративної відповідальності та обмежитись усним зауваженням.

Опис встановлених судами обставин

- **02 лютого 2019** року приблизно о 7 годині 30 хвилин за місцем свого проживання на підвір'ї домоволодіння Кайдаш Омелян вчинив домашнє насильство, а саме: дії психологічного характеру стосовно своєї колишньої дружини - висловлював образи, вживав нецензурні слова на її адресу, принижував її.
- **14.03.2019** постановою судді за вчинення домашнього насильства до Кайдаша Омеляна застосовано адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі 340 грн.

Опис встановлених судами обставин

- **12 жовтня 2019** року близько 17 годин 45 хвилин Омелян перебував за місцем свого проживання в стані алкогольного сп'яніння. Спілкуючись зі своїм неповнолітнім сином Лавріном, 2005 року народження, який проживає у тому самому будинку, Омелян висловив зауваження щодо поведінки останнього, після чого між ними виникла сварка, під час якої вони ображали один одного нецензурними словами. На ґрунті особистої неприязні під час сварки Омелян умисно завдав руками своєму неповнолітньому сину Лавріну два удари в потилицю та три удари в сідницю, внаслідок чого спричинив тілесні ушкодження у вигляді: саден, синців на голові, на сідницях, які за ступенем тяжкості належать до легких тілесних ушкоджень.

Опис встановлених судами обставин

- **23 листопада 2019** року до суду надійшов обвинувальний акт у кримінальному провадженні за обвинуваченням Омеляна разом з угодою про примирення між потерпілим та обвинуваченим. У судовому засіданні прокурор просив затвердити угоду про примирення сторін, оскільки законний представник неповнолітнього потерпілого та обвинувачений примирилися. Законний представник неповнолітнього потерпілого, Марія підтримала цю угоду. Обвинувачений заперечив проти затвердження цієї угоди, посилаючись на те, що протиправних дій не вчиняв. Підписати угоду його вмовив слідчий, визначене угодою покарання (штраф у максимальному розмірі) є надто суворим, бо він не має ніяких доходів. Ухвалою суду відмовлено в затвердженні угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим, повернуто прокурору кримінальне провадження для продовження досудового розслідування в загальному порядку.

Опис встановлених судами обставин

- **10 грудня 2019** року після завершення досудового розслідування до суду надійшов обвинувальний акт.
- У підготовчому засіданні Марія подала заяву про відмову від обвинувачення, оскільки вони примирилися і вона не бажає притягнення до кримінальної відповідальності батька своєї дитини. Ухвалою суду від 18 грудня 2019 року кримінальне провадження у зв'язку з відмовою представника потерпілого від обвинувачення згідно п. 7 ч. 1 ст. 284 КК України

Опис встановлених судами обставин

- **08 січня 2020** року близько 2 години Омелян, знаходячись у будинку за місцем спільного проживання зі своєю колишньою дружиною Марією та тещою Параскою, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, образившись на те, що змінили замок на дверях у льох, діючи з умислом, спрямованим на вчинення домашнього насильства, розбудив свою колишню дружину, зіштовхнув її з ліжка, став ображати нецензурною лайкою, погрожувати фізичною розправою, після чого розбудив свою колишню тещу Параску, став її штовхати, тягати за волосся, ображати нецензурною лайкою, внаслідок чого потерпілі зазнали фізичних та психологічних страждань.
- Крім того, вказані дії були вчинені у присутності неповнолітніх синів Марії та Омеляна –
- Карпа та Лавріна, які прокинулися від шуму і стали очевидцями неправомірних дій свого батька.

Опис встановлених судами обставин

- **09 січня 2020** року об 11 годині Омелян, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись у тому ж будинку, діючи з умислом, спрямованим на вчинення домашнього насильства, став словесно ображати нецензурною лайкою свою колишню тещу Параску, яка відмовилася дати йому сніданок, у результаті чого вона зазнала психологічних страждань.
- Під час сварки того ж дня, приблизно об 11 годині 15 хвилин на ґрунті особистих неприязних відносин в Омеляна раптово виник умисел на спричинення Парасці тілесних ушкоджень. Реалізуючи свій умисел, Омелян скопив дерев'яну палицю, якою завадав Парасці щонайменше п'ять ударів у різні частини тіла та в голову, чим спричинив їй тілесні ушкодження, які не є небезпечним для життя і не потягли за собою наслідків, передбачених ст. 121 КК України, але такі, що спричинили тривалий розлад здоров'я, у вигляді перелому десятого ребра справа та черепно-мозкової травми, яка проявилася струсом головного мозку, що належить до категорії середнього ступеня тяжкості.
- У той же день, приблизно об 11 годині 20 хвилин Омелян, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись у тому ж будинку, діючи з умислом, спрямованим на вчинення домашнього насильства, став словесно ображати нецензурною лайкою, погрожувати вбивством, штовхати та принижувати свою колишню дружину Марію, в результаті чого вона зазнала фізичних та психологічних страждань.
- Очевидцем зазначених подій став неповнолітній син Марії та Омеляна Лаврін, який намагався припинити неправомірні дії свого батька.
- Під час складання стосовно Омеляна протоколу працівниками поліції було внесено терміновий заборонний припис, за яким йому було заборонено в будь-який спосіб контактувати з Марією

Опис встановлених судами обставин

- 23 лютого 2020 року о 22 годині 30 хвилин Омелян, знаходячись у будинку за місцем свого проживання, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, не виконав терміновий заборонний припис, зайшов до кімнати, в якій проживала його колишня дружина Марія, влаштував сварку з нею, висловлювався на її адресу нецензурною лайкою, погрожував убивством, штовхнув її руками в спину, від чого вона впала на ліжко, на зауваження не реагував.
- Постановою судді від 01 квітня 2020 року Омеляна було визнано винним у вчиненні домашнього насильства та невиконанні термінового заборонного припису і накладено адміністративне стягнення у виді громадських робіт.

Опис встановлених судами обставин

- 17 липня 2020 року судом ухвалено вирок, яким встановлено, що 31 вересня 2018 року, 8 січня 2020 року та 9 січня 2020 року Омелян вчинив домашнє насильство стосовно своєї колишньої тещі Параски, а 9 січня 2020 року – спричинив їй умисні тілесні ушкодження середньої тяжкості.
- Також судом встановлено, що 14 березня 2019 року та 01 квітня 2020 року Омеляна Кайдаша було притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП та за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП за вчинення домашнього насильства 02 лютого 2019 року та 23 лютого 2020 року відповідно. Крім того, ним було вчинено домашнє насильство стосовно колишньої дружини 8 та 9 січня 2020 року.
- Омеляна було засуджено за ч. 1 ст. 122 КК України, ст. 126-1 КК України із застосуванням ст. 70 КК України і призначено покарання у виді трьох років обмеження волі і на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання.

Опис встановлених судами обставин

- 17 липня 2020 року близько 19 години Омелян, повернувшись додому з суду, перебуваючи під впливом ухваленого стосовно нього вироку, влаштував сварку з Марією. Присутній під час сварки співмешканець Марії Іван зробив йому зауваження і просив припинити словесні образи, після чого між Омеляном та Іваном виникла штовханина. Після сварки в Омеляна на ґрунті особистої неприязні виник злочинний умисел на протиправне заподіяння смерті своїй колишній дружині Марії.
- З метою реалізації злочинного умислу, направлено на протиправне заподіяння смерті колишній дружині Марії, Омелян 17 липня 2020 року близько 19 години 10 хвилин, знаходячись в приміщенні кухні будинку за місцем свого проживання, господарським столовим ножом, який взяв зі столу, завдав Марії удар у живіт, спричинивши згідно з висновком судово-медичної експертизи тяжке тілесне ушкодження: колючо-різане поранення в епігастральний ділянці, від якого в глибину рани йде раневий канал, котрий пошкодив сальник і його судини.

Опис встановлених судами обставин

- 18 липня 2020 року слідчий звернувся до слідчого судді з клопотанням про обрання Кайдашу Омеляну запобіжного заходу у виді тримання під ватрою з метою запобігання ризикам, передбаченим п.п. 1, 2, 3, 5 ч. 1 ст. 177 КПК України.
- 18 липня 2020 року ухвалою слідчого судді підозрюваному Кайдашу Омеляну обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту цілодобово за місцем його постійного проживання з покладенням обов'язків, визначених пунктами 1, 2, 3, 4 ч. 5 ст. 194 КК України.

Дякую за увагу !

- **мікроситуація** – її опис більш лаконічний, сама проблема є менш масштабною. Як метод може застосовуватися під час дискусії;
- **ситуація-ілюстрація** – скерована на опис матеріалу, слугує закріпленню та поглибленню знань, активізації взаємного обміну знаннями та досвідом між учасниками/учасницями;
- **ситуаційне завдання** – вимагає не лише аналізу проблеми, але й прийняття рішення та його обґрунтування (часто використовується як завдання для роботи в малих групах);
- **ситуація-інцидент** – спрямована на подолання особистої інертності учасників/учасниць і вироблення (формування) в них адекватних засобів поведінки у складних (стресових, конфліктних) умовах (чи ситуаціях). Головна відмінність

цього методу від попередніх полягає в наявності значної кількості факторів протидії (несприятливих характеристик), які слід подолати.

Модельні ситуації можуть стосуватися різноманітних питань: матеріального права, процесуальних аспектів, питань доказів і доказування, поведінкових моментів, тощо. Зміст ситуації, поданої для аналізу, має враховувати реальний національний контекст задля досягнення чітких і конкретних цілей і очікуваних результатів. Надуманість запропонованої ситуації та недостатньо чітко виписані вихідні умови можуть призвести до прийняття учасниками та учасницями помилкових і далеких від реальності висновків.

Аналіз конкретного ситуаційного завдання передбачає, що тренери розробляють умови (сценарій), а учасники/учасниці аналізують, ухвалюють рішення чи вирішують проблему. Запропоноване тренерами конкретне ситуаційне завдання може розглядатися не лише ПІД ЧАС онлайн-тренінгу, але й ДО ЙОГО ПРОВЕДЕННЯ – у випадку, коли учасникам/учасницям заздалегідь його доведуть. Це дозволяє зекономити час на самому онлайн-тренінгу – тоді під час онлайн-тренінгу учасники та учасниці обговорюють (аналізують) результати виконання, а тренер перевіряє виконання завдання та підбиває результати. У праву можна закласти інтерактивність, якщо передбачити різноманітні позиції учасників/учасниць. Можна вивести учасників та учасниць за рамки конкретного прикладу, щоб порівняти інші ситуації.

Ситуаційні методи більш ефективні в роботі з малими групами.

Робота в малих групах. Завдання можуть бути: (1) однаковими для всіх груп; (2) відрізнятися, але доповнювати одне одного, (3) бути цілковито різними. Групи презентують свої напрацювання у пленарному режимі. Обговорення можна проводити після кожної доповіді групи або після презентацій усіх груп. Можна змінювати черговість презентацій (якщо це доречно), щоб презентації не починала одна й та сама група. Малі групи дозволяють учасникам і учасницям розглянути питання колективно та отримати користь від знань кожного з учасників/учасниць групи.

Різні способи для презентації результатів малих груп:

- існує **одна правильна відповідь**, і кожна мала група повинна його знайти. Тренери не повинні підказувати, вони перетворюються на фасилітаторів. Вони повинні забезпечити стандартні умови роботи, бо якщо умови роботи груп відрізнятимуться, то якась група буде у більш вигідному становищі;

- **немає правильної відповіді**, а завдання полягає в тому, щоб сформулювати певні висновки, які потім будуть розвинені під час онлайн-тренінгу. Тренери виступають в ролі фасилітаторів і гарантують, що:

- а) учасники/учасниці розуміють, що від них очікується;
- б) забезпечується баланс між процесом і результатом;

в) будуть зроблені висновки та інтегровані результати;

г) дадуть пораду, як краще використати результати.

• **правильної відповіді не існує взагалі**, очікується що мала група напрацює навички розуміння та аналітичні навички через узаємодію. Тренери повинні обережно структурувати процес.

Ситуаційні методи доцільно поєднувати з іншими методами для підвищення ефективності заняття. У наведеному прикладі 3 поєднано перегляд відеофрагмента, самостійну роботу (опрацювання повідомлення про рішення ЄСПЛ та робота з транскриптом виступу), обговорення в малих групах

Приклад 3

Практичне завдання

«Гендерні стереотипи та їх оцінка у рішеннях ЄСПЛ»

Мета виконання вправи:

Учасники та учасниці тренінгу на очевидному, показовому прикладі з практики ЄСПЛ повинні пересвідчитися (переконатися в реальності того), що:

- гендерні стереотипи судді мають безпосередній вплив на сприйняття ним становища сторони судового процесу залежно від її гендеру (статі), а також на формування мотивів, якими суддя керується при оцінці доказів та ухваленні рішення;
- гендерні стереотипи судді можуть призвести до упередженого та, як наслідок, дискримінаційного підходу до однієї зі сторін та ухвалення судового рішення, що не відповідає критерію обґрунтованості (нерелевантне обґрунтування);
- обґрунтування судового рішення мотивами, що базуються на гендерних стереотипах і суперечать принципу рівності; порушує право особи на справедливий суд і матиме наслідком порушення державою своїх зобов'язань за ЄКПЛ і може стати причиною скасування рішення на етапі апеляції чи/або касації.

Матеріали, необхідні для виконання практичного завдання:

1) відеосюжет (тривалістю 4 хв. 40 с.) – уривок виступу судді ЄСПЛ (від Азербайджану) Летіфа Гусейнова на Восьмому щорічному міжнародному форумі з практики Європейського суду з прав людини (м. Львів, 22.11.2019) щодо релевантності обґрунтування судового рішення як необхідного елемента права на справедливий суд¹⁸;

2) інформаційне повідомлення «*Карвальйо Пінто де Соуза Мораїс (Carvalho Pinto de Souza Morais) проти Португалії*»: *Позиція ЄСПЛ щодо статевої та вікової*

¹⁸ 8й Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини. OSCE Project Co-ordinator in Ukraine. Прямий ефір: 21 листопада 2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=KGSIB8x-Iz0&feature=emb_err_watch_on_yt; уривок виступу судді ЄСПЛ (від Азербайджану) Летіфа Гусейнова – з 05.30.26 год. по 05.35.06 год.

дискримінації та гендерних стереотипів (ст. 8, 14 Конвенції, Заява № 17484/15 від 1 квітня 2015 року)»¹⁹;

3) транскрипт виступу судді Лефіта Гусейнова (переклад).

Завдання для учасників (-ць):

1) уважно перегляньте відеосюжет;

2) опрацюйте інформаційне повідомлення «Карвальйо Пінто де Соуза Мораїс проти Португалії»: *Позиція ЄСПЛ щодо статевої та вікової дискримінацій та гендерних стереотипів (ст. 8, 14 Конвенції, заява № 17484/15 від 1 квітня 2015 року)» та транскрипт виступу судді ЄСПЛ;*

3) ідентифікуйте гендерні стереотипи, використані Верховним Адміністративним судом Португалії для обґрунтування судового рішення щодо зменшення сум компенсації за моральну та матеріальну шкоду, завдану позивачці медичною установою внаслідок невдалого хірургічного втручання;

4) обговоріть ваші напрацювання з іншими учасниками малої групи та запишіть гендерні стереотипи, щодо яких є згода більшості;

5) презентуйте результати роботи групи біля фліпчарту, обґрунтуйте ваш вибір кількома реченнями.

Формат виконання вправи (для аудиторного тренінгу):

- перед початком вправи учасники отримують роздавальні матеріали;
- перегляд відеосюжету – 4 хв. 40 с., після цього на екран виводиться слайд із завданням для учасників (-ць), яке слід виконати;
- індивідуальне опрацювання інформаційного повідомлення учасниками (-цями) – 5 хв.;
- обговорення результатів індивідуальної роботи в малих групах, узагальнення результатів – 5 хв.;
- представник (-ця) кожної групи презентує результати роботи малої групи біля фліпчарту – 4 групи по 2 хв.;
- тренер (-ка) підводить підсумки – 2 хв.

Формат виконання вправи (для онлайн-тренінгу):

– перед початком вправи тренер (-ка) оголошує хід її виконання та звертає увагу, де в електронному робочому зошиті (який був розмішений заздалегідь/є в чаті) містяться необхідні матеріали;

¹⁹ Інформаційне повідомлення «Карвальйо Пінто де Соуза Мораїс (Carvalho Pinto de Souza Morais) проти Португалії»: Позиція ЄСПЛ щодо статевої та вікової дискримінацій та гендерних стереотипів (ст. 8, 14 Конвенції, Заява № 17484/15 від 1 квітня 2015 року)». URL: https://protocol.ua/ua/karvalo_pinto_desuza_moraes_proti_portugalii/

- перегляд відеосюжету (демонстрування на екрані) – 4 хв. 40 с., після цього на екран виводиться слайд із завданням для учасників (-ць), яке слід виконати, також файл із запитанням надсилається тренером у чат, і є можливість його завантажити,
- учасників та учасниць розподіляють у Zoom-кімнати (малі групи), за цей час учасники (-ці) індивідуально опрацьовують інформаційне повідомлення (зі своїх електронних робочих зошитів) – 5 хв.;
- обговорення результатів індивідуальної роботи в малих групах, узагальнення результатів – 5 хв.;
- повернення в основний сесійний зал, доповіді представників (-ць) кожної групи – 4 групи по 2 хв.;
- тренер (-ка) підбиває підсумки – 2 хв.

Матеріали для підготовки тренера(ки) (ідентифікація стереотипів):

Тренерам рекомендується, окрім роздавальних матеріалів для учасників (-ць), також самостійно опрацьовувати рішення ЄСПЛ, а також окремі думки суддів Г. Юдківської та Ю. Моток (текст знаходиться як в інформаційному повідомленні, так і на ресурсі Hudoc²⁰).

Очікувані висновки (для підбиття тренером(-кою) підсумків вправи):

Отже, гендерні стереотипи судді:

- мають безпосередній вплив на сприйняття ним становища сторони судового процесу залежно від її гендеру (статі), а також на формування мотивів, якими суддя керується при оцінці доказів та ухваленні рішення;
- можуть призвести до упередженого та, як наслідок, дискримінаційного підходу до однієї з сторін та ухвалення судового рішення, що не відповідає критерію обґрунтованості (нерелевантне обґрунтування судового рішення).

Якщо аналогом клікер-опитування під час онлайн-тренінгів є опитування з використанням відповідної опції у Zoom, то аналогом роботи в малих групах є обговорення в Zoom-кімнатах. Для роботи в Zoom-кімнатах учасників (-ць) попередньо (до початку заняття) розподіляють на групи, які під час онлайн- тренінгу автоматично під'єднуються до відповідних Zoom-кімнат. Обговорення завдань у Zoom-кімнатах має супроводжуватися фасилітуванням для того, щоб учасники (-ці) ефективно і з навчальною метою використали відведений час роботи Zoom-кімнат і змогли виконати всі завдання, поставлені тренером (-кою). Ураховуючи технічні можливості, складність завдання та кількість груп до початку онлайн-тренінгу необхідно визначити час роботи Zoom-кімнат для обговорення та доповідей груп.

²⁰ Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, application no. 17484/15, 25 July 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175659>

Пленарне обговорення – це групове обговорення результатів роботи в малих групах у пленарному режимі. З одного боку, це є заключною частиною роботи в малих групах, яка полягає у презентації результатів роботи кожної із малих груп усім учасникам/учасницям, загальну дискусію та підбиття підсумків тренером (-кою). З іншого – це дискусія, модерована тренером(-кою), яка передбачає попереднє правильне структурування питань, черговості відповідей на них.

«Мозковий штурм» – метод, який можна застосовувати як для обговорення актуальних питань усіма учасниками (-цями) онлайн-тренінгу, так і під час роботи в малих групах.

Мозковий штурм є одним із найефективніших методів і, на перший погляд, найлегшим. Однак це не так – це «оманлива легкість», мозковий штурм (як і модероване обговорення) вимагає особливої підготовленості та сконцентрованості, оскільки потребує миттєвого реагування на висловленні ідеї, проблеми, думки та загалом показує рівень тренерської майстерності. Іншими словами, справжній рівень і тренерський досвід розкриваються саме в таких моментах²¹.

Складність проведення мозкового штурму подвоюється під час онлайн- тренінгів, оскільки тренер(-ка) має бути готовим швидко відреагувати на коментарі учасників (-ць), їх узагальнити, підбити підсумки, використовуючи інструменти онлайн-заняття. Висловлення учасників (-ць) під час мозкового штурму може відбуватися по черзі, якщо їхня кількість невелика; також можна використовувати функцію «піднятої руки» у програмі Zoom або дивитися, хто з учасників (-ць) увімкнув мікрофон.

Панельна дискусія передбачає участь одного або кількох тренерів та/або запрошених експертів. Формат може бути у вигляді послідовних презентацій (коротких, по черзі), або по-справжньому інтерактивних і модерованих обговорень. При хорошій модерації панельні дискусії стають інтерактивними діалогами. Цей формат ефективно використовується на телебаченні. У повністю модерованій панельній дискусії задіяні учасники/учасниці шляхом різнонаправлених питань і відповідей. Однак хороший діалог залежить від модератора. Модерація стає складнішою зі збільшенням кількості учасників/учасниць.

Інтерв'ю – використовується не часто, але є динамічним прийомом для створення діалогу з важливих питань. Можна записати відеоінтерв'ю.

Учасники/учасниці викладають елемент тренінгу. Це завдання може базуватися на аналізі конкретних прикладів, статтях або розділах навчальних матеріалів. Це один із найбільш ефективних методів активного залучення учасників/учасниць у

²¹ Фулей Т.І., Кучів О.М. Ефективні інтерактивні методи навчання з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у суддівській освіті – К.: ВАІТЕ, 2020. – 140 с.

процес підготовки. Дійсно, один із найкращих способів вивчення предмета – через його викладання²².

Для процесу відтворення певної проблемної практичної ситуації для подальшого її аналізу та обговорення використовується *рольова гра* – учасники та учасниці відіграють певні ролі, а потім беруть участь в аналізі та обговоренні. Ця вправа передбачає розподіл ролей усередині групи (наприклад, прокурора, адвоката, сторін, судді (колегіального складу суду, свідка), вирішення завдання після його обговорення та інсценування (наприклад, ухвалити рішення у спорі в ході модельного судового засідання). Інсценування може розіграватися повністю, з початку до кінця, або ж поетапно, стадія за стадією, з розвитком модельного судового процесу.

Рольова гра – це один з найбільш складних методів для використання в онлайн-підготовці, оскільки потребує відповідної атмосфери, динаміки для проведення, швидкості реагування учасників (-ць) і тренерів на виступи та коментарі. Проведення рольової гри в онлайн-занятті є дуже наближеним до роботи в малих групах у Zoom-кімнатах, наприклад, у завданнях, де потрібно обговорити та представити позицій сторін-учасників судового процесу: позивача, відповідача та суду.

Оскільки сьогодні певна кількість судових справ розглядається за допомогою відеоконференцій, то використання рольових ігор в онлайн-підготовці зможе також допомогти учасникам(-цям) оволодіти відповідними уміннями та навичками, необхідними для проведення таких онлайн-судових засідань.

Для відмежування рольових ігор від роботи у малих групах варто знати, що в рольових іграх учасники (-ці) відіграють певні ролі, а у практичному завданні – працюють групи учасників²³.

Модельовання – це один із різновидів рольової гри, де тренер(-ка) створює формат для дії та взаємодії між учасниками/учасницями. Воно може відбуватися у формі модельних судових процесів, дебатів чи відновлення ділової обстановки. Модельовання проводять самі учасники/учасниці. Це дає їм можливість учитися на практиці та реагувати на те, що відбувається. Після нього доречним є проведення диспуту або аналізу змодельованої ситуації.

3.2. Адаптація навчальних методів для онлайн-тренінгу

Кожен із інтерактивних методів використовується для закріплення певної групи навичок. Метод інтерактивного навчання, який правильно обраний розробниками, тренером(-кою), є основою для досягнення поставлених навчальних цілей та очікуваних результатів.

²² Как обучать. Практическое пособие для обучения и работы. – Марк Сегал. Март, 2014. – С. 56.

²³ Рольова гра як форма інноваційних технологій. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/3314/>

При виборі методів навчання розробникам і тренерам варто порівняти їх, проаналізувати аргументи «за» та «проти», пам'ятаючи про цілі, завдання та очікувані результати заняття, щоб обрані методи дали справді позитивний результат.

Таблиця 4

Методи навчання та особливості використання в аудиторних, онлайн–тренінгах і дистанційних курсах (розміщених на платформі НШСУ)

Методи	Аудиторний тренінг/семінар	Онлайн-тренінг/вебінар	Дистанційний курс
Структурні вправи: знайомство та очікування, огляд навчальних матеріалів	Очікування від кожного учасника (-ць) або груп. Огляд навчальних матеріалів проводить тренер(-ка)	Проведення як і під час аудиторного тренінгу або в чаті (написати ППП, суд, очікування).	За потреби можна провести через форум. Короткий опис курсу, зроблений адміністратором.
Експресопитування (вхідне, вихідне)	За допомогою системи «клікерів» або в паперовому варіанті. За необхідності з подальшими коментарями тренера(-ки)	За допомогою опції опитування у програмі Zoom. За необхідності з подальшими коментарями тренера(-ки) або у чаті (якщо не вистачає часу)	
Мінілекція	Представлення тренером(-кою) в аудиторії	Онлайн–представлення тренером(-кою)	Самостійне опрацювання текстової мінілекції або використання відеолекцій
Індивідуальне завдання	У паперовому варіанті	За допомогою технологій, наприклад, гугл-форми	За допомогою технологій дистанційної платформи
Аналіз кейсу – робота в малих групах	Поділ на малі групи, обговорення у групах, представлення результатів перед усією аудиторією, коментарі тренера (-ки)		
Демонстрування відеоматеріалу та виконання практичних завдань на його основі	Можливе	Можливе	Можливе

Методи	Авдиторний тренінг/семінар	Онлайн-тренінг/вебінар	Дистанційний курс
Рольова гра	Звичайний варіант проведення	Складний для онлайн-підготовки, багато в чому нагадує роботу в малих групах	
Мозковий штурм	Обговорення актуальних питань, модерування тренером (-кою) з використанням фліпчарту	Обговорення актуальних питань, модерування тренером (-кою) з чату/електронної дошки	Обговорення актуальних питань через форум
Дискусії, обговорення	Обговорення питань з модеруванням тренера(-ки) та використанням фліпчарту/електронне дошки		Обговорення питань через форум

4. Формування порядку денного (програми) онлайн-тренінгу

Порядок денний (англ. Agenda) формується на основі визначених начальних цілей та очікуваних результатів тренінгу з урахуванням розподілу ролей і функцій як учасників/учасниць, так і тренерів, і має бути сформованим у 2-ох варіантах – для учасників/учасниць (короткий, див. приклад 10) та для тренерів (деталізований, див. приклад 11 в Методичних рекомендаціях для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів²⁴).

Зазначимо, що Порядок денний тренінгу не слід ототожнювати із програмою підготовки, передбаченої п. 4.7. «Положення про підготовку та періодичне навчання суддів у Національній школі суддів України», затвердженого наказом НШСУ від 06 липня 2017 № 26 (з змінами)²⁵.

Також зауважимо, що у додатку до наказу НШСУ № 19 від 22 травня 2017 р. «Про створення електронного ресурсу для навчально-методичних матеріалів спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді» передбачено, що складовими елементами матеріалів навчального заходу є «2.2. Програма та мета навчального заходу». По суті порядок денний тренінгу відповідає «програмі», зазначеній у п. 2.2 додатку до наказу НШСУ № 19 від 22 травня 2017 р.

Дні онлайн-тренінгу розділяються на 4 робочих періоди, кожен тривалістю 80 хв., з трьома перервами: на обід (тривалістю приблизно 1 година) та дві перерви на відпочинок (по 15-20 хв.).

Під час формування програми онлайн-тренінгу варто враховувати щонайменше такі фактори:

²⁴ Т. Фулей (керівник робочої групи), Н. Буруковська, Т. Будниченко, Г. Савченко Методичні рекомендації для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів. – К.: ФОП Демчинський О.В., 2017. – С. 11

²⁵ URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/training/newnormativni-dokumenti/>

- для онлайн–викладання кожного із елементів онлайн-тренінгу потрібно більше часу, ніж для їх викладання під час аудиторного тренінгу;
- технічні особливості програми Zoom (наявність/відсутність необхідних опцій, часові рамки роботи окремих функцій, тощо);
- фізіологічні особливості людини, зокрема, періоди підвищення активності до сприйняття та її спади.

Хоча робочий день складається з 4-х робочих періодів, це не означає, що має бути 4 складові частини онлайн-тренінгу (по одному на кожний робочий період). Іноді робочий період може легко вміщати два чи три структурні елементи модуля або навпаки, на один модуль може знадобитися декілька робочих періодів.

Для учасників та учасниць розробляється короткий порядок денний, в якому зазначаються:

- навчальні цілі та очікувані результати онлайн-тренінгу;
- часові межі робочих періодів із переліком тем, з яких складається модуль;
- види методів і практичних завдань;
- прізвища тренерів, модераторів і фасилітаторів, які проводять онлайн-тренінг.

Для більш плідної командної роботи тренерів під час проведення онлайн-тренінгу формується розширений і деталізований порядок денний (програма), який включає в себе:

- навчальні цілі та очікувані результати тренінгу;
- часові межі робочих періодів із переліком тем, з яких складається модуль;
- навчальні цілі та очікувані результати кожної теми, з якої складається модуль;
- види методів і практичних завдань з покроковим описанням кожного методу та виду завдання;
- мету кожного практичного завдання;
- прізвища тренерів, модераторів і фасилітаторів, які проводять онлайн-тренінг з деталізованими функціями кожного із них та інструкціями;
- список матеріалів, які використовуються в межах кожного робочого періоду.

На основі зазначеного вище та наведених прикладів, тренер(-ка) при проведенні онлайн-тренінгу повинен продумати послідовність видів діяльності (зміна тем і методів), використовуючи практичну модель «руху по колу» (модель Д. Колба):

Цей цикл навчання охоплює чотири послідовні фази:

- 1) актуалізація особистого досвіду;
- 2) спостереження (аналіз) і обмірковування цього досвіду (рефлексія);
- 3) осмислення отриманих нових знань, їхнє теоретичне узагальнення (виведення закономірностей, схем);
- 4) експериментальна перевірка нових знань і самостійне застосування їх на практиці.

Для практичного втілення моделі Колба та успішного (результативного) проведення онлайн-тренінгу з дорослою аудиторією тренер(-ка) повинен притримуватися наступного алгоритму дій:

- 1) прив'язати власний практичний досвід учасників/учасниць (або досвід інших до теми). На цьому етапі виникає емоційна прив'язка, зацікавленість темою;
- 2) створити ситуацію, яка дозволить учасникам/учасницям обмінятися враженнями, завдяки чому вони зрозуміють, що одну й ту саму дію можна робити різними способами;
- 3) пропонувати для аналізу лише доречні та авторитетні концепції. Це дасть змогу перейти від конкретного до абстрактного та від подробиць до узагальнення. Саме так розвиваються інтелектуальні вміння (концептуалізація);
- 4) продумати можливість попрактикуватися. Учасники/учасниці потребують можливості «освоїти» концепції в ситуаціях, які імітують «реальне життя». Так поєднуються «знання» з «діями», це спосіб знову перейти від абстрактного до конкретного та практичного. Результатом цього етапу є набуття безпосереднього нового досвіду, а далі – коло замикається;
- 5) нарешті, потрібно підсумувати ключові моменти.

На модель Колба накладаються розроблені змістовні матеріали, для яких вже підібрані методи їх викладання, щоб це була гарна картинка, яка має продемонструвати замкненість циклу навчання (див. приклад в Методичних рекомендаціях для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів).

Успішність моделі Колба ґрунтується на досвіді учасника/учасниці, що й робить заняття максимально ефективним.

Модель Колба враховує, що навчання дорослих людей має свої особливості:

1. самостійність дорослої людини, яка має певний досвід, корисний не тільки для неї під час заняття, а й для інших, що будуть навчатися разом з нею;
2. найчастіше в дорослої людини є сильна мотивація до навчання, що обумовлена бажанням вирішити певні актуальні питання, проблеми.

Тобто, для формування порядку денного (програми) необхідно розуміти цикл навчання дорослих, а також усвідомлювати, на якому етапі цього циклу використовуються ті чи інші змістовні матеріали та яким чином. Окрім цього, необхідно розуміти розклад і знати, як вписати в нього матеріали відповідно до циклу.

5. Вибір навчальних матеріалів для попереднього опрацювання та роздавальних матеріалів для учасників та учасниць

Матеріали для попереднього опрацювання учасниками (-цями) мають бути ретельно й чітко структуровані та відформатовані.

Наприклад, електронний робочий зошит для учасників та учасниць тренінгу повинен містити всі практичні завдання, зокрема й ті, що використовувалися під час мінілекцій, транскрипт, відео, тощо.

Приклад 4

Електронний робочий зошит [зміст] для учасників та учасниць онлайн-тренінгу для спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя»

Зміст

Знання, уміння та навички, на оволодіння якими спрямований тренінг	3
Практичні вправи для курсу	4
Практичне завдання під час мінілекції (за мультимедією)	4
Практичне завдання 1. Характеристика гендерних стереотипів (за гендерно маркованими образами)	6
Практичне завдання 2. Гендерні стереотипи під час кваліфікаційного оцінювання суддів (за фразами під час співбесіди)	6
Практичне завдання 3. Гендерні стереотипи та їх оцінка у рішеннях ЄСПЛ (по рішенням ЄСПЛ)	7
Практичне завдання 4. Аналіз гендерних стереотипів щодо помічників судді	10
4.1. Вибір помічника	10
4.2. Робота помічника	11
Практичне завдання 5 (приклади з судової практики)	13
5.1. Справа про стягнення аліментів	13
5.2. Справа про визначення місця проживання дітей	15
5.3. Справа про адміністративне правопорушення	19

Розвиток правової системи та європейська інтеграція України

27 травня 2021 року ректор Микола Оніщук узяв участь у щорічній XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України». Конференція проводилася відповідно до плану Міністерства освіти і науки України з проведення міжнародних, всеукраїнських конгресів, форумів, науково-практичних конференцій і семінарів на 2021 рік з ініціативи юридичного факультету Ужгородського національного університету.

На конференції були представлені доповіді ректора Миколи Оніщука, професорів – Світлани Гринько, Романа Майданика, Олени Харитонової, Євгена Харитонова, Андрія Вознюка, Зореслави Ромовської, Віталія Косовича та інших відомих науковців. Модерував роботу наукової дискусії доктор юридичних наук, професор, директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету Михайло Савчин.

Для фахового обговорення були запропоновані такі теми:

- Пандемія як чинник розвитку права;
- Синергетика права: історія, теорія та філософія;

- Конституційне будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей;
- Економічні реформи: правові аспекти;
- Особливості реформування цивільного законодавства;
- Четверте покоління прав людини;
- Система та ефективність захисту прав людини;
- Конституційна юстиція та реформування судоустрою;
- Адміністративні процедури в діяльності публічної адміністрації;
- Проблемні питання реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

У ході пленарного засідання також була представлена презентація підручника «Einfuehrung in das ukrainische Recht» («Вступ до українського права»), що відкриває доступ Європи до розуміння українського права за редакцією проф. Університету Грацу Берндта Візера, декана юридичного факультету Ярослава Лазура, кандидата юридичних наук, доктора філософії, ліцензіата канонічного права, доцента, постійного гостьового професора Карлового університету в Празі, заступника декана юридичного факультету УжНУ з міжнародних зв'язків Олександра Білаша.

Окрім цього, кафедра міжнародного права провела панельне засідання «Теорія та практика трансформації міжнародного права (XX–XXI століття): міжнародно-правові читання, присвячені пам'яті Георгія Диниса». У панельній дискусії взяли участь доктор юридичних наук, професор Володимир Буткевич, доктор юридичних наук, професор Ольга Буткевич, доктор юридичних наук, професор Ксенія Смирнова та кандидат юридичних наук, доцент Антон Кориневич.

Сучасна практика організації роботи судів

31 травня 2021 року Національна школа суддів України розпочала проведення підготовки голів Касаційних судів у складі Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду та Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду, голів і заступників голів апеляційних і місцевих судів.

Сучасна суддівська освіта є запорукою верховенства права, демократичного розвитку суспільства та правової держави, відновлення високозначимої ролі суду, – відзначив ректор Національної школи суддів України Микола Онішук у зверненні до очільників судів. Він поінформував про сучасні технології підготовки в Національній школі суддів України та акцентував увагу на запровадженні кардинально нових освітніх підходів і практик, а також анонсував новели суддівської освіти – у 2020 році ухвалена Стратегія розвитку суддівської освіти в

Україні на 2021–2025 роки, в якій передбачено шість стратегічних напрямів розвитку суддівської освіти. Чотири з них зосереджені на подальшому розвитку та вдосконаленні досягнень суддівської освіти. Зокрема, це інституційний розвиток Національної школи суддів України; розвиток

національних стандартів суддівської освіти; удосконалення системи спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді; запровадження новітніх форм і методів у проведенні занять. Серед нововведень – використання нових форм підготовки (індивідуальних чи групових зустрічей із потерпілими за сплином певного часу, залученість у програми ресоціалізації, спільні проекти та програми з інституціями, «дружніми до правосуддя». Стратегія передбачає підвищення ваги ціннісної складової та врахування соціального контексту здійснення правосуддя. Ректор презентував спеціальний випуск фахового загальнодержавного науково–практичного та науково–методичного юридичного видання «Слово Національної школи суддів України».

Підготовка голів і заступників розпочалася презентаціями секретаря Великої Палати Верховного Суду Всеволода Князєва та судді Великої Палати Верховного Суду Дмитра Гудими, які сконцентрували увагу на розкритті важливого питання щодо забезпечення Верховним Судом принципу єдності судової практики та розвитку майбутніх спеціалізацій.

Тимчасово виконуючий обов’язки Голови Державної судової адміністрації України Олексій Сальников поінформував очільників судів про поточний стан фінансування судів і питання бюджету для системи правосуддя у 2021 року. Під час спілкування з керівниками судів було передбачено обговорення міжнародного досвіду в розвитку судового адміністрування, питання перспективних напрямків та якості роботи суду.

Наступний виступ – членкині Вищої ради правосуддя, судді Шостого апеляційного адміністративного суду Світлани Шелест – був присвячений актуальним питанням дисциплінарної практики ВРП. А заступниця керівника Програми USAID «Справедливе правосуддя» Наталія Петрова під час доповіді розкрила сучасні методи комунікації в судовій системі. Доцільним для практичного впровадження став обмін досвідом щодо змісту та структури стратегії комунікаційної діяльності суду, яка розроблена на основі Концепції комунікації судової влади України.

Натомість заступник начальника відділу науково–методичного супроводження психологічної підготовки суддів, доктор психологічних наук Андрій Маслюк акцентував увагу на психологічних особливостях профілактики професійного вигорання суддів. Очільники судів отримали знання про особливості емоційно–вольової саморегуляції та первинні навички з протидії професійному вигоранню у професійній діяльності. В свою чергу керівник відділу Департаменту виконання судових рішень Європейського суду з прав людини Павло Пушкар презентував важливі питання стосовно ролі голови суду в забезпеченні ефективності здійснення правосуддя, щодо розумних строків судових проваджень у практиці Європейського суду та Комітету міністрів Ради Європи.

Слушними та вагомими для практичного застосування були висновки Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) та завдання для України, які обговорив з очільниками судів суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, представник КРЕС від України Віктор Городовенко.

У подальшому голова Південно–західного апеляційного господарського суду, голова Асоціації суддів господарських судів Наталія Богацька залучила судових управлінців до обговорення злагодженої взаємодії голови суду з керівником апарату.

Ключовим аспектом презентацій проректора Національної школи суддів України Наталії Шукліної, судді Павла Пархоменка, начальниці відділу «Вінницький навчальний центр» Олени Мілієнко та керівниці апарату Волинського апеляційного суду Оксани Підгайної стало обговорення важливих та актуальних питань щодо впровадження такого достатньо нового інструменту в судовому адмініструванні, як клієнтоорієнтований суд.

На завершення навчання викладач Національної школи суддів України Наталія Ахтирська ознайомила учасників із сучасним станом та викликами, основними питаннями формування й реалізації антикорупційної політики і правосуддя.

Формування лідерських навичок судді

1 червня 2021 року Національна школа суддів України за сприяння Програми USAID «Нове правосуддя» та у співпраці з Національним суддівським коледжем (Ріно, США) провела черговий із серії відкритих вебінарів для суддів, помічників суддів, працівників апарату суду та адвокатів з обговорення й обміну досвідом з американськими колегами з актуальних питань повсякденної суддівської діяльності.

Четвертий вебінар, присвячений лідерським навичкам судді, розпочали проректор Наталія Шукліна, керівник Програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Нове Правосуддя» Девід Вон і директор

спеціальних проектів у Національному суддівському коледжі (Ріно, США) Вільям Брансон. Як було зазначено, лідерство в широкому розумінні вважається найважливішою складовою ефективного адміністрування в системі правосуддя. І для досягнення реальної незалежності лідерам судової системи необхідно долати опір та діяти не з позиції влади й авторитету, а радше вміти надихнути на дії та зміни через ефективну й грамотну комунікацію. Адже саме ефективні лідери є стрижнем судової системи, здатної приймати рішення чесно та неупереджено, ґрунтуючи їх на дотриманні законодавства та не піддаючись зовнішньому тиску й страху стороннього втручання.

Зважаючи на зазначене, викладач вебінару, суддя Федерального районного суду (штат Колорадо, США) Девід Прінс у ході своєї презентації зосередив увагу слухачів та слухачок на питаннях формування у суддів лідерських навичок і якостей. Американський суддя розкрив поняття перехідного лідерства, на конкретних прикладах пояснив співвідношення між лідерством та управлінням, а також розповів про різні способи мотивування співробітників і сучасні управлінські принципи роботи в системі правосуддя, які застосовуються у військовій сфері та бізнесі.

Загалом у вебінарі взяло участь понад 80 осіб – суддів, помічників суддів, працівників апаратів судів, адвокатів, медіаторів, експертів Програми USAID «Нове правосуддя», тренерів Національної школи суддів України.

Програма USAID
«Нове правосуддя»

THE NATIONAL
JUDICIAL COLLEGE

**Court Leader
in Times of Change**
**Судове лідерство в
буремні часи**

Високоповажний Девід Прінс
1 червня 2021 р.

Законна	Посада / роль	Голова суду = відповідальний
Заснована на винагороді	Здатність давати винагороду	Словесна похвала
Заснована на примусі	Здатність карати	Поділяє розчарування
Експертна	Має більші знання	Вже добре знає систему
Еталонна	Сприймається як турбота	Кращі інтереси працівників суду

Фінальна тематична конференція

4 червня 2021 року проект Європейського Союзу «Право-Justice» у співпраці з Національною школою суддів України завершив серію тематичних онлайн-конференцій у рамках нової фази Ініціативи «Модельні суди» заходом на тему «Сервіси для вразливих користувачів суду: європейський досвід та українські практики».

Звітальними словами на конференції виступили проректор Національної школи суддів України Наталія Шукліна, т. в. о. голови Державної судової адміністрації України Олексій Сальников та міжнародна експертка з питань судової реформи Проекту ЄС «Право-Justice» Анна Адамська – Галлант.

Наталія Шукліна висловила слова подяки команді Проекту за ініціативу створення нових волонтерських служб у судах, що забезпечать вразливим відвідувачам почуття безпеки, та акцентування уваги на дуже важливих питаннях та проблемах, що існують у судовій системі України, серед яких потреби вразливих груп користувачів суду та проблеми їх доступу до правосуддя. Пані проректор також наголосила на тому, що Національна школа суддів України приділяє велику увагу забезпеченню та формуванню належного рівня правосвідомості суддів і працівників апарату судів щодо ставлення до громадян з інвалідністю й іншими фізичними/психічними вадами.

У ході онлайн-конференції адвокатка, експертка з захисту прав жінок, жертв гендернозумовленого та сексуального насильства, міжнародна експертка Проекту ЄС «Право-Justice» Моніка Соколовська висвітлила питання потреби вразливих груп користувачів суду та проблеми їх доступу до правосуддя, її колега, міжнародна експертка цього проекту Іріна Урумова поділилася досвідом щодо впровадження Служби підтримки вразливих користувачів суду, а президентка ГО «Ла Страда-Україна» Катерина Черпаха наголосила на необхідності продовження впровадження сервісів для вразливих категорій осіб в Україні.

У свою чергу представники модельних судів поділилися з учасниками заходу своїми практиками щодо впровадження сервісів для вразливих користувачів суду.

У роботі конференції від Національної школи суддів України також взяли участь начальник відділу підготовки працівників апаратів судів Наталія Тимошук та працівники відділу.

Потреби вразливих категорій користувачів суду

- Щоб їх почули та зрозуміли, потреба в емпатії та потреба в правовій та психологічній допомозі
- Належні умови (зручні приміщення, перебування окремо від правопорушника, належний час для допиту)

THIS PROJECT IS FUNDED BY
THE EUROPEAN UNION

PRADO JUSTICE

Навички ефективної організації та управління судовим процесом

З червня 2021 року Національна школа суддів України за сприяння Програми USAID «Нове правосуддя» та у співпраці з Національним суддівським коледжем (Ріно, США) продовжила серію відкритих вебінарів для суддів, помічників суддів, працівників апарату суду та адвокатів з обговорення і обміну досвідом з американськими колегами актуальних питань повсякденної суддівської діяльності.

Вебінар щодо навичок ефективної організації та управління судовим процесом відкрили ректор Національної школи суддів України Микола Оніщук, заступниця керівника Програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Нове Правосуддя» Наталія Петрова та менеджерка з суддівської освіти Національного суддівського коледжу (Ріно, США) Мері Бьордік.

У вітальному слові Микола Оніщук відзначив актуальність тематика нинішнього вебінару, вказавши, що цей напрям включений у програму підготовки кандидатів на посаду судді Національної школи суддів України і є одним із провідних елементів

навчання майбутніх суддів. Ректор відмітив, що при розробці навчальних курсів з даної тематики неодмінно враховується досвід колег-викладачів із психологічної підготовки суддів.

Судді можуть покращити сприйняття правосуддя серед користувачів суду та

громадськості завдяки ефективному контролю за залом суду. Зважаючи на цей факт, запрошені викладачі вебінару, почесні судді Вищого суду штату Вермонт Джон В. Валенте та Томас А. Зонай у ході спільної презентації щодо питань ефективної організації та управління судовим процесом розповіли слухачам про кращі практики сприяння цивілізованості/ввічливості в залі суду, ефективній поведінці в спілкуванні, а також поділилися професійним досвідом поводження з важкими учасниками процесів й застосування повноважень з накладання санкцій за неповагу до суду з упевненістю та стриманістю.

Загалом у вебінарі взяло участь понад 80 осіб – суддів, помічників суддів, працівників апаратів судів, адвокатів, експертів Програми USAID «Нове правосуддя», тренерів Національної школи суддів України. Як було заявлено, наступний із серії онлайн-вебінарів стосуватиметься питань професійного становлення судді після його першого призначення на посаду.

Some Tips for good demeanor/ communication
Поради щодо належної манери спілкування

- Зберігайте спокій
- Будьте собою
- Уважно слухайте, що говорять
- Говоріть тихіше
- Ставтеся до людей з повагою
- Не приймайте все сказане на свій рахунок
- Будьте терплячі
- Зробіть перерву

Quick Tips
& Helpful Hints

37

Господарська юстиція відзначила 30-річчя процесуальної діяльності

4 червня 2021 року ректор Микола Оніщук узяв участь в урочистих зборах з нагоди 30-ї річниці створення господарських (арбітражних) судів України, які пройшли в приміщенні Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду.

Вітальними промовами урочисте засідання відкрили Голова Верховного Суду Валентина Данішевська, заступник Голови Верховного Суду – голова Касаційного господарського суду Богдан Львов, Голова Касаційного адміністративного суду Михайло Смокович, Голова Касаційного кримінального суду Станіслав Кравченко, виконувачка обов’язків

Голови Касаційного цивільного суду Марина Червинська, секретар Великої Палати Верховного Суду Всеволод Князєв, виконувач обов’язків голови Вищої ради правосуддя Олексій Малавацький, голова Ради суддів України Богдан Моніч, ректор Національної школи суддів України Микола Оніщук та т.в.о. голови Державної судової адміністрації України Олексій Сальніков.

У своєму виступі Микола Оніщук від імені Національної школи суддів України привітав суддів господарської юстиції з 30-ю річницею створення господарських (арбітражних) судів України, зазначивши, що останні дослідження міжнародних правових організацій-партнерів констатували високий рівень довіри української та світової спільноти в компоненті професійної кваліфікації українських суддів у питаннях відправлення справедливого та неупередженого правосуддя. Ректор також озвучив тезу щодо збільшення кількості спеціалізованих судів, наголосивши, що це надасть більше можливостей та гарантій фахового розгляду судових справ.

Окрім цього, в ході другої частини святкового засідання з нагоди 30-ї річниці створення господарських (арбітражних) судів України відбулося нагородження представників КГС ВС, суддів у відставці та працівників апарату Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду відзнаками, грамотами та подяками Верховного Суду й Ради суддів України – за сумлінну та бездоганну працю, досягнення в професійній діяльності, вагомий внесок у забезпечення діяльності суду.

Микола Оніщук також вручив очільнику Касаційного господарського суду Богдану Львову пам'ятну статуетку як символ співпраці двох державних установ судової системи.

Результати успішної імплементації проєкту Ради Європи

11 червня 2021 року ректор Микола Оніщук взяв участь у заключній онлайн-конференції проєкту Ради Європи «Подальша підтримка виконання Україною рішень у контексті статті 6 Європейської конвенції з прав людини», який фінансувався Фондом з прав людини та впроваджував РЄ на теренах України з 1 листопада 2019 по 30 червня 2021 року.

Під час конференції національні та міжнародні експерти Ради Європи поінформували про результати імплементації проєкту, ключові тематичні компоненти щодо проблеми невиконання рішень національних судів, надмірної тривалості судових проваджень і доступу до правосуддя, а також обговорили механізми впровадження ефективної системи судового моніторингу й оцінки в українських судах, як передумови забезпечення доступу до правосуддя. Окрім цього, було визначено досягнуті результати співпраці проєкту з партнерами та можливі подальші кроки.

Ключовими учасниками конференції були директор з прав людини Генерального Директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи Крістоф Пуарель, глава Офісу РЄ в Україні Стен Ньорлов, заступник Голови Верховного Суду – голова Касаційного господарського суду Богдан Львов, голова комітету Верховної Ради України з питань правової політики Андрій Костін, заступник міністра юстиції України – Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини Іван Ліщина, представники та експерти Ради Європи.

Національну школу суддів України на заключній онлайн-конференції представляли начальниці відділів Тетяна Фулей і Тетяна Пустовойтова.

Перспективи вдосконалення процедури добору кандидатів на посаду судді

14 червня 2021 року в Національній школі суддів України під головуванням ректора Миколи Оніщука відбулася експертна зустріч з представниками проєктів міжнародної технічної допомоги (МТД).

У фаховій дискусії взяли участь: від Верховної Ради України – народний депутат України, керівник робочої групи з питання забезпечення належного фінансування судової влади в Україні, утвореної рішенням комітету з питань правової політики ВРУ, Сергій Демченко; НШСУ – проректор Наталія Шукліна та начальник відділу міжнародного співробітництва Тетяна Пустовойтова; проєктів МТД – заступник керівника Програми USAID «Нове правосуддя» Наталія Петрова, національний менеджер проєктів Координатора проєктів ОБСЄ в Україні Наталія Ступницька, керівник проєкту РЄ «Підтримка судової влади України в забезпеченні кращого доступу до правосуддя» Ірина Кушнір, керівник проєкту РЄ «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» Ганна Христова, міжнародний головний експерт з питань судової реформи проєкту ЄС «ПРАВО-Justice» Анна Адамська-Галлант, старший радник з питань судової влади

(Німеччина) Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (КМЄС) Гідо Острайш та експерт з питань правової реформи КМЄС Іванна Ільченко.

Метою засідання стало обговорення перспектив удосконалення кваліфікаційної складової процедури добору кандидатів на посаду судді в частині проведення відбіркового та кваліфікаційного іспитів, а також спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді в Національній школі суддів України. Зокрема, йшлося про оптимізацію процесів доступу до суддівської професії на основі аналізу сучасних практик добору, що застосовуються в інших країнах, та пошук шляхів виходу із ситуації кадрового голоду, який наразі склався в судовій системі України.

Відділ міжнародного співробітництва НШСУ

Anna Adamska - Gallant

Nataliya Petrova

Natalia Shuklina

Запровадження сервісів для вразливих груп користувачів суду

17 червня 2021 року проектом Європейського Союзу «Право-Justice» у співпраці з Національною школою суддів України була проведена підсумкова конференція в рамках навчального курсу «Підготовка тренерів з впровадження сервісів для вразливих категорій користувачів суду». Курс був організований у рамках реалізації Ініціативи «Модельні суди» з метою підготовки тренерів (суддів, працівників апарату суду, прокурорів, представників Національної поліції України, системи органів безоплатної правової допомоги), які в подальшому самостійно зможуть передати спеціальні професійні знання та навички своїм колегам задля поширення кращих європейських практик із забезпечення доступу до правосуддя для вразливих категорій користувачів суду.

Звітальними словами на конференції виступили: міжнародна експертка з питань судової реформи Проекту ЄС «Право-Justice» Анна Адамська – Галлант, виконувач обов'язків директора Координаційного центру з надання правової допомоги Олександр Баранов та проректор Національної школи суддів України Наталія Шукліна, яка висловила слова подяки команді проекту за ініціативу проведення навчального курсу та акцентування уваги на питаннях, що існують у судовій системі України, серед яких, зокрема, задоволення потреб вразливих груп користувачів суду.

У ході заключної конференції національні експертки Проєкту ЄС «Право-Justice» Євгенія Бондаренко і Поліна Лі презентували навчальні проєкти випускників курсу та навчально-методичний посібник «Підготовка тренерів з впровадження сервісів для вразливих категорій користувачів суду», а тренери навчального курсу Іріна Урумова та Катерина Ілікчієва розповіли про досвід запровадження рішень для вразливих груп користувачів суду та підбили підсумки начального процесу.

У роботі конференції від Національної школи суддів України також взяли участь начальник відділу підготовки працівників апаратів судів Наталія Тимошук та працівники відділу.

XXIV Генеральна асамблея Європейської мережі суддівської освіти

17 та 18 червня 2021 року Національна школа суддів України доєдналася до роботи XXIV Генеральної асамблеї Європейської мережі суддівської освіти (EJTN), яка проходила в режимі онлайн під головуванням Центру судових досліджень Португалії.

Вітальними словами захід відкрили міністр юстиції Португалії Франциска ван Дунем, президент Генеральної асамблеї та директор Центру судових досліджень Португалії Жоао Мануель да Сілва Мігель, комісар Європейської Комісії з питань юстиції Дідьє Рейндерс та Генеральний секретар Європейської мережі суддівської освіти суддя Маркус Брюкнер.

Від Національної школи суддів України у роботі Генеральної асамблеї взяла участь проректор Наталія Шукліна, начальник відділу міжнародного співробітництва Тетяна Пустовойтова та головний спеціаліст відділу Тіна Міндрул.

Під час дводенної роботи Генеральної асамблеї були представлені звіти про діяльність мережі суддівської освіти за 2020–2021 рр., обговорено вплив кризи COVID-19 на роботу EJTN та оголошено запуск нового дистанційного курсу з підготовки тренерів. У процесі плідної дискусії представники європейських суддівських шкіл та закладів підготовки прокурорів поділилися досвідом організації

навчання в своїх країнах, а також дослідили питання необхідності навчання працівників апаратів судів праву ЄС. Крім того, було розглянуто ряд заявок навчальних закладів для суддів і прокурорів, шкіл для працівників суду для отримання статусу спостерігача Мережі. Одним із таких заявників стали наші колеги з Тренінгового центру прокурорів України, які за одностайним погодженням учасників асамблеї отримали статус спостерігача EJTN для центру.

Як підсумок були анонсовані майбутні заходи, зокрема, презентовані план проведення конференції директорів у Лісабоні восени 2021 року та наступна Генеральна асамблея за головування Франції у Раді Європейського Союзу.

Подолання кадрової кризи в системі правосуддя

15–16 червня 2021 року в Києві ректор Микола Оніщук узяв участь у роботі дводенного IX Міжнародного судово-правового форуму, який став майданчиком для обміну думками та досвідом суддів і провідних юристів України в пошуку шляхів вирішення актуальних питань щодо здійснення правосуддя й формування судової практики.

У ході презентації під час сесії «VIEW 360» щодо проблематики формування та функціонування суддівського корпусу Микола Оніщук зазначив, що кваліфікація суддів в Україні за всіма оцінками є досить високою. Водночас

ректор зосередив увагу учасників форуму на заходах зменшення навантаження на суди та пропозиціях щодо оптимізації процедури добору кандидатів на посаду судді. За його словами, сьогодні система правосуддя перебуває в стані кадрового голоду й у випадку зволікання з прийняттям законопроекту № 3711-д перейде взагалі в стадію кадрового колапсу. Тому може виникнути необхідність пошуку альтернативних моделей кадрового наповнення судів. Національна школа суддів України, зокрема, готова взяти на себе всю кваліфікаційну частину цього процесу.

Ректор прокоментував положення нещодавно затвердженої трирічної Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства, які передбачають розвиток позасудових і досудових процедур урегулювання спорів, наголосивши, що мінімум двадцять п'ять відсотків судових спорів в Україні можуть вирішуватися в позасудовому порядку. Він додав, що наступними кроками зменшення навантаження на суди мають стати діджиталізація та оптимізація мережі судів.

Микола Онiщук також розповів про варіанти оптимізації процедур конкурсного добору кандидатів на посаду судді та майбутньої підготовки суддів.

Своє бачення зазначеної тематики висловили й народний депутат України Тарас Тарасенко, член Вищої ради правосуддя Світлана Шелест, суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду Іван Міщенко, суддя Окружного адміністративного суду м. Києва Руслан Арсірій, член Ради суддів України, суддя Київського апеляційного суду Тетяна Невідома, партнер GOLAW Катерина Манойленко та адвокат ЮК «АМБЕР» Людмила Козятник.

Під час другого дня роботи форуму Микола Онiщук у своєму виступі на сесії щодо функціонування адміністративної юстиції в Україні висвітлив питання дискреції та ефективного захисту прав в адмінсудочинстві, проблеми їх правозастосування, нагадавши, що відповідно до Конституції України адміністративні суди створені і діють з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин, а також що будь-яке управлінське рішення стосовно особи, ухвалене державним чи муніципальним органом, незалежно від способу прийняття, рівня

й місця органу у відповідній системі, правових підстав, мотивів, способу та форм ухвалення, підлягає судовому контролю.

Щодо чинників, які впливають на ефективність судового контролю за дискреційними рішеннями владного органу, то Микола Оніщук назвав проблемними відсутність законодавчо визначеного терміна «розсуд», усічене тлумачення поняття «дискреція» та помилковість твердження про виключну компетенцію суб'єкта владних повноважень видавати управлінський акт і неможливість суду зобов'язувати орган ухвалити відповідне рішення з метою захисту порушеного права. Посилаючись на практику судового контролю за дискреційними повноваженнями у країнах Ради Європи, ректор зазначив, що адміністративне судочинство України стосовно судового контролю за дискреційними повноваженнями формувалося відповідно до німецької правової традиції, проте в українських реаліях відхід від принципу повного судового контролю означає вихід за межі конституційних засад у діяльності адміністративних судів та втрату ними своєї ролі.

Микола Оніщук також окреслив основні правила визначення меж судового контролю, навів вітчизняний алгоритм перевірки оцінки рішень адміністративного органу та вказав критерії ефективного захисту права, порушеного дискреційним рішенням, підкресливши, що адміністративна юрисдикція «є вартовою верховенства права, адже саме їй доводиться приймати надзвичайно важливі й складні рішення, пов'язані з контролем за діяльністю посадових осіб виконавчої влади та місцевого самоврядування в інтересах громадянського суспільства».

Конституційна юстиція: виклики сьогодення та шляхи вирішення

17 червня 2021 року в Києві з нагоди двадцять п'ятої річниці ухвалення Конституції України Світовий конгрес українських юристів спільно з Асоціацією суддів Конституційного Суду України та Національною академією правових наук ініціювали проведення національного форуму «Конституційна юстиція: виклики сьогодення та шляхи вирішення».

Вітальними промовами форум відкрили президент Світового конгресу українських юристів, ректор Національної школи суддів України, доктор юридичних наук, заслужений юрист України Микола Оніщук, президент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, віцепрезидент Світового конгресу українських юристів Олександр Петришин; суддя Конституційного Суду України у відставці, голова КСУ (2006–2007 рр.), голова Асоціації суддів Конституційного Суду України, заслужений юрист України Іван Домбровський і президент Європейської організації публічного права (EPLO), професор публічного права Афінського національного університету імені Іоанніса Каподистрія (Греція) Спиридон Флогіаїтіс. Як було зазначено, нинішній форум, який проходив одночасно офлайн/онлайн, став платформою для обміну думками з актуальних питань розвитку конституційної юстиції на сучасному етапі в контексті європейського досвіду, зокрема щодо вдосконалення інституційних засад і підвищення ефективності процедурних практик Конституційного Суду України.

Робота форуму продовжилася у форматі панельних дискусій. Під час першої дискусії, яку модерував Микола Оніщук, із доповідями виступили Ольга Совгіря, заступниця голови комітету Верховної Ради України з питань правової політики, постійний представник Верховної Ради в Конституційному Суді України, доктор юридичних наук, професор («Основні проблеми конституційного судочинства в Україні: стан, проблеми, перспективи»); Дайніус Жалімас, суддя Конституційного Суду Литовської Республіки, професор Вільнюського університету, доктор юридичних наук, професор, голова Всесвітньої конференції конституційного правосуддя («Конституційне правосуддя у відповідь на сучасні виклики верховенству права») й Михайло Савчин, директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор, віцепрезидент Світового конгресу українських юристів («Сучасні виклики для конституційної юстиції та їх вирішення: компаративний досвід»).

Продовжили дискусію Олександр Водянніков, національний радник з юридичних питань Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, кандидат юридичних наук («Залишкові установчі повноваження українського парламенту поза Розділом XIII Конституції України») та Василь Лемак, суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України («Принципи поділу влади і роль судового конституційного контролю: світовий досвід й українські реалії»).

Другу панельну дискусію фахово провели Федір Веніславський, народний депутат України, представник Президента України в Конституційному Суді, кандидат юридичних наук, доцент («Проблемні питання превентивного конституційного контролю в Україні»); вищеназваний Спиридон Флогайтіс («Конституційний розвиток Європейського Союзу»); Сергій Різник, доцент кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, доцент («Про доктрину політичного питання в практиці Конституційного Суду України») та Віктор Городовенко, суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, член Керівної ради Світового конгресу українських юристів, заслужений юрист України («Позитивні обов'язки держави щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини в практиці національного конституційного судочинства»). Дискусію цього разу модерував Олександр Петришин.

Спікерами заключної панелі виступили знані науковці – Станіслав Шевчук, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, суддя Конституційного Суду України (2014–2019 рр.), голова Конституційного Суду (2018–2019 рр.) («Від пострадянського соціалізму до соціальної конституційної держави: нова доктрина захисту соціальних прав КСУ 2018–2021 рр.»); Арнольд Рейнер, професор з конституційного права Університету м. Регенсбург (Німеччина), доктор юридичних наук, професор («Основи конституціоналізму»); Станіслав Погребняк, професор кафедри теорії і філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор («Вплив рішень Конституційного Суду України на правові позиції Верховного Суду»), Гараджаєв Джейхун Ясин Огли, суддя Конституційного Суду Азербайджанської Республіки (2010–2025 рр.), професор кафедри конституційного права Бакинського державного університету, доктор юридичних наук, професор («Вплив практики ЄСПЛ на діяльність конституційних судів»). Модератором цієї частин форуму виступив Іван Домбровський.

Після завершення виступів основних доповідачів відбулася загальна дискусія за участі народних депутатів України, суддів різних країн, експертів Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія), адвокатів, провідних українських та іноземних науковців і фахівців у галузі конституційного права.

Учасники форуму відмітили загальний позитивний настрій проведеного заходу та практичну корисність живого спілкування, в якому певний час були обмежені. Як зазначалося, відбулася відверта й дуже важлива наукова дискусія з питань розвитку конституційної юстиції в контексті європейського досвіду, зокрема щодо вдосконалення інституційних засад і підвищення ефективності процедурних практик Конституційного Суду України.

Підсумком проведеного форуму його ініціатори резюмували публікацію найближчим часом збірки наукових доповідей його спікерів.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2014 року № 1081 загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання «Слово Національної школи суддів України» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Журнал внесений до категорії "Б" Переліку наукових фахових видань України (наказ МОН від 14.05.2020 №627)

Цільовою аудиторією журналу є кандидати на посаду судді, судді, працівники органів системи правосуддя, прокуратури, адвокатури, практикуючі юристи, викладачі та студенти юридичних факультетів вищих навчальних закладів тощо.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

До друку приймаються раніше не опубліковані наукові статті, що мають наукову і практичну цінність, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку юридичної науки, законодавства та практики. Обсяг статті, підготовленої одним автором – від 9 до 15 сторінок, у співавторстві (два автори) – від 12 до 20 сторінок (Times New Roman; кегль 14; інтервал 1,5; поля справа, знизу та вгорі – 15 мм, зліва – 30 мм). Наукові статті мають містити усі обов'язкові елементи в такій послідовності:

1. Індекс УДК (Універсальної десятикової класифікації).

2. Інформація про автора або двох співавторів (ім'я, прізвище, по батькові, посада, науковий ступінь, вчене звання, почесне звання України, контактний телефон і електронна адреса). Інформація надається українською і англійською мовами. За наявності, унікальний ідентифікатор ORCID.

3. Назва (заголовними літерами).

4. Текст, що супроводжується посиланнями на використані джерела (порядковий номер джерела із зазначенням сторінки в квадратних дужках у порядку згадування) і містить:

- постановку проблеми та її зв'язок із наукою чи практикою;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано її розв'язання;
- виділення невирішених раніше частин проблеми;
- формулювання цілей статті;
- виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки з дослідження і перспективи подальшого наукового пошуку.

Також, автор надає перелік використаних джерел (References) англійською мовою.

5. Перелік використаних джерел (до 20; в порядку появи у тексті посилань; згідно з ДСТУ 8302:2015).

6. Анотації до статті трьома мовами (українською, російською та англійською), кожна із яких супроводжується ключовими словами (до десяти), ім'ям, по батькові та прізвищем автора, темою відповідною мовою. Орієнтовний обсяг анотації українською та російською мовами – 250 - 500 друкованих знаків кожна, англійською мовою – від 1800 друкованих знаків. Для перевірки якості перекладу англомовної анотації, автор надсилає її переклад українською мовою.

Для опублікування статті на адресу відповідального секретаря редакційної колегії направляються такі матеріали:

- електронний примірник статті у форматі *doc
- файл з фотографією автора (співавторів) у форматі *jpg або *tif (не менше 600 dpi);
- витяг із протоколу засідання кафедри про рекомендування статті до друку (для аспірантів, ад'юнктів, докторантів та осіб, які виходять на захист дисертаційного дослідження), а також рецензію наукового керівника. Документи надаються засвідчені у встановленому порядку.

Стаття, яка не відповідає вищезазначеним вимогам, до друку НЕ приймається.

У статтях можуть бути висловлені погляди їхніх авторів, які не збігаються з поглядами членів редакційної колегії. Автор несе персональну відповідальність за додержання ним при підготовці статті норм чинного законодавства (зокрема щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності), достовірність викладених відомостей (у тому числі імен і найменувань згаданих у статті фізичних та юридичних осіб), цитат і посилань на літературні джерела та норми актів законодавства, перекладів анотацій та ключових слів до статті.

Засади рецензування

Усі статті, що надходять до редакції журналу «Слово Національної школи суддів України» проходять закрите рецензування. Деперсоналізована редакцією журналу стаття передається на рецензування рецензенту.

Після оцінювання наукової статті рецензент надає висновок:

- рекомендовано статтю до опублікування;
- рекомендовано статтю до опублікування після доопрацювання її автором з урахуванням висловлених зауважень;
- не рекомендовано статтю до опублікування.

Рецензент направляє в редакцію рецензію підписану звичайним або цифровим електронним підписом.

Наукові статті можуть направлятися на додаткове рецензування. Причинами для повторного рецензування можуть бути:

- заявлена експертом недостатня кваліфікація в питаннях, які розглядаються в науковій статті;
- недостатньо високий рівень первинного експертного висновку;
- гостра дискусійність положень, висловлених в науковій статті.

Редакційна колегія залишає за собою право рецензування, редагування, скорочення та відхилення статей. У разі відмови у публікації статті, редакція не вступає в дискусію з авторами наукових статей.

Із прикладом оформлення наукової статті автори можуть ознайомитися на сайті журналу «Слово Національної школи суддів України» в рубриці «Архів номерів».

З електронними версіями номерів фахового загальнодержавного науково-практичного та науково-методичного юридичного видання «Слово Національної школи суддів України» можна ознайомитись на офіційному сайті видання: slovo.nsj.gov.ua

Контактна інформація:

Поштова адреса: 01032, м. Київ, вул. Жиянська, буд. 120 А

E-mail: metod.vrj@ukr.net; metod.vrj@nsj.gov.ua

тел. (044) 597-09-28 – відповідальний секретар редакційної колегії, начальник відділу Національної школи суддів України, к. ю. н. Оксана Шамрай

З електронними версіями номерів фахового загальнодержавного науково-практичного та науково-методичного юридичного видання «Слово Національної школи суддів України» можна ознайомитись на офіційному сайті видання: slovo.nsj.gov.ua

**Редакція фахового загальнодержавного науково-практичного та науково-методичного юридичного журналу «Слово Національної школи суддів України»
запрошує бажаючих опублікувати власну наукову статтю в журналі.
ПУБЛІКАЦІЯ СТАТЕЙ БЕЗКОШТОВНА!**

Періодичність виходу – 4 рази на рік.

Передплатний індекс 68479

www.slovo.nsj.gov.ua

Заснований <i>3 травня 2012 року</i>	© Національна школа суддів України	Видавець <i>ТОВ «Юрінком Інтер».</i>
Реєстраційне свідоцтво <i>серія KB № 19048-7838P</i>	Видається <i>чотири рази на рік</i>	<i>Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції – серія ДК № 3954 від 13.01.2011 р.</i>
Включений до переліку наукових фахових видань України <i>Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.05.2020 року № 627 внесений до категорії "Б"</i>	Головний редактор <i>Юрій Волошин</i>	Адреса видавця <i>04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31Б. Тел. 411-69-08. Факс 413-81-44. http://www.yurincor.com.ua.</i>
Засновник <i>НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ</i>	Шеф редактор <i>Микола Оніщук</i>	Віддруковано у ТОВ «Наш формат» (свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції – серія ДК № 4540 від 07.05.2013) 02105, Київ-105, пр-т Миру, 7, офіс 45
Адреса засновника <i>вул. Жилиняська, 120А, м. Київ, 01032 тел.: (044) 597-09-28 e-mail: metod.vrj@ukr.net</i>	Відповідальна за випуск <i>Оксана Шамрай</i>	
	Редактори <i>Федір Ілляк Ольга Кузьміна</i>	
	Дизайн та верстка <i>Андрій Жарий</i>	

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України
(протокол № 4 від 20.08.2021 року)*

*Підписано до друку 20.08.2021 року. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Тираж 376 прим. Зам. № 73*